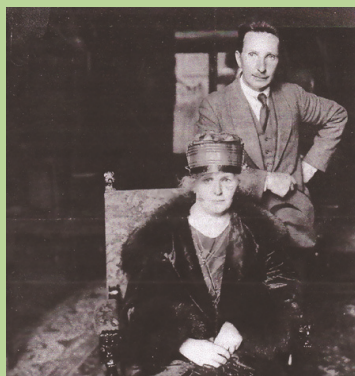

TVE Tussen Vecht en Eem

Per trekschuit door de Vechtstreek

Een schrijversechtpaar
in Naarden

Rampjaar in de regio (deel 2a)

Bijbelse adviezen
voor de Naardense
jeugd anno 1600

Inhoud

Henk Michielse Lambertus Hortensius - Een ondergewaardeerde erflater	3
Harry van der Voort De ronde kaart van Gooiland	9
Frits Booy Een artistiek echtpaar - Geertruida van Vladeracken en Jan Poortenaar	12
Signalement De volkshogeschool in Nederland 1925-2010	19
Mieke Kennis Per trekschuit door de Vechtstreek - Gebakken paling en een schuyt-praetje	20
Annet Betsalel Sal van Gelder - Joods voorganger en verzetsstrijder (1913-1984)	29
John Exalto en Leendert Groenendijk Hebt de wereld niet lief - Bijbelse adviezen voor de jeugd anno 1600	31
Hans Mous Water en vuur. Rampjaar in de regio (deel 2a)	40
Verslag TVE-symposium Geuzen en Papen	51
Boekbesprekingen	
• Geuzen en papen	55
• De drogist	57
• Van Houten-kerk	59
• Uitgetekend, portret van een Huizer visser	60
Derde leergang Gooi-ologie	62
Archiefnieuws	63
Agenda	66

Een herdenkingsjaar

In 2014 gaat TVE aandacht besteden aan twee grote gebeurtenissen die respectievelijk 200 en 100 jaar geleden plaatsvonden: op 12 mei 1814 capituleerde de Franse bezetting van Naarden en rond 1 augustus 1914 begon de Eerste Wereldoorlog. Over het beleg van Naarden gaat een *special* die onze donateurs in mei ontvangen. Het reguliere meummer komt daarmee te vervallen. Aan de Eerste Wereldoorlog (voorzover die gevolgen had voor onze regio) zullen we in het septembernummer een aantal artikelen wijden.

In dit nummer staan enkele grotere artikelen. Onze eindredacteur Frits Booy schrijft over een veelzijdig artistiek echtpaar, Jan Poortenaar en Geertruida van Vladeracken. John Exalto en Leendert Groenendijk werpen hun licht op de eerste predikant van Naarden, Gerbrant Jansz. Schagen, en diens dochter Abigaël. Mieke Kennis geeft een levendige beschrijving van het reizen per trekschuit in de Vechtstreek. De tweede aflevering van *Water en vuur* (over het Rampjaar 1672 in verschillende plaatsen in de regio) moest vanwege de lengte in tweeën geknipt worden. In dit nummer staat deel 2a (Ankeveen tot en met Loosdrecht).

Op 2 november 2013 werd het boek *Geuzen en papen* tijdens een symposium in Nederhorst den Berg gepresenteerd. In dit nummer vindt u een verslag van dat symposium en een bespreking van het boek. In onze rubriek *De kaart verklaard* bespreekt Harry van der Voort de oudste kaart van het Gooi. De rubriek *Erflaters tussen Vecht en Eem* is in dit nummer gewijd aan de joodse voorman en verzetsstrijder Sal van Gelder. Een andere Erflater, de Naardense geschiedschrijver Lambertus Hortensius, krijgt een ruimere beschrijving in een artikel van Henk Michielse.

Ik wens u veel leesplezier met dit nummer. Tot ziens in september.

Hans Mous

Illustratie omslag voor (grote inzet): Schoolplaat: 'Uit de tijd van trekschuit en diligence', aquarel van J. H. Isings, 1930 (zie p. 20 e.v.).

© TVE 2014. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog

Lambertus Hortensius

Een ondergewaardeerde erflater

Henk Michielse

In 2014 is het 440 jaar geleden, dat Lambertus Hortensius in Naarden overleed. In de herinnering van het nageslacht is deze erflater er nogal bekaaid vanaf gekomen. Hij moet het doen met twee straatnamen, in Hilversum en Naarden, en zijn vergeten graf in de Grote Kerk. Weinig mensen weten wie hij werkelijk was. Hoe anders is het Comenius vergaan die als enige verdienste voor onze streken heeft, dat hij in Naarden werd begraven, maar desondanks overladen is met plaatsen van herinnering: een mausoleum, een museum, een standbeeld, meerdere straten, verschillende scholen in de regio, naast de naar hem genoemde Comenius-prijs die jaarlijks in de Grote Kerk wordt uitgereikt. Lambertus Hortensius had veel beter verdiend. Hij was rector van de Naardense Latijnse School en waarnemend vicaris in de Sint-Vituskerk, schreef als ooggetuige een indrukwekkend geschiedenisboek over de opkomst en ondergang van de stad, wijdde een dichtwerk aan het Gooi en was als humanist en geschiedschrijver tot ver buiten de regionale grenzen befaamd.¹

Levensloop

Lambertus Hortensius werd in het jaar 1500 of 1501 in Montfoort geboren. Zijn vader was tui-
nier en daarom was zijn Nederlandse naam Van
den Hove, die later door hem, zoals onder hu-
manisten gebruikelijk, werd verlatijnt tot Hor-
tensius. Zijn familie wilde dat hij beeldhouwer
zou worden, maar hij zelf koos voor het pries-
terschap en in het bijzonder voor de studie. Hij
vertrok naar de Universiteit van Leuven, naar
het toen beroemde en dank zij Erasmus kort
daarvoor gestarte *Collegium Trilingue*, waar hij
onder meer Latijn, Grieks en Hebreeuws stu-
deerde. Nadien zou hij alleen nog maar in het
Latijn schrijven en dichten, de internationale
taal van de humanisten.

Vermoedelijk vertrok Hortensius vóór of in
1527 uit Leuven. In dat jaar werd hij door de
Broeders des Gemenen Levens gevraagd om
preceptor (leraar) in de geschiedenis te worden
aan hun Hieronymusschool te Utrecht, de be-
kendste van de stad. Hij werd priester gewijd en

leefde er, zoals zoveel priesters in die tijd², sa-
men met een vrouw met wie hij twee zonen
kreeg, maar over wie verder niets bekend is. In
1544 werd hij door de Raad van Naarden uitge-
nodigd om rector van de Latijnse School te wor-
den, wat hij tot de uitmoording van de stad in
1572 zou blijven. Onder zijn leiding bloeide de
school. Hortensius kreeg er leerlingen die het la-
ter ver zouden schoppen, ook van buiten Naar-
den. Maar al deed hij zijn werk als leraar meer
dan voortreffelijk, leuk vond hij het lang niet al-
tijd. Zelf schreef hij ooit, dat *het lopen in de tred-
molen* hem begon te verdrieten. In Latijnse ge-
dichten klaagde hij over het onbegrip van som-
mige leerlingen en vooral over de slechte op-
voeding die veel ouders hun kinderen gaven,
waardoor het werk van de leraar dubbel zwaar
werd. Dankzij een van zijn oud-leerlingen zou hij
het er tijdens de Spaanse moordpartijen overi-
gens levend van afbrengen.

Hoe het er bij de uitmoording van de stad in
1572 aan toeging, heeft Lambertus Hortensius

zelf op hartverscheurende wijze beschreven in zijn boek over *de opkomst en ondergang van Naarden*. Om je een beeld te kunnen vormen van de 'vuile burgeroorlog' die de strijd tussen de regering van Philips II en de opstandige steden en gewesten was, zowel in Naarden als in de rest van de Nederlanden, zou je aan de hedendaagse ellende in Syrië moeten denken. Hortensius was een van de zeven afgezanten geweest om de Spaanse legeraanvoerder over te halen de stad te sparen, tevergeefs. Voor hem persoonlijk was het ook buitengewoon schokkend, dat zijn zoon Augustinus, organist van de Grote Kerk, onder zijn ogen werd vermoord. Toen hij dacht er ook zelf aan te gaan, werd hij vanwege zijn faam als humanist in opdracht van legerleider Bossu door zijn oud-leerling jonkheer Lieven van Weldam in bescherming genomen. Dankzij Van Weldam kon hij zijn boeken meenemen en zijn geliefde stad veilig verlaten. Eind 1573 of begin 1574 kwam hij terug naar Naarden, maar nam zijn oude werk als rector niet meer op. Hij ging op een hofstede buiten de stad wonen en stierf kort daarna.

Over de persoon van Lambertus Hortensius weten we niet veel. Hij was een geleerd man, een befaamd schoolleider en bekende geschiedschrijver, hij had belangrijke vrienden in kerkelijke en wereldlijke kringen, maar wat voor mens hij was, weten we nauwelijks. In 1643 gaf Gijsbert Lap van Waveren delen van Hortensius' werken uit en voegde er een levensbericht aan toe. Deze Lap stamde uit een familie van wie verschillende leden met Hortensius bevriend waren en kan dus goed op de hoogte geweest zijn. Zo komen we in elk geval te weten, dat Hortensius graag een glaasje dronk en dat bij voorkeur deed, ondanks zijn hooggeplaatste vrienden, in het gezelschap van gewone mensen, die hartelijk om zijn grappen en grollen moesten lachen. Dan was hij kennelijk geen Lambertus Hortensius meer, maar gewoon Lammert van den Hove. En dat siert hem.

Humanist

Door zijn studie aan het Collegium Trilingue en zijn verdere werk werd Lambertus Hortensius

Lambertus Hortensius.

opgenomen in de internationale kring van (christen-)humanisten, waartoe onder heel veel anderen ook Erasmus en de door Hortensius bewonderde Johannes Ludovicus Vives behoorden, en raakte hij vertrouwd met de humanistische kritiek op kerk en samenleving. Erasmus is tot in onze dagen beroemd gebleven met zijn *Lof der zothed* en Vives wordt nog altijd gezien als de grondlegger van de moderne armenpolitiek door zijn werk *De subventione pauperum* uit 1526, in het Nederlands vertaald als *Secours van den aermen* (1533).³

De humanisten keerden in hun wetenschapsbeoefening terug naar de klassieke Griekse en Latijnse auteurs en bestudeerden de Bijbel in de grondtekst. Zij wilden een morele, intellectuele en religieuze hervorming van de samenleving, geleid door de schone letteren en de geest van het evangelie en de kerkvaders. Zij hadden ook wel sympathie voor kerkhervormers als Luther, maar de meesten van hen bleven katholiek.

Ook Lambertus Hortensius had veel kritiek op de Katholieke Kerk, zoals blijkt uit een aantal van zijn teksten. Hij werd door de mensen niet voor niets de 'lutherse paep' (paep is priester)

genoemd. Of ook hij net als Erasmus katholiek bleef, is niet helemaal duidelijk. Ik denk zelf van wel, al kunnen we niet in zijn hart kijken. Zeker is in elk geval, dat hij niet vijandig tegenover Luther stond. Nergens in zijn geschriften bekritiseert hij deze hervormer. In zijn boek over het *Oproer der Wederdooperen* zoekt hij hun oorsprong in Luthers geschrift *Von der Freiheit eines Christenmenschen* uit 1520, dat echter door hen niet goed begrepen zou zijn. Voor Hortensius' mogelijke keuze voor de gereformeerde religie wordt wel verwezen naar het feit, dat zijn zoon Hieronymus van priester predikant was geworden. Maar deze Hieronymus, die onder meer dominee in Naarden werd, kreeg grote conflicten met andere predikanten, omdat hij allesbehalve calvinistisch over de vrije wil dacht en daarover eerder een katholieke opvatting huldigde, zoals die ook door Erasmus tegenover Luther was verdedigd.⁴ Had Hieronymus die opvatting wellicht van zijn vader?

Gysbert Lap van Waveren, de eerste biograaf van Lambertus Hortensius en kleinzoon van een vriend en oud-leerling, zegt ook nergens dat hij gereformeerd zou zijn geworden. De Beeldenstorm werd door Hortensius onomwonden afgewezen. In een commentaar op de Romeinse dichter Lucanus uit de tijd van Nero schreef hij, dat hij maar snel aan het werk ging om niet te veel aan de woede der beeldenstormers te denken en mijn geest niet te zeer te kwellen met die gebeurtenissen, die mij zo beklemden. In zijn boek over de ondergang van Naarden prijst hij de katholieke instelling van de bestuurders en inwoners, 'enkele ellendelingen' uitgezonderd. Als zovele humanisten had hij forse kritiek op priesters en kloosterlingen. In een van zijn boeken schreef hij over geestelijken die in weelde baadden, terwijl de arme handwerkslieden van honger omkwamen, maar over de paters van het Naardense Sint-Vitusconvent had hij alleen maar lovende woorden: *Geen luiheid verleidde hen tot een ongeregeld leven, noch gaven zij toe aan de begeerde van keel en buik en andere lusten. Want zij begrepen zeer, dat door weelde en niets te doen, al wat de mens bezit verloren raakt.*⁵

Augustinus Hortensius wordt voor de ogen van zijn vader vermoord.

Zijn werk als humanistisch schrijver en dichter begon Lambertus Hortensius, toen hij rector van de Latijnse School in Naarden was geworden. Naast zijn belangwekkende historische studies, waarover hieronder een aparte paragraaf volgt, schreef hij ook Latijnse gedichten, vertaalde hij Griekse blijspelen in het Latijn en gaf hij commentaren uit op door hem in de Latijnse School behandelde Romeinse dichters, met name Virgilius.⁶ Zijn *Chorographia Goiolandiae* is een dichterlijke beschrijving van het Gooi. In 1552 publiceerde Hortensius zijn *Satiren* in de trant van Horatius, samen met een aantal liefdevolle huwelijksgedichten voor oud-leerlingen en vrienden. In deze satires hekelde hij rijkdom en weelde, de dwaasheid van ouders en het gebrek aan achting voor geleerden. Zijn uitgebreide commentaren op Virgilius ver-

Naarden door de Spanjaarden in brand gestoken.

schenen in 1559 en waren opgedragen aan Philips II, Heer der Nederlanden, een opdracht waar Hortensius na 1572 wel wat anders over gedacht zal hebben. Al dit werk heeft nu geen betekenis meer, maar het laat in elk geval zien, dat Hortensius in zijn tijd een ijverig en kundig humanist was, die niet voor niets door zijn tijdgenoten werd geacht. Enkele van zijn geschiedwerken daarentegen zijn voor ons nog altijd wel van enig belang.

Geschiedschrijver

Lambertus Hortensius heeft vier contemporaine geschiedwerken geschreven. Het eerste, *Secessionum civilium Ultriectinarum et bellorum*, kortweg *Secessionum* genoemd, verscheen in 1546, toen hij nog maar een jaar of twee schoolrector in Naarden was, en handelt over het einde van het wereldlijk bestuur door de Utrechtse bisschop en de overdracht van de vorstelijke macht aan Karel V (1524-1528). Het in het Latijn geschreven boek werd meermalen herdrukt; in 1625 verscheen nog een Neder-

landse vertaling in Den Haag. Het beantwoordde aan de eisen die in die tijd aan een goede geschiedenisstudie werden gesteld. Hortensius baseerde zich zowel op zijn eigen waarnemingen als op *oral history* en originele bronnen uit het archief van het Domkapittel en streefde naar onpartijdigheid. Als echte humanist liet hij zich inspireren door Romeinse geschiedschrijvers. Hij schreef elegant Latijn en legde de hoofdpersonen van zijn verhaal naar klassiek voorbeeld lange redevoeringen in de mond, die in werkelijkheid natuurlijk nooit waren uitgesproken maar wel de intenties van de hoofdpersonen weerspiegelen.

Voor de Duitse geschiedschrijving heeft Hortensius enige betekenis gehad met zijn omvangrijke boek *De bello Germanico* over de Schmalkaldische Oorlog in de jaren 1546-1547 tussen keizer Karel V en de protestantse Duitse vorsten, die eindigde met de overwinning van de keizer. Hij beschrijft eerst de oorzaken en de aanleiding van de oorlog en probeert dan een onpartijdige schets te geven van de oorlog zelf. Het boek verscheen in 1560 in Bazel. Dat er in die tijd betekenis aan gehecht werd, blijkt uit de Duitse vertaling, die in 1573 verscheen onder de titel *Warhaffte und eigentliche Beschreibung des protestierenden Kriegs Teutscher Nation*. Later volgden nog nieuwe uitgaven in 1620 en 1621 in Straatsburg.

Intussen had Hortensius in 1548 een ander bekend werk uitgegeven onder de titel *Tumultuum anabaptistarum*, de woelingen van de wederdopers. In een recent boek over de religiegeschiedenis tussen Vecht en Eem is er nog naar verwezen.⁷ Aan de hand van de gebeurtenissen in Münster (waar de wederdopers het Koninkrijk Sion hadden gesticht), het Wederdopersoproer in Amsterdam in 1535 en een samscholing in het Groningse dorp 't Zand, schetst Hortensius het opstandige karakter van de wederdopers. Hij doet dit weer zo feitelijk mogelijk, maar hij laat wel blijken, dat hij hun gewelddadigheid afkeurt. Hoe belangrijk dit boek gevonden werd, blijkt uit de Latijnse herdrukken ervan (o.a. nog in 1774) en de Nederlandse vertalingen onder de titel *Het boeck van*

Het graf van Lambertus Hortensius in de Grote Kerk van Naarden.

den oproer der Wederdooperen, Enkhuizen 1614, 1624, Hoorn 1624, Amsterdam 1659, 1660, 1694 en 1699.⁸ De Enkhuizer uitgave bevat een reeks ingekleurde afbeeldingen van het Amsterdamse wederdopersoproer, die ook graag worden gebruikt als illustratie in moderne boeken over die gebeurtenissen.⁹

Opkomst en ondergang van de stad Naarden

Het werk waarmee Lambertus Hortensius in het bijzonder een belangrijk erflater tussen Vecht en Eem is geworden, is zijn boek *De origine et interitu oppidae Nerdae*, de opkomst en ondergang van de stad Naarden. Het is een van de weinige contemporaine bronnen, die we voor de geschiedenis van de zestiende eeuw in Naarden en de regio hebben, naast het verslag van de tocht die de Naarder stadssecretaris Pieter Aelmanszoon in de jaren 1525-1527 door de regio maakte en de verslagen van de bisschoppelijke kerkvisitaties in 1568-1569 in het Gooi en Eemnes.¹⁰ Het boek is pas in 1866 in zijn geheel uitgegeven door Albertus Perk en prof. Hofman Peerlkamp die de vertaling verzorgde.¹¹ Een leerling van Hortensius, de uit

Naarden afkomstige Theodorus Thesschen, schrijft in een brief, dat een latere stadssecretaris van Naarden het handschrift zou hebben vernietigd, omdat het *nyet favorabel genouch* was voor de Geuzen. Als dat waar is, heeft er nog een ander afschrift van bestaan. In de zeventiende eeuw was een afschrift van het handschrift in handen van ds. Antonides van der Linden, kleinzoon van een collega van Hortensius aan de Latijnse School en later, van 1612 tot 1646, predikant te Naarden. Het in 1866 uitgegeven afschrift was door Albertus Perk gekocht op een veiling van de nalatenschap van de in 1849 overleden oud-minister Van Maanen.¹²

In dit werk beschrijft Lambertus Hortensius eerst de opkomst van Naarden, geeft interessante bijzonderheden over de toenmalige stad en schetst dan op beeldende wijze de dramatische ondergang. Het slot van dit verslag laat zijn schrijverstalent zien én zijn grote liefde voor zijn stad. Het is de moeite waard om deze passage, in de vertaling van Peerlkamp, te citeren ter afsluiting van dit korte portret: *Dit was de rampzalige ondergang van Naarden, zoo wereldberoemd door hare lakenweverijen. Zulk een loon ontving zij voor trouw en liefde, steeds in vrede en oorlog den Vorst betoond, en dat wel om de schuld van weinige ellendelingen, waarvoor de gansche burgerij moest boeten. Zo verwoestte één dag het werk van bijna twee honderd zes en dertig jaren en die zo oude stad was vernield. Het stadsbestuur van Naarden toonde zijn waardering door op zijn grafsteen in de Grote Kerk de volgende tekst te plaatsen: Hier ligt begraven het lichaam van Lambertus Hortensius, een man van grote geleerdheid, een voortreffelijk letterkundige, een vernuftig historicus en een scherpzinnig leider der Naardense jeugd.*

Dr. Henk Michielse was voorzitter en hoofdredacteur van *Tussen Vecht en Eem* en onder meer coördinator van het TVE-onderzoeksproject *Katholiek & protestant 1550-1800*.

Noten

1. Heel veel gegevens heb ik ontleend aan: G. Mees, *Lambertus Hortensius van Montfoort als geschiedschrijver*, Utrecht 1836. Zie voor een recente biografie van Hortensius: H.L.Ph. Leeuwenberg en F. Vogelenzang, *Utrechtse biografieën tussen Lek en Hollandse IJssel*, Utrecht 2003.
2. Over getrouwde priesters en de houding van de gelovigen daartegenover, zie: Llewellyn Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust. De verwevenheid van cultuur en religie in katholiek Utrecht, 1300-1600*, Utrecht 2008.
3. Voor J.L. Vives zie: H.C.M. Michielse, *Welzijn en discipline – strategieën en technologieën in het sociaal beheer*, Amsterdam 1997 (2e druk).
4. Zie voor dit conflict rond Hieronymus Hortensius onder meer: M. Roobol, *De godsdienstgesprekken tussen gereformeerde predikanten en D.V. Coornhert*, Amsterdam 2005. Zie voor Hieronymus en Naarden: Henk Michielse, Jan Out, Gerrit Schutte (red.), *Geuzen en papen. Katholiek en protestant tussen Vecht en Eem 1550-1800*, Hilversum 2013, p. 131.
5. Het Sint-Vitusconvent en de andere laatmiddeleeuwse kloosters in ons gebied worden uitgebreid behandeld in: *Geuzen en papen*, p. 69-86.
6. Vergilius werd in de Middeleeuwen en ook nog door Hortensius geschreven als *Virgilius*.
7. Willem Stuve, 'De doopsgezinden tussen Vecht en Eem', in: *Geuzen en papen*, p. 90.
8. Zie voor een overzicht van de verschillende edities van Hortensius' geschiedwerken: E.O.G. Haitsma Mulier en Anton van de Lem, *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland tot 1800*, Den Haag 1990.
9. Recente publicaties over 'de oproeren der wederdopers' zijn: Luc Panhuysen, *De beloofde stad. Opkomst en ondergang van het koninkrijk der wederdopers*, Amsterdam/Antwerpen 2000 en Marijke Carasso-Kok (red.), *De geschiedenis van Amsterdam tot 1578*, Amsterdam 2004. In dit laatste boek is een aantal afbeeldingen in kleur uit de Enkhuizer editie opgenomen.
10. Zie *Geuzen en papen*, p. 65-68 en p. 126-129.
11. Lambertus Hortensius, *Over de opkomst en ondergang van Naarden*. Met vertaling en aantekeningen van Prof. A. Peerlkamp en nalezingen en bijvoegsels van A. Perk, Utrecht 1866.
12. Zie voor deze geschiedenis: de inleiding van dr. P.W. de Lange op een drietal teksten over 'De uitmoording van Naarden in 1572', in: *TVE* 2, 1972, p. 133 e.v.

De Ronde Kaart van Gooiland

Harry van der Voort

De Ronde Kaart van Gooiland is een van de oudste kaarten, zo niet de oudste, waarop alleen het Gooi met zijn directe omgeving is afgebeeld. De kaart ontleent zijn naam aan de vorm waarop de loop van de Vecht en de weg van Utrecht over Soesterberg naar Amersfoort zijn afgebeeld, namelijk als een halve cirkel. De cirkel rond het Gooi wordt verder gesloten door de Eem en de voormalige Zuiderzee. Albertus Perk heeft deze kaart aangetroffen tussen de archiefstukken van het Domein, waarvan hij agent was, en deze later aan het Rijksarchief geschonken.

De kaart nader bekeken

De kaart bestaat uit een blad van circa 85 x 60 cm en beslaat het hele blad. De kaart is volledig uitgewerkt en ingekleurd. Het noorden is links.

Centraal op de kaart zijn de Vuursche, het Goyerbosch naast Hilversum en Loosdrecht afgebeeld. Opvallend hierbij is dat met name de Vuursche en de veenontginning tussen Loosdrecht en Tienhoven ten opzichte van hun omgeving veel te groot zijn afgebeeld. Dit veroorzaakt dat Laren, Blaricum en Huizen te kort op elkaar ingetekend staan. Hetzelfde gebeurt aan de rechterzijde met Soest, De Birk en Amersfoort, waar de veenontginning in De Hees (Lage Hees achter Soest) te groot is ingetekend. Het lijkt erop dat de kaartmaker weliswaar goed op de hoogte was van de geografische gesteldheid van het gebied, maar de middeleeuwse wijze van afbeelden gebruikt heeft, waarbij het belangrijkste van de afbeelding centraal in de voorstelling wordt geplaatst en enigszins vergroot afgebeeld. In het geval van de Ronde Kaart zijn dit de veenontginningen rond de Vuursche: de Vuursche zelf, het Baarnse veen, het Hezerveen, het Breukelerveen en Tienhoven. De zichtrichting op dit gebied is vanaf de Vecht, prominent op de onder-rand van de kaart ingetekend.

De Vecht is vereenvoudigd weergegeven. Deze rivier stroomt met een lichte boog westwaarts van de stad Utrecht naar Muiden, maar de grote meanders in de omgeving van Nederhorst den Berg en Weesp zijn weggelaten. Ook

is er ten westen van de Vecht, buiten enkele plaatsen, kastelen en kloosters direct aan de rivier, geen bebouwing weergegeven. Op de kaart staan verder nog twee andere veenontginningen aangegeven, namelijk die tussen Vreeland en Kortenhoef en die langs de Eem tussen Baarn en Soest. Alle veenontginningen zijn aangeduid door middel van figuren die lijken op stapeltjes turfblokken.

Waarom is deze kaart gemaakt en voor wie?

Men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de kaart gemaakt is om de veenontginningen in het grensgebied tussen het Gooi en Sticht Utrecht aan te duiden. De wegen in het Gooi, links op de kaart, lijken slechts schematisch te zijn weergegeven. De verbindingen vanuit de Gooise dorpen zijn schaars. Des te opvallender zijn de vijf vaarten of watergangen rechts onder op de kaart die de veenontginningen in Loosdrecht en de Vuursche verbinden met de Vecht. De gedetailleerde weergave van de watergangen tussen de veenontginningen en de Vecht wekt de indruk dat de opdrachtgevers tot het vervaardigen van deze kaart eerder in de stad Utrecht gezocht moeten worden dan in het gewest Holland. De stad Utrecht staat prominent, weliswaar uiterst rechts, op de kaart afgebeeld. De Ronde Kaart lijkt ook eerder een inventarisatie te zijn van de veenontginningen dan dat zij een claim op deze gebieden moest vastleggen.

Onbekende vervaardiger, Ronde kaart van Gooiland, niet ouder dan 1520. Verzameling Binnenlandse Kaarten Hingman, Nationaal Archief, nr. NL-HaNA.4.VTH.2580. Bewerking: Peter Tychon.

De datering van de kaart

Voorzichtig kunnen we aannemen dat de maker van de kaart goed bekend moet zijn geweest met de plaatselijke situatie. Details van de kaart kunnen ons dan wat zeggen over het jaar waarin deze kaart gemaakt is.

Twee details op de kaart geven een mogelijke datering. Bussum is weergegeven als zijn kapel

die gebouwd is tussen 1514 en 1520. Op de kaart is Laren twee keer weergegeven: eerst als een kerkje op een heuvel en ten noorden daarvan, op de kaart links, als vier boerderijen te midden van bomen. De kerk op de heuvel is de St.-Vituskerk, maar de St.-Janskerk in het dorp is niet weergegeven. Mogen we hieruit concluderen dat de St.-Janskerk in Laren (dorp) nog niet

Detail van de Ronde Kaart met de kapel van Bussum en het dorp Laren nog zonder Sint-Janskerk.

gereed was, op het moment dat deze kaart werd gemaakt? Het is bekend dat er in 1521 aan de St.-Janskerk te Laren werd gebouwd. Deze kerk zal in 1521 of 1522 zijn afgebouwd. Als deze conclusie juist is, dan is de Ronde Kaart in of kort vóór 1520 vervaardigd.

Detail van de Ronde Kaart met de veenontginning vlak bij Loosdrecht. De natte veenafgraving in Loosdrecht, die leidde tot het ontstaan van de plassen, is nog niet begonnen.

Ing. H.J.T. van der Voort BBE is bouwhistoricus en bouwkundige en actief lid van de Hilversumse Historische Kring 'Albertus Perk' en de Historische Kring Eemnes.

Een artistiek echtpaar Geertruida van Vladeracken en Jan Poortenaar

Frits Booy

... één ding heb ik geleerd en weet ik heel zeker: dat muziek waard is om voor te leven en te strijden. Ik heb dat betracht en weet niet, of ik veel gedaan heb of weinig; ik geloof: voor weinigen wel iets. En daarmee zal ik tevreden moeten zijn en ben ik graag tevreden. Veel paradijzen gaan er in de wereld verloren, maar het mijne heb ik, al zingende, gewonnen.

Met deze wijze woorden eindigen de beknopte memoires van zangeres, componiste, voordrachtskunstenares en kinderliederen en kinderoperetteschrijfster Geertruida van Vladeracken (1880-1947). Zij is vooral bekend gebleven door haar kinderoperette *Goudhaartje en de troubadour* uit circa 1936. Maar ze deed en betekende veel meer.

In Haarlem opgegroeid

Geertruida van Vladeracken werd op 18 april 1880 in Haarlem geboren aan de Kruisweg, toen haar vader al 49 was, en groeide op aan de Kleine Houtweg. Haar vader was jonkheer Gerard Pieter van Vladeracken, 'rijksontvanger der accijnzen', en een verdienstelijke amateur-bariton, die helaas op vrij jonge leeftijd overleed. Hij was getrouwd met jonkvrouwe Jacoba Elisabeth van Foreest, een aardige, nuchtere, niet muzikale vrouw. Het echtpaar kreeg elf kinderen, van wie er vier vroeg overleden. Geertruida was het negende kind, uiteindelijk was ze de op één na jongste. Zij werd in haar jeugd Truus genoemd, maar men noemde haar thuis vanwege haar ongedurige karakter ook wel *Wip van 't stoeltje*. De Friese kinderjuffrouw Sytske hielp de moeder bij het opvoeden van de kleintjes.

In haar kleutertijd werd Geertruida al van diverse zijden door de muziek aangetrokken: haar zingende vader, haar vioolspelende zus Cora, het orgel van een kerk, een stoomcarroussel op de kermis en haar pianospelende Haagse tante. Van de laatste kreeg ze op jonge leeftijd

een beetje pianoles, zodat de piano haar instrument werd. Op tienjarige leeftijd maakte ze een optreden van het even oude Poolse wonderkind en violistje Bronislav Hubermann in de zaal van de *Vereeniging* te Haarlem mee. Enige tijd later genoot ze in dezelfde zaal van een ander wonderkind, een pianist, het Poolse jongetje Raoul Koczalski. Helemaal ondersteboven van beide gebeurtenissen vol melodieën, licht en applaus vroeg ze zich af, of ze ook een wonderkind kon worden. Ook de muziek en het ballet van voorstellingen in het theater Carré maakten grote indruk op haar.

Invloed van opleiding en cultureel leven

Op de lagere en middelbare school was Geertruida nogal een impulsief haantje-de-voorste, die behalve van muziek ook van toneelspelen hield en graag thuis een onderwijzeres imiteerde tot groot genoegen van de rest van het gezin. Van haar vijftiende tot en met haar zeventiende verbleef ze op de meisjeskostschool *Benvenuta* in De Steeg, bij Velp. Daar kwam zij in aanraking met beeldende kunsten en literatuur, maar alleen de Engelse literatuur kon haar boeien. Ze kreeg er ook conversatieles in drie talen en piano- en dansles. In deze jaren speelde ze graag toneel.

Na De Steeg ging ze naar Amsterdam, waar zij haar artistieke vormingsjaren beleefde tussen circa 1895 en 1914. Zo zat ze korte tijd op het Amsterdams Conservatorium, waarvan Daniël de Lange directeur was. Ze vond het daar ech-

Het echtpaar Poortenaar-van Vladeracken in ca. 1920, na hun reis door Nederlands-Indië.

ter te schools, hoewel ze veel leerde van de zanglessen van Mien de Veer-de Lange. Ze nam ook zangles bij Cornelia van Zanten.

Daarna nam ze pianoles bij de bezielende Anton Tierie, onder andere dirigent bij de Amsterdamse Oratoriumvereniging. Aan hem dankte ze haar gevoel voor stijl, ritme en het dieper doordringen in de muziek. De gemoedelijke componist Bernard Zweers, die zij 'oom Bab' noemde, gaf haar les in harmonie, contrapunt en compositie. Ook van componist Willem Andriessen kreeg ze piano- en compositieles. Ze was weg van de beroemde balletdanseres Isadora Duncan en woonde al haar voorstellingen in de Amsterdamse schouwburg bij. Ze genoot van het Concertgebouworkest onder Mengelberg, het optreden van de wereldberoemde Spaanse cellist Pablo Casals en vond Johannes Messchaert een topzanger. Grote toneelspelers als Eleonora Duse, Sarah Bernhard en Forbes Robertson werden door haar toegejuicht, maar schilders als Van Gogh en Toorop schokten haar.

Optreden met een eigen karakter

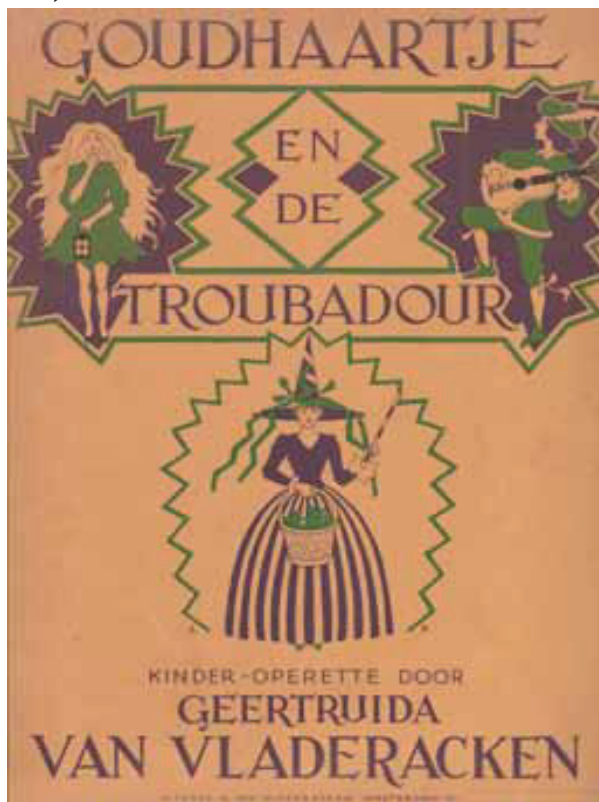
Geertruida nam les bij de zangpedagoge Wally Schauseil in Keulen, waar zij logeerde bij violist

Bram Eldering en zijn vrouw. In Bonn begon haar officiële carrière als zangeres, met Eldering als haar begeleider aan de vleugel. Door de voor haar onverteerbare want letterlijk overdonderende Wagner-, Mahler- en Straussfestijnen ging ze meer nadenken over de eenvoud, schoonheid en zuiverheid van muziek en kwam zodoende bij haar favoriete keuze: vrolijke, melancholieke en romantische liederen. Geertruida begon in Amsterdam met twee liederenavonden die haar qua applaus wat tegenvielen, maar ze zette door, vooral omdat componist Julius Röntgen haar hartelijk kwam gelukwensen met enkele gezongen liederen van Brahms en haar adviseerde zich te specialiseren in volksliederen. Dat deed ze dan ook en ze bouwde een uitgebreid en gevarieerd repertoire op. Ze maakte twee soorten programma's: een met door haar bewerkte volksliederen van Nederlandse, Vlaamse, Engelse en Franse bodem en een met eigen geschreven en gecomponeerde liederen.

In 1901 trouwde Geertruida met mr. Nicolaas Cornelis Vogel (1874-1915), advocaat, componist en violist uit Amsterdam. Over dit huwelijk is weinig bekend. In de jaren 1911-1912 trad Vogel op tijdens de Bachfeesten in Duitsland, waaraan ook Geertruida deel nam. Een jaar na de dood van Vogel, trouwde Geertruida met Jan Christiaan Poortenaar, schrijver, schilder, lithograaf en uitgever en een goede pianist, met wie ze naar Londen verhuisde. Beide huwelijken bleven kinderloos.

Ze oogstte veel succes in diverse Europese steden als Amsterdam, Parijs (waar zij Mata Hari zag optreden als Egyptische danseres!), Londen, Edinburgh, Berlijn, Wenen en het toenmalige Nederlands-Indië, bijna altijd begeleid door Jan Poortenaar. *Volksliederen in Costumes* noemde ze haar programma. Ze zong de liederen niet zozeer maar droeg ze zingend voor, daarbij toepasselijk gekleed in kostuums door Poortenaar en haarzelf ontworpen. Door middel van snit en kleur van deze kleding wilden ze de sfeer waaruit de liederen ontstonden, oproepen. Men vond deze eenvoudige en ingetogen voordrachten met een kleine maar klare stem gezongen een verademing in de tijd waarin het

De kinderoperette 'Goudhaartje en de troubadour' werd uitgegeven in Amsterdam in ca. 1936 (coll. auteur).

muziekleven geheel in de ban was van Duitse *Bombenmusik* en -*stimme*, dus met krachtig volume en veel vertoon en bombarie.

Ook scheppend kunstenares

Behalve als uitvoerend kunstenares was Geertruida ook scheppend bezig. Tijdens concertreizen in Engeland en Schotland ontdekte ze oude liederen en balladen en besloot ze begeleidingen voor strijkkwartet bij oude melodieën uit toneelstukken van Shakespeare te componeren. Ook maakte ze nieuwe muziek bij oude Schotse liederen en schiep zo een liederenrepertoire dat onder anderen de dichter Adriaan Roland Holst sterk inspireerde.

Zij maakte muziek voor enkele versjesboeken van de bekende kinderliedjesschrijfster en illustratrice Rie Cramer. Zo schreef ze muziek bij *Lenteliedjes* (1914), *Liedjes uit Kabouterland* (1926), *Liedjes van den zomer* (1927) en *Kinder-*

liedjes uit Zonneland (1928). Maar ze maakte zelf ook kinderliedjes met muzieknoten zoals *Op de straat* en *In den tuin* (1928). Ze schreef muziek en teksten voor vier kinderoperettes, namelijk *Goudhaartje en de troubadour*, *De Sneeuwman-netjes*, *De tooverbal* en *De koningskeuze*. Deze zijn niet geïllustreerd. *Goudhaartje* werd de meest bekende en meest opgevoerde operette.¹ Ook schreef ze *Zes zang-spelletjes* voor school en thuis met een toelichting bij de spelletjes.

Voor de feestelijke dagen van Sinterklaas en Kerstmis maakte ze twee liedjesboeken met muzieknoten. In 1928 verscheen *Ons nieuwe Sinterklaasboek* waarin zeven liedjes en vier verhalen zijn opgenomen. Als tweede auteur wordt A. Zurcher-Groenveld genoemd, maar doordat er geen namen bij de teksten staan, weten we niet wie wat heeft geschreven. Een jaar later verscheen *Ons nieuwe kerstboek. Vijf oude en vijf nieuwe kerstliederen*. De term 'nieuwe kerstliederen' suggereert dat Geertruida deze zelf heeft verzonnen, maar helemaal zeker is dat niet. Op de titelpagina staat namelijk bewerkt en gecomponeerd door.

Alle uitgaven van haar liedjes werden door haar man Jan Poortenaar geïllustreerd en uitgegeven door zijn uitgeverij 'In den toren', eerst in Amsterdam, daarna in Naarden.

Daarnaast schreef Geertruida enkele proza-boeken voor de jeugd, alle uitgegeven door de Gebr. Kluitman in Alkmaar. Zo verscheen er in 1938 haar prozaversie van *De zandmannetjes*, geïllustreerd door Freddie Langelier, een herdruk van een boek van Alfred Listal. In 1936 verscheen de serie 'Voor ik naar bed moet' in vier delen, namelijk *Een leuke verrassing*, *Draai, tolletje draai*, *Hop, hop mijn paard* en *Stuivertje wisselen*. Elk deel bevat vrij originele verhaaltjes en versjes van Geertruida en is geïllustreerd door Nans van Leeuwen.

REGEN

*Het sputtert, het spettert,
Het springt en het spat,
Het druppelt, het klettert*

En alles wordt nat.

Het hippelt, het huppelt,
Het gudst en het giet,
Het morrelt, het borrelt
En neuriet een lied.

Het warrelt, het scharrelt,
Het ruischt en het raast,
Het tikkelt, het tokkelt
En heeft altijd haast.

Het kabbelt, het babbelt,
Het pijpt en het fluit –
De zon breekt weer door...
En het liedje is uit.

(uit: *Hop hop mijn paard*, Alkmaar 1936)

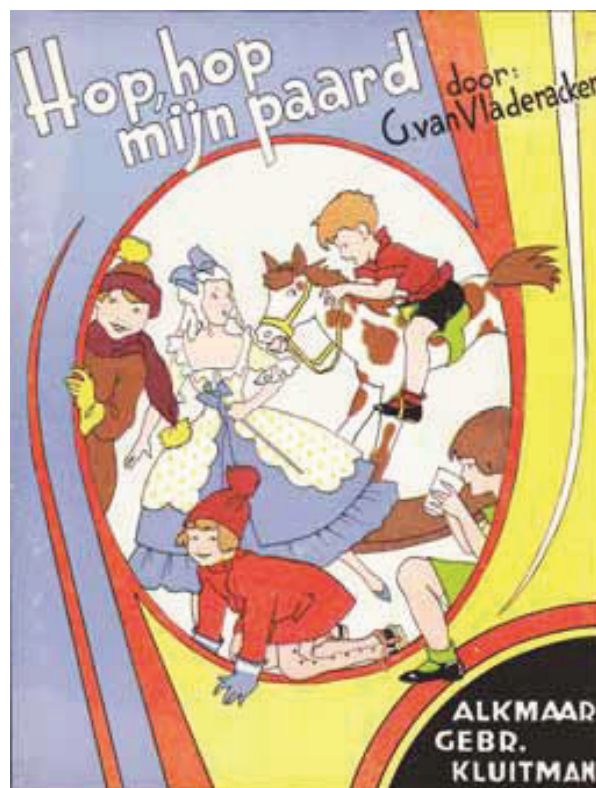
In 1926 gaf muziekuitgeverij Alsbach van haar *Songs of a Child, Six Melodies* uit. Deze liedjes waren gecomponeerd voor een volwassen stem op gedichten van de Schotse dichter Robert Louis Stevenson uit de bundel *A Child's Garden of Verses* uit 1931. De liedjes zijn voorzien van illustraties van Rie Cramer en van een vertaling. De teksten zijn niet braaf en moraliserend, maar speels en gebaseerd op de belevingswereld van het kind. Ze waren voor die tijd zeer modern.

Voor alle leeftijden stelde ze in 1941 *Om de kribbe*, een kerstboekje samen uit oude anonieme kerstliedjes en liedjes, verhalen en inleidingen van haarzelf en anderen. Ook dit boekje werd door haar man uitgegeven en bevat enkele zwart-witte reproducties van oude schilderijen, beelden en dergelijke. Haar zelfgemaakte liederen voor een volwassen publiek gaan over schilders, de psalmen, een wereldstad, een warrenhuis, een fabriek en een Spaanse dans.

Laatste jaren

Na talloze reizen vestigde het kunstenaarsechtpaar zich op Meentweg 12 in Naarden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog traden ze alleen nog maar in besloten kring op. Na de bevrijding

'Hop, hop mijn paard' (1936) is een kinderboek met versjes en verhaaltjes, geïllustreerd door de toen bekende en productieve tekenares Nans van Leeuwen (coll. auteur).

componeerde Geertruida het lied *Vrij*, waarvan ze ook de tekst had geschreven. Daarin staat onder meer dat men een geuzenvolk er nooit onder krijgt. In 1946 publiceerde ze een terugblik op haar leven, getiteld *Muziek*. Hierin gaat het vooral om de betekenis die de muziek voor haar heeft gehad. In hetzelfde jaar gaf ze een boekje met zangadviezen uit, *Facetten van het Belcanto*, later bekend geworden onder de titel *Beter zingen!* Geertruida overleed in Naarden op 4 januari 1947.

Jan Poortenaar

Jan Christiaan Poortenaar werd op 23 juli 1886 in Amsterdam geboren. Zijn ouders waren Christiaan Poortenaar, handelsklerk, en Anna Cornelia Hoogbruin. Hij was een veelzijdige kunstenaar, uitgever en uitmuntend pianist. Hij doorliep de hbs en de handelsdagschool en begon met werk in de handel. Poortenaar tekende en schilderde al op jeugdige leeftijd. Al snel ontwik-

kelde hij zichzelf meer en meer als beeldend kunstenaar en graficus. Alles wat hij ondernam, pakte hij heel grondig aan. Hij werd grafisch ontwerper, etser en illustrator, maar vooral schilder, tekenaar en graficus. Hij bekwaamde zich in vele technieken (ets, houtsnede, olieverfschilderij, aquarel, tekening, litho, kalligrafie) en behoorde tot geen enkele school, al werd hij wel erg beïnvloed door Van Gogh. Hij was een kenner van Rembrandts werk maar ook van de Aziatische kunst en cultuur.

De schilder Piet van Wijngaerdt ‘ontdekte’ Poortenaar en gaf hem enige tijd schilderlessen, ook kreeg hij les van Willem Witsen. Poortenaar trok in die vroege levensjaren om te werken veel naar buiten, naar de omgeving van Amsterdam (Slatuintjes, Baarsjes, Amstelveenseweg). Dankzij de koninklijke subsidie voor jonge kunstenaars (invloed van de jonge koningin Wilhelmina, die zelf ook graag schilderde?) en de aanmoediging van de beroemde schilder Willem Maris, die in de beoordelingscommissie zat, ging Poortenaar steeds meer schilderen. Ook de grote Breitner was hem gunstig gezind, al waarshuwde hij de jonge Poortenaar voor te veel invloed van Van Gogh.

Exposities zorgen voor bekendheid

Samen met beeldhouwster Thérèse van Hall en schilder Hulshoff Pol exposeerde Poortenaar zijn schilderwerken voor het eerst in het Stedelijk Museum te Amsterdam. In die tijd vervaardigde hij ook zijn eerste grote schilderijen met ‘Hollandse schuiten’ erop. Al spoedig daarna exposeerde hij in Brussel en Londen, in die laatste stad ging hij ook wonen. Inmiddels was hij naast schilderen na wat experimenteren met grafisch werk begonnen, vooral met etsen. In de etstechniek heeft hij een eigen richting gevonden die zich uit in grove contrasten, maar ook aandacht heeft voor details. De mooiste etsen tonen ons Londen (waar hij van 1914 tot 1922 woonde) met zijn Theemsbruggen, verlichte pleinen en Westminster Abbey. Ook lithografeerde hij veel in zijn Londense periode, maar ook steden als

'Rustende koelies', een ets van Jan Poortenaar, gemaakt tijdens zijn reis door Nederlands-Indië.

Edinburgh, Newcastle en Parijs inspireerden hem. Met deze litho's kreeg Poortenaar veel aandacht en waardering in binnen- en buitenlandse kunsttijdschriften en op exposities in steden als Londen, Brussel, Parijs, Berlijn en zelfs New York. Ook grote musea als het British Museum in Londen, de Bibliothèque Nationale in Parijs, het Albertina in Wenen en de Public Library in New York gingen zich voor zijn werk interesseren en kochten kunstwerken van hem aan.

Huwelijk met Geertruida van Vladeracken

In 1915 trouwde Jan Poortenaar met de zes jaar oudere voordrachtskunstenares, componiste en schrijfster Geertruida van Vladeracken, wat opnieuw een wending in zijn leven en artistieke loopbaan zou geven. Hij begeleidde zijn vrouw

Voorkant van 'Pennekrassen' (1935), sfeervolle prozaschetsen van Jan Poortenaar, door hemzelf van pentekeningen voorzien (coll. auteur).

op de piano tijdens haar voordrachts- en liederenavonden. Samen met haar ging hij op tournee door Nederland, Engeland, Schotland, in Parijs, Berlijn, Wenen en twee jaar lang door Nederlands-Indië. Vooral de rondreis in het Verre Oosten had grote invloed op hem als beeldend kunstenaar. Hij deed in deze Aziatische wereld niet alleen nieuwe motieven en ideeën op, maar liet zich helemaal onderdompelen in de mysterieuze oosterse sfeer en cultuur. Daarvan getuigen vele, soms levensgrote, afbeeldingen van stijlvolle Javaanse dansers en wajangspelers.

Na terugkeer in Europa werd zijn Indische werk daar in vele grote steden tentoongesteld. De vele ervaringen en gevoelens, tijdens deze Indische tournee opgedaan, legde het echtpaar Poortenaar vast in het verzorgde boekwerk *Een kunstreis in de Tropen*. Het is geschreven in een prettige verteltrant en voor een groot deel gewijd aan de Javaanse dans. Het kunstenaars-echtpaar vestigde zich in Amsterdam, omdat de omstandigheden na de Eerste Wereldoorlog in Engeland niet erg gunstig bleken.

Grafisch, teken-, schilder- en prozawerk

Poortenaar verwerkte veel van zijn indrukken en reismateriaal (vooral betreffende Frankrijk) in etsen en schilderijen, maar ook in prozaschetsen (*Pennekrassen* 1935), in zeer beeldende stijl geschreven. Ook een zomerverblijf op de Veluwe zette hem aan tot nieuw werk, waaronder aquarellen van boerderijen en landschappen. Personen en schepen werden weer onderwerp van uitbeelding. Zo schilderde hij zijn vrouw in een van haar vele voordrachtskostuums, de schrijver Arthur van Schendel, zijn vriend, en de actrice Else Mauhs in de rol van koningin Elisabeth I.

EUROPA'S GELUKSKANTOOR

Monte Carlo!

Hoeveel dromen en ontgoochelingen liggen in die twee woorden besloten! Daar ligt het oord der verwachting pralend en glorieus temidden van de vele plaatsjes, gerijds langs de bocht van de Fransche en Italiaansche Riviera, meer pompeus met roomtaartachtige bouwwerken toegerust dan een der andere. De straten gaan nu eens sterk de hoogte in, om dan weer plotseling in diepten af te dalen, en dat symboliseert heel aardig de verwachtingen, die er in het meerendeel der menschenharten zichtbaar of verborgen leven. „Ups” en „downs”, zij zijn ons hier ampel beschoren.

Daar ligt de geluks-couveuze in de stralende zon, blinkend en helder, een dorp van paleizen, roze, wit, roomgeel. De palmbladen wiegen langzaam in den lauwen wind, de gazons glanzen, de bloemkleuren klateren in het ijle licht, en de auto's zoemen zachtjes voorbij. De hemel is egaal boven dat alles.

De banken staan gereed waar het steil klimmen, of mooi uitzien is, daar ligt de blauwe zee breed-uit geëtaled en verveelde oogen die er niet naar kijken staren zonder te zien in het verschiet.

(uit: *Pennekrassen*, met 75 pentekeningen van den schrijver, Antwerpen/Amsterdam 1935)

'Port Valentré, Cahors', aquarel van Jan Poortenaar.

Ook legde Poortenaar zich toe op boekillustraties zoals de steendrukken voor *De Berg van Droomen* van Arthur van Schendel (nooit uitgegeven) en voor *Fantastische Steden* van Jozef Muls in 1938. Houtsneden gebruikte hij o.a. voor ex librisuitgaven en voor vignetten bij een uitgave van *De Legende van St. Julianus* van Gustave Flaubert. Zijn belangstelling voor grafische kunst zorgde ervoor, dat boeken van zijn hand en die waaraan hij meewerkte, er goed verzorgd uitzagen.

In Amsterdam begon Poortenaar een uitgeverij op Roelof Hartstraat 84, die hij 'In den Toren' noemde en waar hij tientallen boeken over diverse onderwerpen, vooral van hemzelf uitgaf, meestal met eigen illustraties. Enkele voorbeelden: *Dans en wajang* (1929), *Rembrandt en zijn kunst* (1936), *Wilhelmus van Nassauwe* (1940), *De Gulden Snede* (1941). *Vier Chineesche Legendes* (1947) en *Vrouwenkamp Borneo* door Agnes Newton Keith (dat hij vertaalde) (1950).

Zijn boek *Van prenten en platen. De grafische technieken in voorbeelden, afbeeldingen en be-*

schrijving (ca. 1940) is van groot belang geweest voor grafische studenten en kunstenaars. Het werd op opleidingen veel gebruikt. Hij was een hartstochtelijke verdediger van Laurens Jansz. Coster als uitvinder van de boekdrukkunst, getuige zijn boek *Coster niet Gutenberg* (1947). Helaas werd zijn theorie ruw maar deskundig onderuitgehaald door boekdrukkundige pater Bonaventura Kruitwagen.² In 1939 vestigde het echtpaar Poortenaar zich in Naarden, waar Jan zijn uitgeverij voortzette.

Hij zette de 'Torenreeks' op met teksten van hem (*Rembrandt als etser*), zijn vrouw (*Het klavier bij Bach*) en anderen zoals Vondel (*Gijsbrecht van Aemstel*).

Zinvol bezig tot het einde

Na het overlijden van Geertruida in 1947 hertrouwde Jan met Maria Christina (Rie) Veldhuisen uit Baarn. Deze had als verpleegster zijn eerste vrouw uitstekend verzorgd. In Rie Veld-

huijsen trof hij weer iemand die net zoals hij van reizen, muziek en beeldende kunst hield. Poortenaar ging zich meer toeleggen op het schrijven van boeken, bijvoorbeeld over het leven van Jeanne d'Arc. Daarin verwerkte hij bestaande literatuur, maar onderzocht ook originele stukken om tot een zo'n objectief mogelijk oordeel te komen. Hij kocht de rechten van de film over Jeanne d'Arc met Ingrid Bergman in de hoofdrol op om beelden eruit in zijn boek te verwerken. Verder schilderde hij nog vaak landschappen, vooral bij Menton.

Niets doen kende hij niet: tot op zijn laatste ziekbed bleef hij studeren en toen dat niet meer ging, sloeg hij aan het dichten. Hij had een hekel aan kunstenaars die hun vak niet verstonden. Poortenaar was een geestige en beminnelijke man, die goed kon luisteren en niet graag over

zichzelf sprak. Maar als hij vond dat hij gelijk had, kon hij heftig zijn standpunt verdedigen. Hij stierf op 15 oktober 1958 in Naarden.

Met dank aan Maurits Veldhuijsen te Baarn.

Noten

1. In 1958 speelde de auteur van dit artikel de hoofdrol (de troubadour) in *Goudhaartje en de troubadour* met leerlingen van de openbare lagere Wilhelminaschool in Boskoop, onder leiding van de onderwijzeres van de eerste klas, C. Frissel-Kromhout.
2. Zie B. Kruitwagen, 'Laurens Janszoon Coster weer op het tapijt', in: *Het Boek XXIX*, 1948, p. 69. Een verweer van Poortenaar tegen dit artikel werd door de redactie van *Het Boek* geweigerd, waarop Poortenaar zijn verweer zelf als boekje uitgaf.

Signalement

De volkshogeschool in Nederland 1925-2010

In 1938 begonnen katholieke jonge werkelozen aan de bouw van de eerste *Volkshogeschool op katholieke grondslag*, *Drakenburg* in Baarn. Zes jaar eerder was de allereerste Nederlandse volkshogeschool gesticht in Friesland, niet op een of andere grondslag, maar juist algemeen. Er zouden nog negen andere algemene volkshogescholen volgen. De oprichters daarvan vonden een volkshogeschool op katholieke grondslag een *contradictio in terminis*: volkshogescholen hoorden per definitie algemeen te zijn, gericht op het hele Nederlandse volk. Maar de beide soorten groeiden steeds meer naar elkaar toe en fuseerden in 1968 in de algemene *Vereniging van Volkshogescholen*. Het werden bloeiende instellingen.

In de periode 1932-1990 zouden meer dan een miljoen deelnemers er een of andere cursus volgen zoals de tweeweekse cursussen voor kaderleden van grote bedrijven. In de jaren negentig verdwenen de volkshogescholen ten gevolge van het overheidsbeleid en gingen zij op in grote commerciële trainingsinstellingen. Nu is de geschiedenis van dit werk beschreven door twee bekende historici, dr. Johan Frieswijk en dr. Maarten van der Linde. Het staat niet in het boek, maar het is wel aardig te vermelden, dat de auteurs voor het schrijven van dit boek werden aangetrokken op de Open Dag van TVE in 2004, waarop zij beiden aanwezig waren.

Maarten van der Linde en Johan Frieswijk, *De volkshogeschool in Nederland 1925-2010*, Hilversum 2013, Uitgeverij Verloren, 552 p., geïllustreerd. ISBN 978-90-8704-382-7. Prijs € 35.

Per trekschuit door de Vechtstreek Gebakken paling en een *schuyt-praetje*

Mieke Kennis

Een bord vol gebakken paling. Dat kregen reizigers gereserveerd, die begin negentiende eeuw met de trekschuit Nieuwersluis aandeden. Deze delicatessie werd zelfs in een Engelse reisgids geprezen als *geschikt voor de fijnproever*.¹ Dat gidsje werd in 1838 uitgegeven door John Murray² en staat vol praktische informatie voor buitenlanders, die op reis waren door de Lage Landen. Deze toeristen maakten dankbaar gebruik van het netwerk van Hollandse waterwegen. Per trekschuit was de reis een stuk prettiger dan het gestuiter in een koets over slechte wegen. Het was ook nog eens veiliger en er kon meer mee vervoerd worden. Bovendien waren tussen alle plaatsen van enig belang betrouwbare dienstregelingen. Die strakke dienstregeling van de trekschuiten was de eerste vorm van openbaar vervoer in Nederland, met een praktische aansluiting verder Europa in. Volgens de almanak van 1817 *correspondeert de schietschuit van Amsterdam op heel Duitsland*. De schietschuit was de 'intercity' onder de trekschuiten en vrachtboten. Hij schoot voorbij. Men gebruikte voor het jagen twee paarden, waarbij een snelheid van 10 à 11 km/uur werd bereikt. De gebruikelijke snelheid met een paard was 7 km/uur.

Al in de vijftiende eeuw was er een scheepvaartverbinding tussen Utrecht en Amsterdam. Men voer via de Vecht, Nieuwe Wetering³, Angstel, Holendrecht en Amstel. In die tijd was de Vecht van belang voor de turfvaart vanuit de venen ten oosten en ten westen van deze regio. Om het vervoer minder afhankelijk te maken van de wind of van handkracht (roeien), werd overgegaan op trekschuiten. Vanaf de wal werden ze voortgetrokken door paarden of door mensen: knechten, maar soms ook vrouwen of kinderen. Dit werd 'jagen' genoemd. Ook voor de vrachtvaart werden trekschuiten gebruikt. Bij het aantrekken, het zwaarste werk, kon het nodig zijn tien tot twintig paarden tegelijk in te spannen.

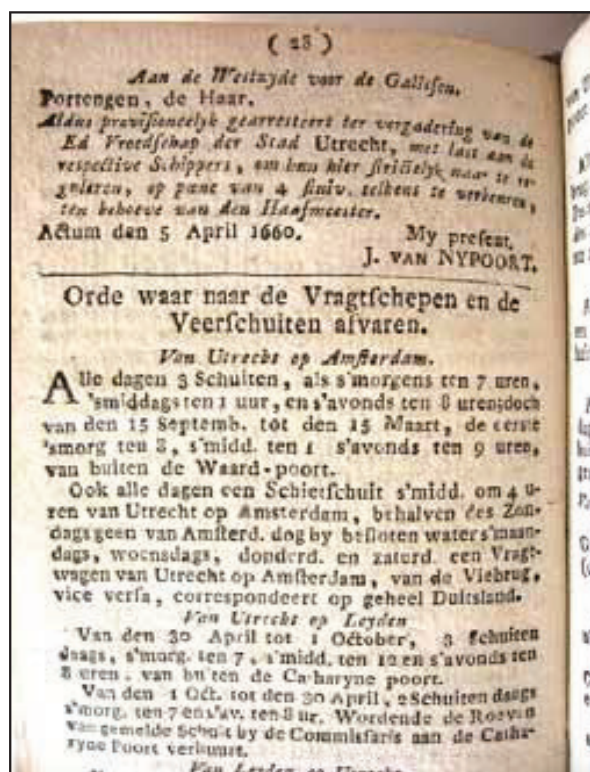
Rolpalen

In de loop van de zestiende en zeventiende eeuw werd in West- en Noord-Nederland een heel stelsel van trekvaarten aangelegd. In Noord-Holland was het een groots opgezet samenwerkingsproject tussen verschillende steden.⁴ Ook rond Groningen en in België, rond Brugge en Gent, vervoerde de trekschuit, jaagschuit of *barge* passagiers. Wel meer dan vijftig personen tegelijk. Technische hulpmiddelen zoals rolpalen hielpen om de bochten in de vaarroute te nemen. Rolpalen stonden op plaatsen waar kanalen, vaarten en sloten een bocht maakten. De lijn tussen de trekschuit en jager werd bij het nemen van scherpe bochten om een rol- of draaipaal gelegd. De schipper zorgde, door het geven van tegenroer, dat de boot zonder de kant te raken om de bocht kon varen. Het bleef mensenwerk. Als langs de oever een schip met mast lag afgemeerd, kon dit wel eens tot een heftig meningsverschil met de 'jager' leiden. Die kon immers met zijn touw, dat van wal naar schip liep, niet ongehinderd passeren.

Soms was er druk verkeer op het water. Als ergens tol betaald moest worden, ontstonden er kleine 'files'. Voor de schippers waren er verkeersregels, die strikt nageleefd moesten worden. Het jaagpad liep langs één kant van de rivier en tegemoetkomende schepen moesten elkaar passeren. Elke schuit had twee masten: een hoge en een lage. Aan deze mast zat de jaaglijn naar het paard op de wal. Een schuit met de lijn aan de hoge mast kon een tegenligger passeren, die de lijn aan de lage mast had. In ordonnanties was vastgelegd in welke richting de lage mast gebruikt moest worden.

De Vecht werd in de zeventiende eeuw aangepast tot trekvaart. In 1626 werd de Directie van het Zand- en Jaagpad aangesteld, met als taak aanleg en onderhoud van een jaagpad van Breukelen tot Ouderkerk aan de Amstel. Op vele plaatsen langs de route is de naam (zand- en/of)

Orde van afvaren van de trekschuiten, Utrechtse Almanak 1817.

jaagpad nog terug te vinden. Over deze jaagpaden liepen de jagers, die de boten trokken.

Langs de route waren pleisterplaatsen, die zowel door trekschuit als diligence gebruikt werden. Daar kon van paarden gewisseld worden en de passagiers konden even de benen strekken. Vaak was het rond de pleisterplaats een gezellige bedoening met winkeltjes en een smederij voor het beslaan van de paarden. Vele van die oude herbergen bestaan nog, zoals *De Voetangel* bij Ouderkerk, *De Wakende Haan* in Abcoude en het logement in Nieuwersluis, nu *Het Stoute Soldaatje*. Die herbergen werden verpacht en daarbij ook de tol. Van het tolgeld moest de pachter de weg en eventuele bruggen onderhouden. Daarop werd streng toegezien door de Directie van het Zand- en Jaagpad.

Doorjager

De reis van Amsterdam naar Utrecht per trekschuit duurde ongeveer zeven uur. Om de tijd te

doden werd onderweg door de passagiers veel gepraat. Iedereen kon op de schuit vrijuit spreken en daarom noemden schrijvers in die tijd hun gesprekken *Schuyt-Praetje*. Door een bonte verzameling medereizigers in hun verhaal op te voeren kon men verschillende standpunten naar voren brengen.

De trekschuit werd gebruikt door venters, veehandelaren en voor familiebezoek, maar ook dagtoeristen maakten graag een tochtje. In de Vechtstreek vergaapten ze zich dan aan de landgoederen. Begin zeventiende eeuw waren de eerste buitenplaatsen langs de Vecht verzeen. Rijk geworden Amsterdammers gingen beleggen in grond. Die kwam vrij nadat de katholieke godsdienst werd verboden en de kloosters gedwongen waren hun land te verkopen. De Vechtstreek was gewild, omdat het maar een paar uur reizen was van Amsterdam. Zeker na 1626, toen het jaagpad was aangelegd. Hierdoor werd de reistijd enorm verkort en werd het nog aantrekkelijker om hier een buitenplaats te bouwen. Aangezien de buitenplaatsen alleen in de zomer goed bewoonbaar waren, vond elk voorjaar en elke nazomer een complete verhuizing plaats. Gezin, personeel en een deel van de inboedel (servies, linnen, meubels) konden over het water veilig vervoerd worden. Een trekschuit kon ook privé gehuurd worden.

De regelmaat van deze vorm van scheepvaart bevorderde zowel de handel als het personenvervoer. Buitenlandse reizigers verbaasden zich over de effectiviteit van de dienstregeling van de trekschuit. Het hoogtepunt van het trekschuitvervoer was in het begin van de negentiende eeuw. Uit Amsterdam vertrokken toen per dag ongeveer honderd trekschuiten in allerlei richtingen. Tussen Leiden en Den Haag bestond een geregelde uurdienst. Van Amsterdam naar Utrecht v.v. kon men kiezen uit de normale trekschuit of de doorjager, een sneldienst (ook wel 'schietschuit' genoemd). Een beetje trekschuit bood plaats aan dertig passagiers, die droog konden zitten in een roefje. Er was een ruimte voor het gewone volk en een kamer voor hen, die iets meer betaalden.

Trekschuit bij de Weespertrekvaart.

Schetsboek

Onderweg genoten de passagiers van de lommerrijke buitenplaatsen en de natuur. In het eerder genoemde reisgidsje van John Murray wordt de Engelsen aangeraden vooral te letten op de grote velden watergentiaan en moeraskruiskruid⁵, die in zijn eigen land zeldzaam waren.

Een beroemde Engelse toerist was schilder William Turner. Hij moest de praktische gegevens van Murray ontberen en zijn eigen weg vinden, want hij reisde in 1817 en 1825 door Nederland, ruim tien jaar voordat het gidsje verscheen. Onderweg maakte hij op een bijzondere manier aantekeningen. Nederlandse uitdrukkingen, prijzen van voedsel en het tarief van de trekschuit heeft hij gekrabbeld tussen kleine schetsjes, snelle tekeningen waarin hij alles wat hem onderweg opviel, noteerde. Aan de hand van zijn schetsboekjes kunnen we hem vergezellen op zijn tochten door de Lage landen. Voor de uitvinding van de fotografie maakten gegoede burgers op reis wel vaker tekeningen of aquarellen. Meestal waren dat keurige landschappen en gebouwen. Maar Turner noteerde het dagelijks leven.

Joseph Mallord William Turner (1775 -1851) was een Engelse romantische kunstschilder, die vooral landschappen en schepen schilderde. Turner ging al op vijftienjarige leeftijd naar de Royal Academy of Art. Hij wordt over het algemeen gezien als de 'schilder van het licht'. Hoewel hij vooral bekend is om zijn olieverfschilderijen van zeer grote afmetingen, ziet men hem ook als een van de grondleggers van de Engelse aquarelkunst.

Turner reisde veel in Europa, onderweg tekende hij alles wat hij dacht te kunnen gebruiken in een schilderij en al het andere wat zijn belangstelling trok: boten en gevels, maar ook een kindermisje, een turfschuit, potten en pannen en details van de Hollandse kleding. Met potlood maakte hij zijn schetsjes en aantekeningen in boekjes van zo'n 15 bij 10 cm. In totaal zijn 300 boekjes bewaard gebleven, met meer dan 600 schetsen.⁶ Vele afbeeldingen van steden en schepen die hij zo vastlegde, zijn terug te vinden in zijn latere olieverfschilderijen.⁷ De Hollanders die hem bezig zagen, konden niet vermoeden dat hij een van de beroemdste schilders van de negentiende eeuw zou worden. Voor de Engelsen is Turner zo iets als bij ons Van Gogh.⁸

Nieuwersluis anno 1836, prent van P.J. Lutgers.

Loenersloot

Op weg van Amsterdam naar Utrecht kwam Turner in 1817 en 1825 over de Angstel en de Vecht. Tussen zijn notities vinden we de namen *Abcough* (Abcoude), *Lenooth* (Loenersloot) en *Newsluis* (Nieuwersluis). De route van Turner is op de opeenvolgende tekeningen van 1817 goed te volgen. Na vertrek uit Amsterdam tekende hij het transport van houtvloten op de Amstel, de trekschuiten en passagiers. Daarna een kerktoeren, sterk lijkend op die van Abcoude en hij schreef *Abcough* bij vier schetsjes van een ruïne.⁹ Als we deze schetsjes vergelijken met de prenten die van Slot Abcoude bekend zijn, is de overeenkomst duidelijk.¹⁰

Verderop tekende hij twee molens. Bij een andere tekening, die hij in 1825 maakte, schreef Turner *Lenooth*.¹¹ Dat is waarschijnlijk wat hij had verstaan, toen hij vroeg op welke pleisterplaats werd gestopt. Turner schetste op dit blaadje tweemaal de rivier en een boot met in de verte het silhouet van Amsterdam. Bij aankomst bij de pleisterplaats Loenersloot zagen Turner en zijn medereizigers de herberg tegenover het kasteel en het tolhuis bij de brug. Volgens de kadastrale atlas was dat in 1832 het logement op de hoek van de Straatweg, het huidige Slotlaan nummer 1.¹² Even verderop langs

de Angstel was voor de plaatselijke bevolking nog een gelegenheid iets te drinken. Ze schoven aan bij de tapper¹³ in buurtschap 't Zwaantje, waar nu de brug over de Angstel is.¹⁴

Een van de herbergiers in Loenersloot komt voor in de kroniek van Lambert Lustigh.¹⁵ Daarin wordt verteld over vier afgedankte en hongerige Zwitserse soldaten¹⁶, die begin achttiende eeuw te voet van Utrecht naar Amsterdam trokken. Ze aten wortelen, die ze bij een sloot vonden. Direct werd één van de vier onwel. Bij een herberg in Loenersloot vroeg de zieke man als medicijn een beetje jenever. Het mocht niet baten. Ondanks hulp van de plaatselijke medicijnmeester stierven ze alle vier binnen korte tijd.

Nieuwersluis

De meeste passagiers van de trekschuit zullen na de stop Loenersloot wel in goede gezondheid de reis richting Nieuwersluis hebben hervat, waar de schotel gebakken paling hen wachtte. Turner tekende onderweg een boot, een rij kleine scheepjes en een ploeg met vier paarden. Daarbij staat duidelijk *Newsluis* geschreven.¹⁷

Nieuwersluis lag, volgens het *Aardrijkskundig woordenboek* in een *bij uitstek aangename*

William Turner, geschetst door zijn collega Charles Martin in 1844 (coll. Tate Gallery, Londen).

streek, wegens de menigvuldige lustplaatsen, die men aldaar, aan beiden de zijden, tot aan Loenen en Breukelen vindt, wordende, ter oorzaak van het betooverend schoon der wandeldreven aan den weg en der gezigten langs de Vecht, zeer veel, door de inwoners van Amsterdam en Utrecht, in den zomertijd, bezocht.¹⁸

De pleisterplaats bij de sluis in de Nieuwe Wetering stond op dezelfde plek als de herberg, die in de twintigste eeuw *De Kampioen* heette (nu *Het Stoute Soldaatje*). Het dorp zelf was echter in 1817 een heel ander Nieuwersluis dan nu. Sinds 1673 was Nieuwersluis een groot gebastioneerd fort, dat beide Vechtoevers besloeg en deel uitmaakte van de Oude Hollandse Waterlinie. Aan fort *Nieuwersluis* zoals we dat nu kennen werd pas begonnen rond 1850.

Het tolhuisje stond bij het voormalige Gemeenlandshuis. Dit gebouw bij de brug dateert van eind zeventiende eeuw en was eigendom van de Heren Commissarissen van het Zand- en Jaagpad. Ook het Waterschap oefende van hieruit zijn bestuurstaak uit. De wapens van

Schets van vrouwen in een bootje door William Turner, 1825 (coll. Tate Gallery, Londen).

Amsterdam en Utrecht aan de gevel herinneren eraan dat afgevaardigden van die steden er vergaderden.¹⁹ In de zeventiende eeuw lag de brug over de Vecht aan de zuidkant van het Gemeenlandshuis en kwam uit in de huidige achtertuin. Later werd de brug verlegd naar de Loenense kant waar tol geheven werd.

Jagersstal

Op dit verkeersknooppunt vestigden zich natuurlijk allerlei neringdoenden. In 1830 staan in Nieuwersluis onder anderen geregistreerd broodbakker Jacob Post, tapper Johannes van Bork, wagenmaker Jan de Rooij, winkelier Teu-

nis de Rooij, timmerman Hendrik de Rooij, schoenmaker Jan van Doorn en smid Hendrik Brinkman.²⁰ Er zijn verder vijf gezinnen met als beroep 'vrachtjager'. Dit kunnen schippers geweest zijn, maar meer waarschijnlijk mannen die zich met een paard verhuurden om de schuiten te trekken. Die paarden moesten gestald worden en op 13 april 1831 ontstond er brand in een van die stallen. Burgemeester Joh. Sanderson van Loenen schreef de volgende dag aan de Staatsraad Gouverneur²¹:

Ik heb de eer U kennis te geven dat gisterenavond omstreeks half acht ure aan de Nieuwer Sluis onder deze gemeente brand ontdekt werd op den zolder en in het hooi van eenen jagersstal, in gebruik van Daniel en Wouter Toppers, welke brand alras den stal verteerd hebbende oversloeg op een duivenhok en eene schutting en op de kap van een vierroeden berg, opgestapeld met drooge takkebosjes. Door spoedige hulp en ijver van de inwoners der Nieuwersluis en van de heren Willem Pieter Pook van Baggen²² en Jan van den Andel²³, welke zich toevallig aldaar bevonden, en door het in werking brengen van de aangebragte brandspuiten van Nieuwersluis, van Loenen, van Breukelen St Pieters en van Oudover, terwijl ook de brandspuiten van Vreeland en van Breukelen Nijnerode's tot blussing gereed stonden, is men gelukkig den brand spoedig meester geworden, welke bij eenen tragen bijstand en bij winderig weer allernoodlottigst had kunnen worden voor de daarbij staande gebouwen en brandstoffen.

Tolgaarder

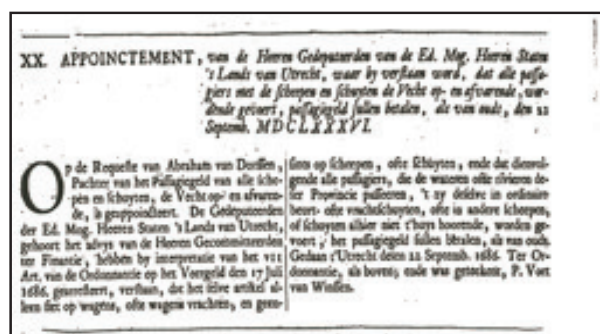
De herbergier van de pleisterplaats was ook pachter van de tol en dit was een lucratieve onderneming. De tolleren werden steeds voor een periode van vier jaar gepacht. In de zeventiende eeuw was een van die welvarende pachters Abraham van Dorssen²⁴, de schout van Loenen. Hij was de herbergier in Nieuwersluis en mocht ook tol, of *gabellen*²⁵, heffen van per-

Schets van de trekschuit in Nieuwersluis door William Turner.

sonen en schepen die de Pleijsterplaetse annex tolhuis passeerden over de weg en de rivier. In een Appointement van de Heeren Gedeputeerden van de Staten van Utrecht van 22 september 1686 wordt duidelijk gemaakt dat alle passagiers, 't zij deselve in ordinaire beurt- ofte vrachtschuyten, ofte in andere scheepen, of schuyten alhier niet t'huijs hoorende, worden gevoert, het passagiegeld sullen betalen, als van ouds.²⁶ Voorts werd verordonneerd dat de pleisterende schippers hun passagiers duidelijk moesten maken dat zij verteringen in de Pleysterplaetse van Abraham van Dorssen moesten gebruiken. Abraham kreeg wel de verplichting een *suffisante valbrugge over de weteringe te leggen* en de wegen te onderhouden. Abraham liet op eigen kosten ook een brug over de Vecht bouwen en onderhield de jaagpaden zelfs tot aan Ouderkerk aan de Amstel. Daar had zijn schoonzuster de weduwe Thieleman van Dorssen de tol van de Voetangel gepacht.²⁷

Appointement van Gedeputeerde Staten van Utrecht met regels voor trekschuitpassagiers, 1686.

Teloorgang

In de loop van de negentiende eeuw eindigden de gouden tijden voor de tolgaarders en ook de schippers en jagers raakten hun werk kwijt met de komst van trein en stoomboot. Daarbij zullen zeker mensen zijn geweest die zonder spijt hun 'gareel' aflegden. Voor de schippers en hun knechten was het ondanks de zo geroemde regelmaat van de trekschuit, een onzeker bestaan geweest. In de winter waren de rivieren en kanalen vaak dichtgevroren en kon er niet gevaren worden. Dat betekende dat de schippers zonder inkomen zaten, tenzij ze als voerman de passagiers met een koets vervoerden.

De teloorgang van de trekschuiten begon al in het eerste kwart van de negentiende eeuw, toen ze een deel van hun vracht kwijtraakten. Een beurtschipper vervoerde niet alleen passagiers en goederen. Hij zorgde ook voor de postbezorging. De schippers hadden de reputatie zeer betrouwbaar te zijn.²⁸ Die taak verviel met de aanleg van een wegennet door Napoleon. De Amsterdamse Straatweg is daar een voorbeeld van. Met de betere wegen werd het lonend om een netwerk van postkoetsen op te zetten, zoals Van Gend & Loos. Nadat in 1817 over het gehele land een net van dagelijkse postritten werd ingevoerd, liep de verzending van brieven per trekschuit terug.

Voor de trekschuit op de route Amsterdam-Utrecht via de Angstel was er nog een andere bedreiging. Vanaf 1821 werd de Keulse Vaart aangelegd.²⁹ In 1825 werd deze kortere verbinding tussen Amsterdam en Utrecht in gebruik genomen en de route via de Angstel was alleen nog van

belang voor plaatselijk vervoer en kleine boten.

Maar het was de aanleg van de spoorwegen die de trekschuit echt de das om deed. Halverwege de negentiende eeuw nam de trein het grootste deel van het personen en vrachtvervoer over. Op het traject Amsterdam-Utrecht werd de spoorlijn vanaf 1843 aangelegd en alle dorpen aan de oude 'trekvaart-route' kregen een station, met uitzondering van Baambrugge.

Stoomslepers

In almanakken voor de provincie Utrecht is te vinden dat van 1817 tot 1847 per dag drie trekschuiten naar Amsterdam varen, plus elke dag een schietschuit³⁰ met twee paarden. Vanaf 1848 tot 1860 vertrekt er nog slechts een volkschuit per dag. De ooit zo geroemde trekschuit is dan gedegradeerd tot 'volkschuit'. Dat wil zeggen de minste vorm van personenvervoer, goedkoper dan een treinkaartje derde klasse.

In 1859 wordt voor de eerste keer in de almanak de dienstregeling vermeld van de stoomboot Amsterdam-Den Bosch. Deze ging via Weesp en deed dus wel Loenen aan maar niet meer Loenersloot en Abcoude. Vanaf 1860 worden nog slechts (vracht)schuit en stoomboot vermeld. De benaming volkschuit is dan helemaal vervallen. Blijkbaar was er geen personenvervoer meer voor de beurtschipper met een trekschuit. Men pakte liever de trein of de stoomboot.³¹

Toch passeerden nog wel vrachtschepen met paarden bij de tollens, maar ook dat liep af: de stoomboot op de Vecht kreeg in 1878 gezelschap van stoomslepers. In dat jaar was Willem Boon pachter van de tol in Nieuwersluis. Hij diende een request in, vier maanden nadat de eerste stoomsleper was gaan varen van Utrecht naar Weesp. Daarin vroeg hij om een schadevergoeding wegens de verminderde opbrengst van de tollens. Tol werd betaald per passerend paard plus schip en de stoomslepers waren vrijgesteld van tol. Er voeren inmiddels vier boten en een tweede stoomsleepdienst zou eerstdaags beginnen. *Dat hierdoor de Jagerij langs de Vecht,*

Vrachboot op de Vecht, 1910 (coll. W. Mooij).

eene gevoelige slag heeft ondervonden en dagelijks al meer ondervindt, daar de stoomslepers treinen van 6 à 7, ja soms van 9 schepen achter zich voeren.³² Ook kleinere schepen die vroeger vanaf Nieuwersluis de binnenvaart langs de Angstel volgden, lieten zich nu tot Weesp slepen. Boon stond bekend als een eerlijk en braaf ingezetene en besloten werd hem een billijke schadevergoeding te geven. Wat niet wegnam dat Boon toch op termijn naar een andere bron van inkomsten moest gaan omkijken. De jagerij kwam niet meer terug en de scheepvaart werd steeds grootschaliger.

Kwiek

De jagers en schippers waren met hun gezinnen eeuwenlang afhankelijk van de trekvaart. Daarbij hadden ze het niet makkelijk gehad. John Dehe schreef in 2005 over de organisatie van de trekvaart in Noord-Holland, met de nadruk op het wel en wee van de schippers. Als rode draad lopen de zorgen om hun inkomsten door zijn verhaal. Hoewel er in het begin voldoende reizigers waren, liepen de kosten van 'een duur gekocht veer' en onderhoud hoog op. Een slaafsch en ongezond bedrijf was de verzuchting van deze schippers.

In de Engelse reisgids uit 1838 is te lezen dat er langs de Vecht ook wel 'jagers' met arbeidsvreugde waren. Bij nadering van de stad Utrecht was het jaagpad niet overal even goed

begaanbaar. De huizen langs het Zandpad stonden dicht aan het water en het pad werd te smal voor een paard. De paardenkracht werd geruild voor een op het eerste gezicht niet zo geschikte plaatsvervangster: een oude vrouw. Ze blijkt echter de boot voort te trekken tot in het centrum van de stad: opgewekt, zonder veel moeite en met kwieke tred.

Dit artikel is eerder gepubliceerd in *Vechtkroniek* 3, mei 2012.

Mieke Kennis is oud-inwoner van Loenen en schrijft voor de *Vechtkroniek*.

Noten

1. Letterlijk staat er: *Nieuwersluis: Passengers by the trekschuit are here invited to purchase a plateful of fried eels, which are very well cooked at the inn, and deserve to be recommended to the notice of the gourmand.*
2. De titel van de reisgids luidt: *A hand-book for travellers on the continent: being a guide through Holland, Belgium, Prussia and Northern Germany.* In zijn geheel te lezen op internet (books.google.nl).
3. Omstreeks 1448 werd de Nieuwe Wetering bij Nieuwersluis gegraven: zie *Vechtkroniek* 18 (mei 2003), 3-6. Zie ook het artikel 'Landgoed Hofstede-Sterreschans' in deze aflevering.
4. Zie hiervoor: John Dehé, "Een slaafsch en ongezond bedrijf": de geschiedenis van het openbaar vervoer in Waterland, 1630-1880, Hilversum 2005.
5. John Murray noemt deze planten in zijn reisgids *Menyanthes nymphceoides* en *Senecio paludosus*.

6. Alle boekjes zijn pagina voor pagina door te bladeren op de website van de Tate Collection: www.tate.org.nl; zoekterm: turner sketchbooks. In de National Gallery in Londen is momenteel – tot 12 juni – een tentoonstelling over Turner te zien.
7. Deze zijn uitgebreid beschreven door Fred G. H. Bachrach in *Turner's Holland*, Londen 1994.
8. Turner liet een groot fortuin na, dat hij bestemd had om *decaying artists* oftewel noodlijdende kunstenaars, te ondersteunen. Zijn collectie schilderijen verviel aan de Britse overheid, en hij wilde dat er een speciale galerie zou worden gebouwd om deze op te hangen. Dit kwam er echter niet van, vanwege een ruzie tussen zijn erfgenamen over de rechtsgeldigheid van zijn testament. Twintig jaar na zijn dood werden de schilderijen overgedragen aan het British Museum. Deze collectie, die bestaat uit 300 olieverfschilderijen en rond 30.000 schetsen en aquarellen, waaronder 300 schetsboeken, zijn momenteel onderdeel van de Tate Collection.
9. *Dort Sketchbook 1817*, afbeeldingen D13110 t/m D13120, Finberg number: CLXII 63 a.
10. De ruïne van Slot Abcoude lag één km ten zuiden van Abcoude in de Slotpolder.
11. *Holland Sketchbook 1825*, afb. nr. D19072, Finberg number: CCXIV 118.
12. In 1832 was Theodorus Galesloot, logementhouder, eigenaar, kadastrale aanduiding A 29/35.
13. In 1832 was Johannes Walbeek daar tapper. Kad. Atlas: sectie A nummer 68. Hij was ook eigenaar van flinke percelen weiland langs de Angstel.
14. *Dort Sketchbook*, afbeelding D13116, Finberg number: CLXII 63 a.
15. Lambert Rijckxz. Lustigh (Huizen 18 april 1656–Huizen 18 december 1727), landbouwer en schepen te Huizen. Lustigh had belangstelling voor geschiedenis van het Gooi. Hij werd bekend door zijn dagboek en aantekeningen van gebeurtenissen in Gooiland, zowel eigen waarnemingen als wat hem ter ore is gekomen, vooral over ziekte en dood van het vee, en de geneesmiddelen daartegen.
16. De Oranje Stadhouders, (en ook nog Koning Willem I), hadden een soort vreemdelingenlegioen. Zo'n huurleger kon vooral worden ingezet bij binnenlandse rellen of opstanden. Bij werkelijke aanvallen en invallen op Nederlands grondgebied bleek het huurleger zeer onbetrouwbaar te zijn. Was het geld op of waren ze overbodig, dan werden ze afgedankt. De allerbeste huursoldaten waren de Zwitsers. Het spreekwoord zegt: *Geen geld, geen Zwitsers*.
17. *Dort Sketchbook 1817*, afbeelding D13116, Finberg number CLXII 63a, *Ploughing with Four Horses*.
18. A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*. Gorinchem, 1845.
19. Op prenten van rond 1800 zijn deze wapens nog niet aanwezig.
20. Register van ingezetenen van Loenen 1830.
21. Utrechts Archief, Toegang 79, inv. nr. 5771/16 (met dank aan W.Timmer, Abcoude).
22. Van 1827-1837 was deze Willem Pieter Pook van Baggen eigenaar van de buitenplaats *Nieuwerhoek* en het terrein van het verdwenen buiten *Beereveld*. In 1811 werd *Beereveld* gekocht door zijn vader Abraham Pook van Baggen, bonthandelaar te Amsterdam en eigenaar van plantages in Demerary. Hij woonde zomers zelf op zijn buiten *Langgewenscht* in Loosdrecht. Hij liet de buitenplaats *Beereveld* afbreken.
23. Gemeentesecretaris van Vreeland.
24. Abraham van Dorssen trouwde 10 juni 1660 in Vreeland met Neeltje Roelen van Meerwijck, geboren in Loenen. Zijn achternaam is afkomstig van de nederzetting Dorssen, die in de zevende/achtste eeuw op de plek van het huidige Vreeland lag.
25. Dat waren de heffingen op goederen die de tol passeerden, zoals op bier, turf, voedsel, etc., waarvoor men per vat, mud of wat voor inhoudsmaat dan ook een vastgesteld bedrag aan gabelle (belasting) moest betalen.
26. Genealogisch onderzoek P. van Dorssen. 2009.
27. Abraham werd opgevolgd door zijn zoon Jacob, die tot 1719 'tollenaar' was in Nieuwersluis.
28. 'De Veerschipper', in: Hildebrand (Nicolaas Beets), *Camera Obscura*, circa 1840: *Ook een mondelinge boodschap, een onverzegelde brief, een grote som gelds, of een kostbaar meubel kwam ongeschonden aan*.
29. Voor die tijd werd voornamelijk gebruik gemaakt van bestaande waterwegen. De vaarroute volgde achtereenvolgens de Amstel, Weespertrekvaart, Gaasp, Smal Weesp, Vecht, de Utrechtse Stadsbuitengracht en de Vaartsche Rijn. De wateren werden verbreed en verdiept. Bestaande sluizen werden vernieuwd en de bruggen beweegbaar gemaakt. Na enkele decennia voldeed de Keulse Vaart al niet meer. In 1881 werd met de aanleg van het Merwedekanaal begonnen.
30. De aanlegplaats in Utrecht van de schietschuiten naar Amsterdam was volgens de Almanak van 1817 *Tusschen de Vie- en Jacobibrug voor 't Wet*.
31. Tot in de twintigste eeuw werd personenvervoer tussen de Vechtdorpen verzorgd door een stoombootje.
32. Zie hiervoor: *Vechtkroniek* 21, 2004, p. 13.

Sal van Gelder

Joods voorganger en verzetsstrijder (1913-1984)

Annet Betsalel

Sal (Salomon) van Gelder verliet het ouderlijk huis in Dedemsvaart op zijn veertiende om in Amsterdam aan het Nederlands Israëlitisch Seminarium te gaan studeren. Hij wist de middelste rang voor het Joodse godsdienstonderwijs te halen. In 1939 werd hij aangenomen als chazan in de kort daarvoor geopende Joodsche Invalide¹ aan de Weesperstraat. Eind 1940 kwam door het overlijden van voorganger Leon Borstrok een vacature beschikbaar bij de Joodse gemeente Bussum. Er waren veel gegadigden voor deze begeerde baan; Bussum stond bekend als een prettige en welvarende gemeente. Na enig campagne voeren werd Sal door de gemeente en het bestuur verkozen tot voorganger-leraar-secretaris. Zijn aanstelling op 10 mei 1941 haalde zelfs de nationale pers. In september van dat jaar trouwde hij met Sophie van Straaten.

In de loop van 1941 werden ook in Bussum de vele anti-joodse maatregelen van kracht. Zo mochten joodse kinderen niet langer op niet-joodse scholen leren, kregen joden geen toegang meer tot theaters of bibliotheken etcetera. Sal zette zich met de andere bestuurders in voor het opzetten van een eigen joodse school in Bussum, een eigen bibliotheek, cursussen voor volwassenen, alles in het synagogegebouw aan de Kromme Englaan.

Sal ontmoette in Bussum veel Duits-joodse vluchtelingen die hem gedetailleerde informatie gaven over de situatie van de joden in Duitsland, maar ook wat het lot van dissidenten was. Hij kon zich dan ook een goed beeld vormen van wat de Duitse bezetters voor ogen hadden met de joodse bevolking van Nederland – wat de autoriteiten, inclusief die van de inmiddels gevormde Joodse Raad in Amsterdam, ook beweerden.

Onderduikorganisatie

In samenwerking met bestuurder Sam van Perl-

stein uit Blaricum vatte hij het plan op om zoveel mogelijk mensen te laten onderduiken. Op 17 juni 1942 kregen de joodse inwoners van Bussum en later ook van Naarden het bevel om hun huizen op 25 en 26 juni te verlaten en naar de speciaal daarvoor ingerichte joodse wijk in Amsterdam te evacueren. Sal sprak (samen met de toenmalige voorzitter Zeehandelaar) de vertrekkenden toe voor zij naar het station gingen en drong er bij hen op aan om vooral onder te duiken en adressen in Amsterdam te verstrekken, waar ze bereikt konden worden als er onderduikadressen gevonden waren.

Van Perlstein had, nota bene met medewerking van twee Duitse Wehrmachtsoldaten, een niet-joodverklaring kunnen krijgen door middel van vervalste Duitse dooppapieren en kon daarna zonder Jodenster door het leven gaan. Hij stelde zijn huis in Blaricum en de financiële middelen beschikbaar voor onderduikers. Sal regelde alles, eerst nog 'bovengronds', rondreizend met reispassen verstrekt door de Joodse Raad, later 'ondergronds' met vervalste persoonsbewijzen. Sals vele goede contacten in Bussum en de wijde omgeving (zoals met ambtenaar en verzetsstrijder Karel Abma) zorgden er voor, dat er tientallen, en waarschijnlijk honderden mensen de oorlog via het door hem en Van Perlstein georganiseerde onderduiknetwerk hebben overleefd. In de synagoge wordt nog steeds de Thorarol gebruikt die Ds. Manger van de Lutherse gemeente thuis had verborgen. Bijzonder is dat de tientallen onderduikplekken in het Gooi, die er vooral in Blaricum en Laren waren, nooit zijn verraden.

Samen met anderen uit de onderduikorganisatie zoals de bekende psychiater Hans Keilson distribueerde Sal de illegale onderduikerskrant *De Keten (Hasjalsjéet)* begin 1945 onder de onderduikers om ze een hart onder de riem te steken. In mei 1945 na de bevrijding kwam de laatste krant uit, *De Vrije Joodsche Courant*. Op

De eerste dienst in de synagoge in mei 1945.

11 mei werd in de geïmproviseerd ingerichte sjoel, die door de Duitsers was leeggeroofd, onder enorme belangstelling de eerste dienst gehouden.

Na de oorlog zette Sal zich met Van Perlstein in voor de wederopbouw van het sjoelgebouw, voor de opvang van joodse wezen en voor het herorganiseren van de gemeente. Daarnaast ging hij privé al snel in zaken naast de diensten die hij voor de gemeente bleef verrichten. Dat hij in een tijd dat velen kampen met de nawe- en van de oorlog hiervoor de energie en de moed wist op te brengen, is opmerkelijk. Zijn persoonlijk grote verdriet bleef het feit, dat maar één van zijn broers de oorlog had overleefd, alle anderen waren omgekomen. In 1983 zette Sal zich nog in voor de aanbouw van een zaal aan de sjoel, zodat er ruimte voor feesten en evenementen zou zijn. De zaal is bij het 110-jarig bestaan van Joods Bussum in 2011 naar hem vernoemd.

In 1984 overleed hij plotseling en kwam er een einde aan het leven van een man, die zo veel had betekend voor de joodse gemeente Bussum, zelfs voor het overleven van de gemeente, maar daar nooit enige erkenning voor had willen hebben. Zoals hij het zelf zei: *Wat wij hebben gedaan voor de onderduikers was slechts een druppeltje op een gloeiende plaat en dat is zeker niet iets dat speciale lof verdient.* Jehie zichro baroech – zijn nagedachtenis zij tot zegen.

Sal van Gelder bij de inwijding van de nieuwe zaal in 1983.

Annet Betsalel is in 1956 geboren in Den Haag. Ze is documentairemaakster en cultureel medewerkster van de Joodse Gemeente Bussum.

Noot

1. Een vereniging die invalide en oudere joden in een joodse omgeving zorg bood.

Hebt de werelt niet lief

Bijbelse adviezen voor de jeugd anno 1600

John Exalto en Leendert Groenendijk

Abigaël Gerbrants overleed op 21 januari 1600 na acht dagen hevige ziekte. Het achttienjarige meisje leed aan dysenterie, een zware vorm van diarree waarbij veel bloed wordt verloren. Op haar sterfbed verzocht ze haar vader een ‘vermaen-brieff’ te schrijven aan haar vriendinnen in Naarden. In de vermaanbrief worden Abigaëls leeftijdsgenoten opgewekt tot een ingetogen leven.

De lotgevallen van Abigaël zijn beschreven in een boekje dat kort na haar overlijden gedrukt moet zijn. De oudste druk die we daarvan kennen, dateert uit 1604. De titel van het boekje luidt als volgt:

Een testament ofte bekentenis van Abigaël Gerbrants dochter/ oudt achthien jaren/ de welcke in een groote cranckheydt lach aent root melisoen/ sprekende op haer dootbedde dese naebeschreven woorden/ hare speelnoots ende jonghe maechden tot Naerden/ oock andere die den Heer vreesen/ tot leeringhe ende troost der ghedachtenisse naeghelaten. Met de beschryvinghe hoe sy inde kindtsche daghen teghen haer ouders haer ghedraghen heeft/ ende een leer-kindt inder schole Jesu Christi vander jonckheyt aen geweest is (Amsterdam: Joris Gerritsz. Nachtegaël, 1604).¹

Mogelijk zijn er al vóór 1604 edities verschenen, maar die zijn tot op heden niet gevonden. Het testament is tot in de twintigste eeuw herdrukt en in het midden van de zeventiende eeuw ook in het Frans vertaald. Die latere geschiedenis laten we in deze bijdrage echter rusten; we richten ons op de aan de Bijbel ontleende adviezen die Abigaël de jeugd van Naarden anno 1600 verschaftte.

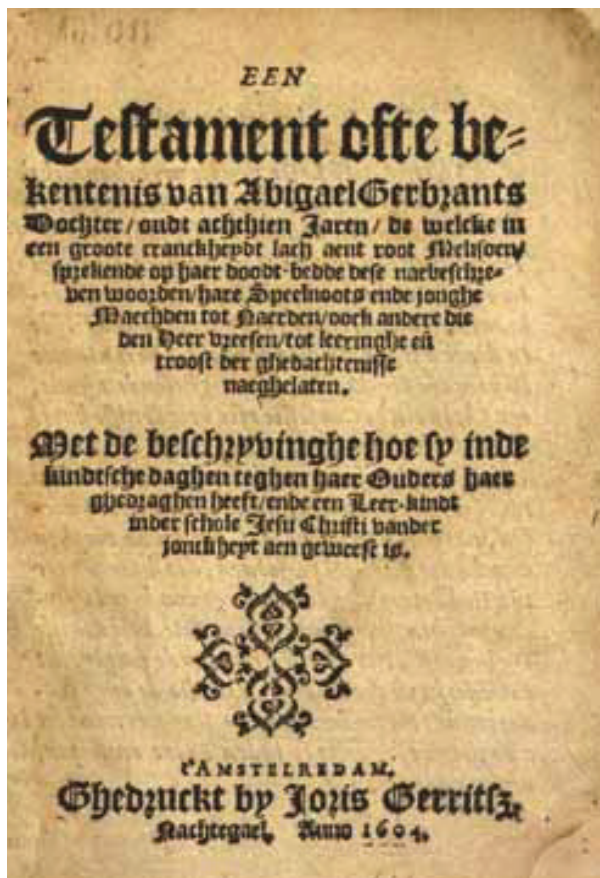
Wie was dit meisje, waarom is haar testament in druk verschenen en wat leert haar geschiedenis ons over de vroege reformatiegeschiedenis van Naarden? We beginnen met een

verkenning van de persoon en omstandigheden van Abigaël. Het resultaat ervan proberen we vervolgens te contextualiseren met behulp van de zeer spaarzame gegevens over de reformatiegeschiedenis van Naarden. Daarna belichten we haar bijbelse adviezen en de betekenis daarvan.

Abigaël

Het testament bevat nauwelijks biografische informatie over de hoofdpersoon. Het is een klein boekje van één katern in octavo-formaat, 16 bladzijden, circa 3500 woorden en 65 bijbelverwijzingen in de kantlijn. Het bestaat voor het grootste deel uit bijbelteksten die Abigaël op haar ziek- en sterfbed in de mond worden gelegd. Niettemin laat zich een aantal feiten reconstrueren. Abigaël moet in 1582 zijn geboren; ze had zeven broers en zussen, woonde in Purmerend en groeide op in Naarden. Volgens de titel is het testament immers geadresseerd aan *hare speelnoots ende jonghe maechden tot Naerden*, de speelkameraadjes uit haar vroege jeugd en latere vriendinnen. Ondanks de geografische afstand bestonden er nog relatief intensieve contacten tussen Naarden en Purmerend. Mogelijk lag daar een economische reden aan ten grondslag, aangezien Abigaël zich bezighield met het vervaardigen van kant, *so wanneer sy naeyde of spelde-wercte...* Het is niet onwaarschijnlijk dat ze dat voor een Naardense broodheer deed, gezien de centrale rol van de stad in de textielnijverheid.

Titelpagina van het testament van Abigael Gerbrants (collectie Universiteitsbibliotheek Gent).

De schrijver van het testament blijft anoniem; hij noemt zich alleen *ick*, maar uit de context wordt duidelijk dat hij Abigaels vader is. Hij begint zijn sterfbedverslag met de woorden *Seer weerde Vrienden tot Naerden/ insonderheyt die eerbare Maecheden/ die den name Gods met ons aenroepen....* Ook de vader had dus vrienden in Naarden, vrienden die behoorden tot dezelfde religieuze gemeenschap, namelijk de gereformeerde kerk.

Aan het einde van het testament bevinden zich biografische details waarmee Abigael wordt geschetst als een religieus exemplaar. Ze ging in haar jeugd graag naar school en legde reeds op haar zeventiende jaar geloofsbelijdenis af, bij welke gelegenheid ze het leerboekje helemaal uit haar hoofd kende. Ze ging graag naar de kerk en gaf haar zus zelfs geld om in haar plaats te kunnen gaan, zodat de zus op de kleine kinderen paste. Ook haar broer Johannes gaf

ze geld om haar uit de Bijbel voor te lezen, wanneer ze bezig was met kantklossen. Het bezit van geld wijst overigens op haar economisch zelfstandige positie, ook al woonde ze nog bij haar ouders in. Verder was ze verzot op het lezen van religieuze boeken: ze las *seer gheerne halve nachten* in de Bijbel en in het *Martelaarsboek*. De kleine kinderen op wie ze weleens paste, leerde ze bidden. Ze zong alleen psalmen en nooit wereldse liedjes. Ze gaf de armen aalmoezen, zocht alleen de vromen op en mengde zich nooit in werelds gezelschap.

Gerbrant

Wegens het ontbreken van relevante archivalia in zowel Naarden als Purmerend leek het niet mogelijk meer over Abigael te weten te komen. Peinzend over dit gebrek aan bronnen, sloegen wij de predikantenlijst van Naarden op in F.A. van Lieburgs *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816* (1996). We troffen daar de naam van predikant Gerbrandus Jansz. Schagen in de periode van Abigaels jeugd jaren aan. Wanneer we de beschikbare gegevens over Abigael en Gerbrandus met elkaar combineren (patroniem Gerbrants, woonplaatsen, broer Johannes), moeten we concluderen dat Gerbrandus Jansz. Schagen de vader van Abigael en de auteur van het Testament is geweest. Gerbrandus Jansz. heeft in de bronnen van na 1600, dus na Abigaels dood, het toponiem Schagen gekregen. Vandaar dat Abigael dat toponiem niet draagt. Aangezien Gerbrandus Jansz. in de oudste bronnen met zijn volkstalige patroniem wordt aangeduid, was hij hoogstwaarschijnlijk niet academisch opgeleid, maar op grond van singuliere gaven tot het ambt toegelaten.

Daarmee behoorde Gerbrandus Jansz. tot de zogeheten *Duytsche clercken* (Nederduitse clerici), waarop de gereformeerde kerk in de eerste decennia na 1579 voor een belangrijk deel steunde wegens gebrek aan voldoende theologisch geschoolde predikanten. Veel Duitse klerken waren schoolmeester of ziekentrooster ge-

weest. Dat waren beroepsgroepen die wegens de vaardigheden in spreken en pastorale zorg als het ware voorgesorteerd stonden voor ambtelijk kerkenwerk. Uit het *Testament* blijkt dat Gerbrandus Jansz. over professionele kwaliteiten beschikte om pastorale begeleiding te bieden aan zieken en stervenden. Het is daarom niet onwaarschijnlijk dat hij vanaf 1572, toen de opstandige Hollandse steden zich achter Willem van Oranje schaarden, als ziekentrooster werkzaam is geweest. Een opklimming van ongeschoold ambachtsman via ziekentrooster of onderwijzer naar predikant is in zijn geval zeer waarschijnlijk.

We weten dat Gerbrandus Jansz. in 1552 in Purmerend werd geboren, maar tot 1579 hebben we geen nadere gegevens over zijn persoon. In 1579, het geboortjaar van de vrije Nederlandse Republiek, treffen we hem voor het eerst als gereformeerd predikant in het zuidelijk deel van het gewest Holland aan. Mogelijk had hij in 1575, tijdens de dreigende opmars van het Spaanse leger in het Noorderkwartier, de wijk genomen naar het in die jaren rustiger zuiden van Holland. Gerbrandus werd predikant van de gereformeerde kerk te Alphen aan den Rijn, maar al in september 1579 verhuisde hij naar Wassenaar, waar hij de eerste gereformeerde predikant was. Vermoedelijk heeft hij aanvankelijk huiskamerdiensten belegd, omdat het kerkgebouw in 1573 was verwoest ten gevolge van de Opstand en pas in 1581 werd hersteld. In 1582 verbond Gerbrandus Jansz. zich aan de gereformeerde kerk van Naarden. Hier groeide Abigael dus op, ging ze naar school en speelde ze met haar vriendinnen. In 1594, toen Abigael twaalf jaar was, vertrok het gezin naar Zuid-Scharwoude.

In 1598 werd Gerbrandus predikant in zijn geboortestad Purmerend. In 1600 werd de hij door ontevreden kerkenraadsleden voor de classis gedaagd. Hij zou in zijn preken geen bijbelse voorbeelden aanhalen maar ongelukkig gekozen voorbeelden uit zijn eigen omgeving die gemakkelijk twist konden veroorzaken. De classis onderzocht de kwestie en verklaarde de predikant rechtzinnig; hem trof alleen blaam voor on-

gelukkige woordkeuze en oneigenlijke vergelijkingen. De vroedschap van Purmerend en een deel van de kerkenraad schaarden zich achter de predikant, maar het andere deel van de kerkenraad wilde dat hij zo snel mogelijk het veld zou ruimen. Het vermoeden is gerechtvaardigd dat er op de achtergrond een ons onbekende vete meespeelde. In 1602 verhuisde Gerbrandus Jansz. naar Wijk bij Duurstede in het gewest Utrecht. Hij overleed op 18 april 1612 op zestigjarige leeftijd.

Zijn zoon Daniël Schagen (ca. 1596-1649) was van 1619 tot zijn overlijden predikant te Lopik. In Wijk bij Duurstede vinden we in de loop van de zeventiende eeuw enkele andere nazaten terug. Zij hadden zich in de sociale stratificatie omhoog gewerkt door huwelijken met het patriciaat aan te gaan. Mr. Johan Gerbrandtsz. Schagen (1586-1672) moet Abigaels broer Johannes zijn geweest. Deze was magistraat van Wijk bij Duurstede en daarnaast diamantsnijder en schout van Honswijk en Overlangbroek. De dochter van Johan werd vernoemd naar haar overleden tante Abigael.²

Naarden

Zoals hierboven aangegeven en zoals ook door Henk Michielse in zijn bijdrage over Naarden in de recent verschenen bundel *Geuzen en papen* (2013) is geconstateerd, ontbreken voor de vroege reformatiegeschiedenis van Naarden vrijwel alle bronnen.³ Toch valt er wel iets te zeggen over de ambtsperiode van Gerbrandus Jansz. te Naarden en wel op basis van de notulen van de classis Amsterdam, die vanaf 1582 zijn overgeleverd. De predikant van Naarden overlegde op 9 mei 1582 zijn credentiebrieven (geloofsbrieven) en werd als lid van de classis geïnstalleerd. Hij vervulde een aantal malen volgens de classicale orde de rol van praeses.⁴ De scriba (secretaris) van de classis van 17 april 1589 was de Amsterdamse predikant Jacobus Arminius (1560-1609) die de naam van de praeses abusievelijk als *Gerbrandij Pauli* noteerde. Hij corrigeerde zichzelf en noteerde in prie-

Plattegrond van Naarden uit de eerste helft van de zeventiende eeuw.

gelschrift de juiste naam: *Gerbrandij Johannis*. Arminius was er met zijn hoofd niet helemaal bij – zat hij al te speculeren over de predestinatie en bereidde hij onderwijl een visie op dit leerstuk voor dat later tot felle debatten en een kerkscheuring zou leiden? – want ook zijn eigen naam voegde hij pas later in de kantlijn in. Samen met de predikant van Muiden kreeg Gerbrandus Jansz. opdracht om de baljuw aan te spreken op de activiteit van pastoors in de Gooise dorpen. Ook moest hij van classiswege een onrechtzinnige predikant vermanen en in 1587 werd hij met Petrus Plancius (1552-1622) afgevaardigd naar de particuliere synode.⁵

Als predikant van Naarden kreeg Gerbrandus Jansz. met enkele problemen te maken die ook op classicaal niveau werden behandeld. In de jaren 1582-1583 veroorzaakten twee predikanten van elders twist en tweedracht in de gemeente; hun namen luiden Hieronymus Hortensius († 1596) en Lambertus Gerbrandi Valckenaer († 1599). Hortensius was de zoon van oud-priester

Lambertus Hortensius (ca. 1500-1574), de rector van de Latijnse school te Naarden. Van 1574 tot 1576 was hij gereformeerd predikant te Naarden, maar het is onduidelijk of hij formeel door de gereformeerde kerk was aangesteld. Hij paste niet goed in de rol van gereformeerd predikant, want hij huldigde nog katholieke opvattingen, wat tot een reeks van problemen met classes en synoden leidde, tot hij in 1596 overleed. Valckenaer, de andere lastpost, was wegens *grof overspel* afgezet als predikant van Edam. Hij vestigde zich in Naarden waar hij in 1591 nog woonde; in 1593 werd hij in zijn dienst hersteld en werd hij predikant in Kudelstaart.⁶ Uit de acta blijkt overigens niet dat beide predikanten een conflict met Gerbrandus Jansz. hebben gehad.

Intussen verscheen op 3 juni 1585 de in Naarden woonachtige Godefridus Nicolai voor de classis. Hij wenste tot het ambt van predikant toegelaten te worden. Zijn proefpreek werd echter afgekeurd en hij kreeg het advies zich be-

ter te oefenen, goede boeken te lezen en zich zolang te behelpen met het onderwijzen van de kinderen. Zou deze Godefridus schoolmeester zijn geweest en misschien ook degene die Abigaël heeft leren lezen en schrijven?⁷ Over een andere schoolmeester te Naarden werd in 1591 op de classis geklaagd dat hij een openlijke vijand van de christelijke religie was.⁸

De stad Naarden bevond zich tijdens de ambtstermijn van Gerbrandus Jansz. in de smeltkroes van de Reformatie. De katholieken bleven er als minderheid present, de gereformeerde kerk moest haar positie in de lokale samenleving bepalen en zich ontdoen van een *halve paap* als Hortensius die de gemeente in verwarring bracht. Evenwel reppen de *classicale acta* nauwelijks over de katholieken maar meer over de *doperse verleiding*, dat wil zeggen over de aantrekkingskracht die er van de doopgezinden uitging als concurrenten op de religieuze markt. Of dat in Naarden ook het geval was, is niet opgetekend. Terwijl de religieuze grenzen werden afgebakend, herstelde de lokale economie zich van de crisis die de plundering, uitmoording en verwoesting door het Spaanse leger in 1572 hadden veroorzaakt. De lakennijverheid, het hoofdbestaansmiddel van de stad, werd hervat en zorgde in de loop der tijd voor een zekere rijkdom onder de handelaren.⁹ Die lakenhandelaren vormden de elite van de stad en hadden de kerkelijke en burgerlijke posities in handen. Gerbrandus Jansz. moet met hen samengewerkt hebben in de kerkenraad.

Vermaen-brieff

Abigaël, zo veronderstellen wij, bleef voor een van de Naardense lakenhandelaren in de pastorie van haar vader kantklossen om wat bij te verdienen. Gezien haar leeftijd verkeerde ze in afwachting van een geschikte huwelijkspartner. Zou het een lakenhandelaar of een dominee worden? Maar de dysenterie maakte aan alle aardse dromen en verwachtingen een abrupt einde. Volgens het testament had Abigaël echter een standvastig geloof en was haar hoop ge-

De Grote Kerk van Naarden, waar Abigaëls vader predikant was (foto Gerdis Michielse-Oud).

vestigd op haar hemelse Brudegom, die haar naar het hemelse Jeruzalem met haar straten van goud zou leiden. Haar vader, inmiddels jarenlang getraind in pastorale zorg aan ziek- en sterfbedden, stelde haar geloof op de proef, een onderzoek dat zij glansrijk doorstond. Zulke *costelicke reden* als Abigaël op haar sterfbed sprak, noteerde de vader, *ick noyt te voren ghehoort en hadde*. Haar sterfbed werd een semi-publieke gebeurtenis, aangezien vrienden, buren en gemeenteleden naar haar geloofsgetuigenis kwamen luisteren. Zo is ze *seer Christelic gestorven inden Heere/ tot verwonderinghe des stadts Purmerent*.

De vrienden uit Naarden zullen gezien het korte ziekbed van acht dagen niet meer in de gelegenheid zijn geweest om Abigaël te bezoeken. Na de dood van zijn dochter schreef Gerbrandus Jansz. een verslag van haar sterfbed en adresseerde dat aan de *seer weerde vrienden* in Naarden. Op haar sterfbed had ze haar vader namelijk gevraagd een *vermaen-brieff* aan haar

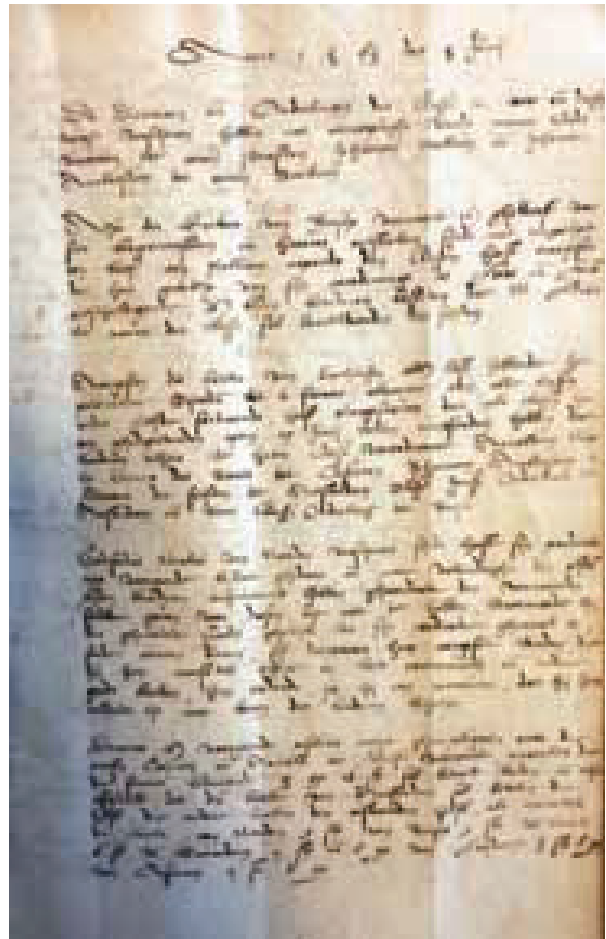
vriendinnen in Naarden te schrijven. Met het testament voldeed Gerbrandus aan dat verzoek. Dat zijn naam als auteur op het werkje ontbreekt, kan ermee te maken hebben dat de brief in Naardense kringen is gaan circuleren en buiten zijn medeweten bij een drukker is beland. Maar het kan ook zijn dat hij het boekje zelf uitgaf om zijn rechtzinnigheid te bewijzen, toen hij in Purmerend in datzelfde jaar 1600 problemen kreeg met de kerkenraad. (Zie mijn dochter, toonbeeld van godzaligheid!, wat durven jullie nog van mij te zeggen?)

Nadat Abigaël haar zeven broers en zussen had vermaand dat ze God behoorden te vrezen en hun ouders te gehoorzamen, vroeg ze haar vader aan haar *speel-meyskens* in Naarden te schrijven, *datse doch de Werelt niet lief hebben/ ende datse doch verlaten ende afleggen willen haer groote hooveerdie/ de welcke sy selver twee Maenden te voren mondeling hadde gestraft van haer lange Lobben/ groote canten/ hooge Bragoenen/ bloemfluwelen Mouwen/ ende van haer silver omt lijf*. Het bijbelse advies *Hebt de werelt niet lief, noch wat in de werelt is: Ist dat yemant de werelt lief heeft, de liefde des Vaders en is in hem niet* (1 Johannes 2,15 in de door Gerbrandus Jansz. gebruikte Deux-Aes-vertaling) werd door Abigaël concreet toegespitst op de hovaardij van haar vriendinnen, die tot uiting kwam in hun lange lobben (afhanginge stroken kant, vaak in de vorm van manchetten), hoge bragoenen (sierlijke kragen) en bloemfluwelen mouwen.

Die vriendinnen moeten dus wel de dochters van de lakenhandelaars zijn geweest die in goeden doen waren geraakt en het kant uit eigen magazijn aan hun dochters konden geven. De welstandspositie blijkt ook uit *haer silver omt lijf*. Die *speel-meyskens* zijn identiek met die *eerbare Maechden/ die den name Gods met ons aenroepen*: de dochters van de lakenhandelaren van Naarden die behoorden tot de gereformeerde kerk. Ze werden geacht ‘eerbaar’ te zijn en waren dus gehouden om Abigaëls bijbels advies van sobere levensstijl ter harte te nemen.

De adressering van het Testament aan de *eerbare Maechden* wijst op het *gender*-gelabelde karakter van de in Abigaël gerepresenteerde

Pagina uit de Acta van de classis van Amsterdam van 3 juni 1585. Godefridus Nicolai, kandidaat-dominee uit Naarden, meldde zich bij de classis Amsterdam.

deugden. Aan deze jonge vrouwen hield Gerbrandus Jansz. een model van godsvrucht voor als een exempel ter navolging. Het model dat door Abigaël werd gerepresenteerd, lijkt vooruit te wijzen naar een toekomstige rol als moeder: vroom en barmhartig, volgzzaam en gehoorzaam, met aandacht voor opvoeding, in het bijzonder voor godsdienstige vorming aan de hand van de Bijbel. Dat dominee Gerbrandus Jansz. deze jongvolwassen vrouwen aansprak, is niet verwonderlijk. Ze zouden namelijk spoedig – net als Abigaël, als het leven haar gegeven zou zijn, – de huwelijksmarkt betreden en waren de toekomstige moeders van een generatie die de nieuwgevormde Republiek moest opbouwen. Zij hadden met andere woorden een belangrijke rol om gedragsmodellen over te dragen.

Abigaël fungeerde in het testament dus als een voorbeeld voor meisjes van haar eigen leeftijd. Die voorbeeldfunctie was niet vrijblijvend, aangezien ze haar vader opdroeg een *vermaenbrieff* aan haar vriendinnen te schrijven om hen op te wekken tot een bijbelse en eenvoudige levensstijl. In drukvorm heeft het testament een bredere functie gekregen: een voorbeeld voor alle maagden in de jonge Nederlandse Republiek. Het zette de trend voor het genre van de zogenaamde religieuze thanatografieën, sterfbedbeschrijvingen van jeugdigen die dienden als protestantse heiligenlevens, als gereformeerde modellen voor heilig leven.¹⁰

Concurrenten

Het testament zou ook weleens uitgegeven kunnen zijn als een poging om de *doperse verleiding* te weerstaan. In de vroege reformatiegeschiedenis van de Nederlanden was de gereformeerde kerk nog lang niet de 'volkskerk' die ze later zou worden. De doopsgezinden waren namelijk serieuze concurrenten, die bij potentiële leden hoog aangeschreven stonden vanwege de ernst die ze maakten met een christelijk leven. Gerbrandus Jansz. heeft dat in enkele van zijn gemeenten aan den lijve ervaren. Hij startte met enkele tientallen leden en moest de zogeheten *liefhebbers van de gereformeerde religie* die zijn preken in de dorpskerk kwamen beluisteren, ervan zien te overtuigen dat zij zich het beste bij de gereformeerde kerk konden aansluiten. Hoe die situatie in Naarden was, is echter onbekend.

In het voorwoord schrijft de drukker dat hij tot uitgave is overgegaan wegens zijn hoop dat het geloofsgetuigenis van Abigaël vrucht mag dragen in velen die nu hun tijd in ijdelheid doorbrengen en dat zij zich mogen spiegelen aan dit testament. De motivatie van de drukker laat zich op twee manieren lezen. Abigaël heeft, schrijft hij, een *Christelicke Confessie ofte belijdenisse haers gheloofs ghedaen*, daaraan kunnen de lezers zich spiegelen. Die *belijdenisse* kan haar geloofsgetuigenis zijn, maar gezien de

Portret door Frans Hals van een jonge vrouw met weelderige kleding (circa 1620).

hoofdletters in *Christelicke Confessie* kan hij ook doelen op de gereformeerde rite van geloofsbelijdenis. Als dit laatste inderdaad het geval is, zou het Testament weleens geadresseerd kunnen zijn aan de vele *liefhebbers van de gereformeerde religie*, met de boodschap: Kijk eens naar dit jonge meisje Abigaël dat al op zeven-tienjarige leeftijd als lidmaat tot de gereformeerde kerk toetrad. Volg haar voorbeeld na en sluit je aan bij onze kerk.

Het model van gereformeerde vroomheid dat Gerbrandus Jansz. in zijn boekje schetste, is leerstellig orthodox en praktisch van aard. Het geloof van Abigaël bleek immers niet alleen op haar sterfbed maar reeds tijdens haar leven door haar goede werken. Het is niet onwaarschijnlijk dat een boek van Jean Taffin (1529-1602) de contemporaine inspiratiebron van Gerbrandus Jansz. is geweest. Taffin was van 1573 tot 1583 hofprediker en raadsheer van Willem van Oranje en een van de leidinggevende predikanten van de gereformeerde kerk. Zijn werk nam een belangrijke plaats in in de gerefor-

meerde vroomheidslectuur tussen 1590 en 1650. In zijn *Traicte de l'amandement de vie* (1594), spoedig in het Nederlands vertaald als *Boetveerdicheyt des levens* (1595), articuleerde Taffin precies de elementen van levensheiliging die Gerbrandus Jansz. zeer beknopt aan zijn dochter toeschreef: de zeven deugden van geloofsbelijdenis, kerkgang, bidden, bijbellezen, psalmgezang, het geven van aalmoezen en gehoorzaamheid aan haar ouders.¹¹

Taffin maakte zich evenzeer druk over een sobere levensstijl. In zijn *Boetveerdicheyt* pleitte hij voor zedigheid, ingetogenheid en eenvoud, waarbij met grote matigheid goud, zilver en zijde gebruikt mogen worden. Enige lichamelijke versiering was dus niet verboden. Interessant is Taffins observatie dat de uitbundigheid in kleding in de steden geïntroduceerd zou zijn door gereformeerde geloofsvluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden. Daarmee verleidden zij de ingeborenen die zich tot dan toe in grote eenvoud en zedigheid kleedden. Voor Abigaels vriendinnen lag het gevaar van overdaad heel duidelijk op de loer: zij moeten immers de dochters zijn geweest van lakenhandelaars die niet onbemiddeld waren. De luxueuze levensstijl van gereformeerden houdt, aldus Taffin, de doperse verleiding in stand. Bovendien zullen de doopsgezinden in hun dwalingen volharden: *Siet (segghen sy) daer en is anders niet dan de Werelt in haer: Het zijn wereltsche menschen. Zijnt dan kinderen Gods? Hebt de werelt niet lief.*¹² Precies die laatste zin hield Abigaël haar vriendinnen voor.

Gerbrandus Jansz. liet aan de hand van een sprekend voorbeeld zien dat de gereformeerde kerk niet alleen de ware leer voorstond, maar dat het binnen haar muren wel degelijk mogelijk was om ook een heilig leven te leiden. Abigaël was daarvan een overtuigend bewijs en bovendien liet haar voorbeeld zien dat ook jongeren dit gedragsmodel konden navolgen. Het testament is tot in de twintigste eeuw herdrukt. Of het in Naarden rond 1600 iets heeft uitgewerkt, moet een open vraag blijven.

John Exalto en Leendert Groenendijk zijn werkzaam aan de afdeling Onderwijswetenschappen

en Theoretische Pedagogiek, Faculteit der Psychologie en Pedagogiek, Vrije Universiteit Amsterdam. Contact: j.exalto@vu.nl.

Noten

1. Het enige overgeleverde exemplaar berust in de Universiteitsbibliotheek Gent onder signatuur Acc. 1385. Over deze casus publiceerden wij eerder 'Een vrome Hollandse maagd. De biografie van Abigaël Gerbrants (1582-1600)', in: *Tijdschrift voor Biografie* 2(1) (2013) p. 44-52 en 'Child of the Reformation. Protestant Spirituality, Young Adult Literature and Confessional Competition in the Late Sixteenth Century', in: *Ons Geestelijk Erf* (in druk).
2. Zie voor de biografische gegevens: F.A. van Lieburg, *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816*, 2 delen (Dordrecht 1996); E. Geudeke, *De classis Edam, 1572-1650. Opbouw van een nieuwe kerk in een verdeelde samenleving* (Gouda 2010) p. 16-18, 93, 213, 246-251; J.W. van Brakel, 'Wijk bij Duurstede in de periode van de hervorming', in: *Jaarboek Oud-Utrecht* 1984 (1984) p. 9-31; nazaten van Gerbrandus in de digitale genealogieën Van Sandick en Lange laer: www.vansandick.com/familie/stamboom/genea.php en www.langelaer.nl/langelaer/van-langelaer-wijk-bij-duurstede.
3. Henk Michielse, 'Tussen Grote Kerk & Schuilkerk. Calvinist en Catholyck in Naarden in de zestiende en zeventiende eeuw' in: Henk Michielse, Jan Out en Gerrit Schutte (red.), *Geuzen en papen. Katholiek en protestant tussen Vecht & Eem ca. 1550-1800* (Hilversum 2013) p. 126-142.
4. Stadsarchief Amsterdam, Archief van de classis Amsterdam, inventarisnummer 1: classicale acta Amsterdam 27 augustus 1584, 1 mei 1588, 17 april 1589, 10 juni 1591.
5. Classicale acta Amsterdam 4 mei 1587; zie ook Liesbeth Geudeke, 'Onmisbaar? De rol van de classis bij de op- en uitbouw van de Gereformeerde Kerk tussen Vecht en Eem' in: Michielse, Out en Schutte, *Geuzen en papen*, p. 100-111.
6. Classicale acta Amsterdam 11 juni en 3 september 1582; 19 februari en 13 maart 1583; 6 mei 1591. Volgens Geudeke, *De classis Edam*, 59-60, en Van Lieburg, *Repertorium*, werd Valckenaer in 1584 afgezet; de acta van de classis Amsterdam spreken evenwel reeds in 1583 over 'de saeke Lamberti', dus vóór zijn afzetting moet hij reeds in Naarden woonachtig zijn geweest.
7. Classicale acta Amsterdam 3 juni 1585. In het Re-

pertorium van Van Lieburg ontbreekt de naam van Godefridus Nicolai; recent onderzoek van Paul Abels bracht aan het licht dat een predikant met dezelfde naam in de periode 1597-1605 de gemeente van Soest diende. Zie 'Predikantenlijst provincie Utrecht tot 1622', www.paulabels.nl/2009/06/predikantenlijst-provincie-utrecht-tot-1622.

8. Classicale acta Amsterdam 6 mei 1591.
9. A.C.J. de Vrankrijker, *De historie van de vesting Naarden* (vierde aangevulde druk; Houten 1987); idem, 'De textielindustrie van Naarden', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 51 (1936) p. 152-164, 264-283.
10. Zie over het genre: L.F. Groenendijk en F.A. van Lieburg, *Voor edeler staat geschapen. Levens- en*

sterfbedbeschrijvingen van gereformeerde kinderen en jeugdigen uit de 17e en 18e eeuw (Leiden 1991); in bredere zin: John Exalto, *Gereformeerde heiligen. De religieuze exempeltraditie in vroegmodern Nederland* (Nijmegen 2005).

11. Nader uitgewerkt in onze bijdrage 'Child of the Reformation' (zie noot 1).
12. Jean Taffin, *Boetveerdicheyt des levens. Vervat in vier boecken* (Amsterdam 1600) boek 2, hoofdstuk 13, fol. 71r en fol. 73r. De Nederlandse vertaling werd verzorgd door Johannes Crucius (1560-1625), sinds 1590 predikant van de Waalse gereformeerde gemeente te Haarlem.

Geuzen en papen

Discussiebijeenkomst van lezers en belangstellenden met auteurs

2 mei 2014

Op vrijdag 2 mei a.s. organiseert TVE een bijeenkomst, waarop lezers van het boek *Geuzen en papen* en andere belangstellenden van gedachten kunnen wisselen met een aantal auteurs van het boek.

Plaats: *Wilhelminakerk, Wilhelminaplantsoen 14, 1404 JB Bussum*

Tijd: 14.30-17.00 uur.

Deelname is gratis.

Wie mee wil doen, wordt verzocht zich vóór 10 april op te geven bij de secretaris van TVE, Julianalaan 10, 1412 GS Naarden.

E-mail: secretariaat@tussenvechteneem.nl.

Water en vuur

Het Rampjaar in de regio (deel 2a)

Hans Mous

Het eerste deel van dit artikel ging over het Rampjaar 1672-1673 in onze regio als geheel.¹ In het tweede deel staat een overzicht van de gebeurtenissen per plaats. Vanwege de omvang van dit deel hebben we het in tweeën gesplitst. In dit nummer van TVE staat deel 2a, waarin de plaatsen Ankeveen tot en met Loosdrecht in alfabetische volgorde aan bod komen. Daarbij valt op, dat – niet geheel onverwacht – de Vechtstreek het zwaarst is getroffen. Op het eind van deze periode bereikten de verschrikkingen van de oorlog ook het Eemland. Rond dezelfde tijd waren ook de dorpen in het Gooi aan de beurt. Deze waren tot dan toe min of meer beschermd door ‘sauvegardes’ [beveiligers] die door Du Pas, de Franse gouverneur van Naarden, waren aangesteld. Ze hadden wel voor het onderhoud van de Franse troepen moeten zorgen en flinke sommen belasting moeten betalen. Maar in oktober 1673 verschenen 2000 Franse ruiters die ‘verscheyde Dorpen in t’Goy, bij Naerden, uytplunderden’.² De resultaten waren rampzalig: ‘de voorgeschreven dorpen (van Goijlandt) soo danig zijn gestelt en door de france geruineert dat onmogelijk is omme ... eenige gaeringe [belastinginning] te doen, vermits de selve teenemael zijn uitgeplondert en de luijden verstroijt ende gevlucht en haer huijsen en woningen hebben verlaten’.³

Het tweede deel van *Water en vuur* wil ten eerste aantonen dat het Rampjaar bijna overal in onze regio rampzalig is geweest en ten tweede een aanzet zijn voor verder plaatselijk onderzoek. In de loop van mijn onderzoek stuitte ik op steeds meer bronnen en ik heb er ongetwijfeld nog verschillende gemist. Ik hoop dat plaatselijke onderzoekers de draad zullen oppakken.

Ankeveen

Bij Ankeveen vonden in de herfst van 1672 (oktober, november en december) de bloedigste gevechten van het eerste oorlogsjaar in onze regio plaats. Dit gebeurde bij de zogenaamde Ankeveense brug, een met palissaden versterkte brug ten noorden van Ankeveen. De brug lag in de Loodijk, een van de twee oost-west-verbindingen door het geïndundeerde

gebied ten oosten van de Vecht. Aan beide kanten van de dijk strekte zich één groot moeras uit. Franse troepen probeerden hier door de waterlinie te breken. Drie keer vielen ze aan, drie keer werden ze met bebloede koppen afgeslagen door de Staatse troepen onder leiding van kolonel Johan van Stockheim. De Fransen probeerden door het water *selfs*, door onse boeren geleit wordende, ons overal, van achteren en ter sijden intebreecken, maar tevergeefs. De Ankeveense brug was het Thermopylae⁴ van het Rampjaar, maar in dit geval konden de verdedigers zich handhaven. Bij deze gevechten vielen tientallen doden en gewonden.

Dat was tenminste het relaas van Nederlandse kant. De hertog van Luxembourg, aanvoerder van de Franse troepen, had een wat andere lezing van deze gebeurtenissen. Hij had eerst geprobeerd soldaten in bootjes achter de dam aan land te laten gaan, maar dat was niet ge-

Franse soldaten keren terug van een plundertocht.

lukt. Hij heeft helaas niet verteld, waardoor dit niet lukte. Vervolgens besloot hij de Staatse troepen frontaal via de dijk aan te vallen. Bij deze aanval zouden slechts vijfenzeventig Franse soldaten betrokken zijn geweest. Ze was volgens Luxembourg dan ook alleen maar bedoeld om enkele gevangenen te maken om via hen inlichtingen over de vijand te krijgen. Een grotere groep soldaten en twee bootjes vol schutters moesten een eventuele aftocht dekken. Ze namen de eerste verschansing in (mogelijk de brug die het dichtst bij 's-Graveland lag), maar kregen van Luxembourg de opdracht om het daarbij te laten, omdat hij niet enkele arme donders voor niets wilde laten doden. Dit klinkt uit de mond van deze hertog niet erg geloofwaardig. Gevangenen had hij niet kunnen maken, doordat de vluchtende vijanden er te snel vandoor waren gegaan.⁵

Het dorp Ankeveen heeft het moeten bezuren. Zowel in oktober als in november drongen de aanvallers tot in het dorp door en hebben verschillende huizen in brand gestoken. En wat niet in brand werd gestoken, werd door het water bedreigd. Van Stockheim moest zijn plannen om van de kerk een fort te maken, opgeven, omdat de kerk onder water stond. Veel inwoners waren gevlucht of omgekomen. In november 1673, dus na de aftocht van de Fransen, stonden dertig huizen in Ankeveen leeg daer van de eijgenaers gevlugt gestorven en noch niet te becoomen sijn.⁶

Baarn

Over Baarn en Soest heb ik weinig kunnen vinden over de periode tot september 1673. Beide plaatsen lagen dicht genoeg bij Amersfoort (waar een Frans garnizoen lag) om last te hebben van *requisiteurs* (mensen die levering van voedsel of hooi kwamen opeisen) en plunderaars. Op de lijst van 124 huizen in Baarn die in 1674 *huysgelt* moesten betalen, zijn er vijf *verbrandt, geruineert of gebroocken*⁷ door de Fransen. Dat klinkt, alsof het nogal is meegevallen.

Maar dat blijkt toch niet het geval geweest te zijn, want eind augustus 1673 veranderde de situatie in Eemland drastisch. Naarden werd toen belegerd en ingenomen door Willem III en het Eemland werd frontgebied. Volgens Booth hebben zowel Staatse als Franse troepen hier enorm huisgehouden. Hij schrijft: *De graef van Waldek (aanvoerder van een Staats leger) is met 4000 paerden gekomen tot Zoest ende aldaer ontrent; Emmenes, Baarn ende Zoest wierden door hen gansch uytgeplondert (dit is mij door Oth verhaeld ende ik geloof dat het een leugen is). Sij gaven voor, dat het anders de Franschen soudon doen, terwijl dese weder Meertensdijk plonderden, om voor het Princenvolk niet over te laten, hierdoor wert onse gehele Provintie in de grond geruineert; God betert!*⁸

De Fransen deden het eind september nog een dunnetjes over. De inwoners van Baarn, Soest en Eemnes betaalden *sauegardegeld* om aan deze plunderingen te ontkomen, maar dat hielp niet. Begin oktober was de Franse ruyterye *bestaende in ontrent de 5000 paerden, soo Franschen, als Ceulsche ende Munsterschen, opgebrocken uyt de dorpen van Emmenes, Soest, Baarn, Eembrug*. Pas toen kon de omvang van de ramp in het Eemland overzien worden: *De bovengenoemde dorpen ende contreyen sijn sodanig geruineert, dat noch mensch, noch beest, ook een enige boekweyd-, rogge-, of havergarf meer te vinden is, ik laet staen enig hoy; alle boerenwagens, karren, paerden, koeyen ende schapen, die sij hebben konnen bekomen, hebben sij gerooft ende medegenomen, ende de ploegen, eggen,*

Kaart van het gewest Utrecht door P. Duval, *Géographe du Roi* (1672).

melkvaten ende ander boerengereedschap niet alleen, maer ook alle stakettingen, plancken van de schaepskoyen, schuuren, bergen, achterhuyzen, ende alles wat droog hout was verbrand ende vernield, ook selfs veel huysen vensters ende deuren, glazen ende loot afgenomen, sodat die contreyen sijn als een woestijne, De boeren uytgeschud sijnde hebben haer selven in de naeste steden moeten salveren.⁹

Van Bemmelen vermeldt ook een ruitergevecht dat op 17 september bij de Sandvoortse Molen plaatsvond.¹⁰ Dit moet hetzelfde ruitergevecht zijn geweest dat volgens Van der Aa bij Eemnes plaatsvond, want deze molen werd ook Eemneser Molen genoemd (zie hierna bij Eemnes). Het is namelijk niet waarschijnlijk dat er hier twee grote ruitergevechten in dezelfde tijd zijn geweest. De Sandvoortse Molen lag op het grondgebied van Drakenburg in het noordwesten van Baarn, dus vlakbij Eemnes.

Op het grondgebied van Baarn lag ook het voormalige kasteel *Huis ter Eem*. Hoewel dit gebouw behoorlijk vervallen was, was het vanaf augustus 1672 door vijftig Franse soldaten bezet. Zij vormden een voorpost van Amersfoort tegen een Staatse invasie vanuit zee. Na de herovering van Naarden (september 1673) dwongen de Fransen boeren uit Hilversum en omringende dorpen om bij Ter Eem palissades op te richten en de wallen van het kasteel te versterken.¹¹ Maar in november 1673 ontruim-

den de Fransen Amersfoort en vermoedelijk zijn ze toen ook uit Ter Eem weggegaan.

Blaricum

Volgens Van der Aa¹² heeft Blaricum in de jaren 1672 en 1673 geleden onder de *overlast van het krijgsvolk*, maar hij preciseert dat verder niet. In het oud-notarieel archief van Naarden vinden we enige bijzonderheden. Buurmeester, schepenen en raden van Blaricum leenden in juli 1673 600 gulden van de Naardense brouwer Jan Haegen tegen een rente van zes procent. De bezittingen van de inwoners van het dorp dienden als onderpand. Het kan bijna niet anders, of dit bedrag was door de Fransen als 'belasting' opgeëist. In augustus 1673 bleek er in Blaricum een *sauvegarde* te zijn, aangesteld door gouverneur Du Pas van Naarden, die de inwoners en hun bezittingen beschermde tegen diefstal door Franse soldaten.¹³

Op 2 juni 1673 werd de pastoor, Petrus van der Heijden, bij het altaar in de kerk van Blaricum doodgeschoten door soldaten. Onbekend is, of de daders Franse of Staatse soldaten waren. Maar in juni 1673 waren er (bijna) alleen maar Franse soldaten in het Gooi... Daartegenover staat de bewering van Hugo Franciscus van Heussen in zijn *Batavia Sacra* uit 1714 (ongeveer veertig jaar na het Rampjaar) dat deze moord uit *haat van de oude religie* gepleegd werd. Dat zou er weer op wijzen dat de kogel uit een Staatse musket kwam.

In de inleiding stond al te lezen, dat Blaricum, net als de overige dorpen in het Gooi, in oktober 1673 door Franse soldaten zwaar geplunderd is.

Bussum

Het is mogelijk dat de Franse troepen die in oktober 1672 op weg waren naar de Ankeveense brug, overnacht hebben op de Franse Kampheide. En tijdens de belegering van Naarden in 1673 was het hoofdkwartier van Willem III in of bij Bussum. Of Bussum, net als de andere dor-

Het fort aan de Hinderdam uit het boek 'Toneel des oorlogs' van Lambertus van den Bosch.

pen in het Gooi, in oktober 1673 door de Fransen is geplunderd, is mij niet bekend. Bussum lag dicht onder het heroverde Naarden. Misschien is het daardoor de dans ontsprongen.

Eemnes

Bij Baarn schreef ik, dat er uit Eemland tot september 1673 nauwelijks berichten over de (gevolgen van) de oorlog kwamen. Eemnes was de uitzondering hierop. Er was (en is) daar veel grasland, en dus moest het dorp hooi leveren aan het Franse leger: alleen al in augustus 1672 180 wagens¹⁴.

Een maand later is volgens Valkenier¹⁵ Eemnes door de Fransen geplunderd met de vervloekte actien, die een Barbaar soude kunnen bedenken; Want het haar niet genoeg was, dat de Inwoonders haar, na allen vermogen, tracteerden, maar sy plonderden de Huysen van allen imboel, de schuyren van allen voorraad, en de Stallen mitsgaders het Veld van alle Bestiaal, 't welk toeging met sulken verwoetheyt, dat sy al 't gene sy niet konden mede sleepen, vernielden, en veel bestiaal onthalsden, en in 't water wierpen, op dat de arme inwoonders doch niets mochten overhouden, daar mede sy haar in dese uysterste ellende mochten behelpen. En de Fransen vergrepen zich niet alleen aan goederen: werdende tot Immenes een meysjen van 15. jaaren door 17. deser overgevene menschen ter doot toe misbruykt.

Ik vraag me af Valkenier zich niet vergist. Andere bronnen noemen voor eind september 1672 alleen de plundering van Hilversum en Loosdrecht

(die ook door Valkenier wordt genoemd). De Fransen waren op weg naar 's-Graveland en Naarden, dus dan lag Eemnes wel erg uit de route. Misschien heeft deze plundering een jaar later plaatsgevonden (september 1673), toen ruiters van beide partijen het Eemland geplunderd hebben (zie hierboven bij Baarn). Everard Booth schrijft over het optreden van de Staatse ruiters in zijn dagboek: *Den predicant van Emmenes, van Rhijn, verhaalde mij namaels, dat in het begin van de belegering van Naerden, Emmenes gansch uytgeplondert wiert door de Spaenschen ende Coerlanders, ook beyde de kerken, daer sij haer goet hadden ingebracht, opgebroken ende gespolieert (geplunderd) wierden.*¹⁶ Dit was wellicht een schrale troost voor de katholieken van Eemnes, van wie het verzoek om teruggave van een van deze kerken door de Fransen was afgewezen.

In november 1672 was een groep Franse ruiters in Eemnes ondergebracht om daar te overwinteren. Er waren daar volgens Luxembourg (die zelf was komen kijken) voldoende onderdak en voorraden, behalve graan. Maar het water in de putten was er niet drinkbaar, doordat het (zoals de hertog zelf had vastgesteld) veel te zout was. De troepen marcheerden af naar een ander winterkwartier, maar pas nadat de Eemnessers aan de bezetters vijfhonderd wagens hooi hadden geleverd.¹⁷ Dorpsbestuurders van Blaricum verklaarden in augustus 1673 dat als wanneer de ruijterij in haer dorp van Emenes geinquantiert oft gebilletteert [ingekwartierd] was, de inwoners van Eemnes met hun goederen en beesten tot twee keer toe naar Blaricum gevlucht waren.

Er zijn nog twee andere gebeurtenissen die in het Rampjaar in of bij Eemnes zouden hebben plaatsgevonden. Op 27 juli 1672 werd een fransse schoolmeester, genaamt mons^r Couette 's nachts uit zijn huis in Eemnes gehaald en door het kloek en stout bestaan van de kruissers van de Zuiderzee overgebracht naar Amsterdam.¹⁸ Onduidelijk is, wat de reden voor deze commando-actie geweest is. Na het Rampjaar heeft Couette nog jarenlang in Eemnes gefunctioneerd. Hij zal dus waarschijnlijk niet als verrader opgepakt zijn.

Kasteel Kronenburg bij Loenen, opgeblazen door de Fransen in 1672. Prent van Isaac Sorious.

Tenslotte heeft bij Eemnes een van de grootste ruitergevechten uit de oorlog plaatsgevonden. In september 1673, in de tijd dat Naarden werd belegerd door Willem III, liep een afdeling Staatse ruiters bij Eemnes in een hinderlaag die een overmacht aan Franse ruiters daar gelegd hadden. Aan het gevecht dat hierop volgde namen aan beide kanten honderden ruiters deel. Een groot deel van de Staatse ruiters wist uit de hinderlaag te ontsnappen met achterlating van een tiental doden en zo'n veertig gevangenen. Hierboven zagen we al dat dit gevecht wel eens bij Baarn plaatsgevonden zou kunnen hebben. In het dagboek van Booth staat dat op 9 september er een ruitergevecht is geweest bij Veenhuysen. De details lijken sprekend op die van het gevecht bij Eemnes.¹⁹

Heeft Eemnes zwaar geleden in het Rampjaar? Het antwoord op deze vraag moet 'ja' zijn. Uit de lijst van belastingplichtigen die in 1674 in Eemnes is opgemaakt blijkt, dat van de 377 personen die in Eemnes grond bezaten of pachtten er 103 niet meer in leven waren: hun kinderen of erfgenamen werden aangeslagen.²⁰ Dat is dus meer dan een kwart van de bevolking. Eemnes ging dan ook na 1672 sterk in inwonertal achteruit. Rond 1700 telde Eemnes nog maar de helft van het aantal inwoners en de helft van het aantal huizen dat er rond 1670 was geweest. Waarschijnlijk zijn niet alle slachtoffers door geweld omgekomen, maar hun dood is wel, direct of indirect, het gevolg van de oorlog geweest. Wie niet door het zwaard omkwam, kon nog altijd bezwijken aan ontberingen en ziektes.

Hilversum

Tegelijk met Loosdrecht werd ook Hilversum eind augustus 1672 door de Fransen geplunderd. Franse ruitery en voetvolk arriveerden op 27 en 28 augustus, de dag daarna was het mis. Hoe mis? Van der Aa²¹ waarschuwt: *In het jaar 1672, bij den noodlottigen inval der Franschen in de republiek der Vereenigde Nederlanden, heeft dit d[orp] ... zeer veel geleden; echter op verre na zoo veel niet, als sommige schrijvers daarvan verhaald hebben.* Waarop hij dit laatste baseert, is mij niet bekend. Het aantal dodelijke slachtoffers moet beperkt zijn gebleven, want het aantal aangeslagenen voor de koptienden (een vorm van belasting) was in 1679 zelfs nog iets hoger dan in 1671. In 1679 stonden er wel meer weeskinderen op de lijst dan in 1671 (17 tegen 10). Twee maanden na de plundering lagen er (nog?) Franse soldaten in Hilversum. De inwoners waren verplicht om in hun onderhoud te voorzien. Dit betekende onder andere dat ze een contract sloten met een brouwer in Naarden voor het leveren van bier.

Ontroerend is het verhaal van een Hilversumse moeder die in augustus 1673 kwam verklaren dat een maand tevoren haar veertien- à vijftienjarige zoon door Staatse troepen op de heide bij Hilversum was opgepakt en naar Nieuwersluis gebracht. Na twee dagen leek hij naar Hilversum te mogen terugkeren, maar hij was bij het vertrek door een Staatse luitenant onder druk gezet om soldaat te worden. De luitenant had hem een ducaton (een munt die ongeveer drie gulden waard was) in de hand gedrukt. De jongen dorst deze niet terug te geven. Vervolgens had de luitenant zijn hand gegrepen en gezegd dat daarmee de afspraak bezegeld was. De arme jongen had zich niet durven verzetten en was in Nieuwersluis gebleven.²²

Daarnaast was er in het rampjaar in Hilversum vooral veel rumoer rond de kerken. Al in juni 1672, met de komst van de Fransen, vertrok dominee Splinterus van Pothuysen naar Schagen. Tegelijk verdween diaken Jan Claes Metz met de armenkas naar Enkhuizen. Dat laatste

Fransen soldaten plunderen een dorp (ets van onbekende Franse graveur; coll. Rijksmuseum).

werd in Hilversum niet gepikt, al is niet duidelijk door wie. De gevluchte diaken kreeg te horen dat zijn huis vernield zou worden, als hij niet terugkeerde (uiteraard met de kas). De classis van Amsterdam adviseerde hem om maar terug te gaan. Er werd tot 1674 geen nieuwe predikant beroepen. De broeders tot Hilfersum vreesden dat zij, zonder predikant en zonder kerkdiensten, al gauw hun kerk zouden kwijtraken aan de *pausgesinden*. Uit niets blijkt dat hun vrees bewaarheid is.²³

De *pausgesinden* hadden dan ook genoeg andere dingen aan hun hoofd. In en rond Hilversum speelde de franciscaan Dionysius van Gent, afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden of Frankrijk, in deze tijd een zeer bedenkelijke rol. Hij was er in 1653 al in geslaagd om pastoor Tijmen de Saeijer uit Hilversum te verdringen. Daarna wist hij, met behulp van de stedelijke overheid van Hilversum, zich te handhaven ondanks pogingen van de apostolisch vicaris om hem te verwijderen. Begin 1672 werd Van Gent gevangengezet in Naarden. Toen Naarden door de Fransen bezet was, kwam hij vrij en keerde naar Hilversum terug. Met behulp van Franse soldaten verwijderde hij zijn 'opvolger' uit de pastorie van Hilversum. Als tegenprestatie bood hij zich aan als gids voor de Franse invallers waarbij hij *hun de buitenplaatsen der rijke Hollanders aanwees, om deze door vrees voor brand-*

*stichting een grote som gelds af te persen.*²⁴

Van Gent zal er dan ook niets op tegen hebben gehad, dat de Fransen de kerk van Hilversum voor hun eigen doelen gebruikten. Vanaf de toren gaven ze vuursignalen aan Utrecht (bijvoorbeeld bij een dreigend beleg van Naarden) en in de kerk zelf sloegen ze brood en meel op.²⁵

Net als Blaricum is ook Hilversum in oktober 1673 door de Fransen flink geplunderd. (Zie voor Hilversum ook het kaderstukje Vluchtelingen in Oostzaan.)

De Hinderdam

Bij de Hinderdam lag sinds de zestiende eeuw een schans. Deze schans werd op 19 juni 1672 bezet door Johan Maurits van Nassau, de oude bevelhebber van het Vechtfront, met Spaanse ruiters. Dankzij deze bezetting kon de Hinderdam zijn werk doen en de noordelijke Vechtstreek onder water laten staan.²⁶ Omdat de inundatie van levensbelang was voor de verdediging van Holland, liet Johan Maurits versterkingen aanleggen om Franse aanvallen te kunnen afslaan. Hij liet de borstweringen van de schans voorzien van twee rijen palissaden met ijzeren punten. De bezetting bestond uit een aantal compagnieën en af en toe uit een heel

Vluchtelingen in Oostzaan

In het eerste deel van *Water en vuur* schreef ik, dat al meteen in juni 1672 talloze inwoners van onze regio op de vlucht sloegen. Vooral uit de Vechtstreek vertrokken vele dorpsbewoners naar veiliger oorden in Holland. Ze vluchtten niet alleen uit dorpen waar de Fransen de dienst uitmaakten, maar ook uit Muiden en Weesp. Ook inwoners van het Gooi hebben veiligheid gezocht in het niet-bezette deel van Holland. Wat betreft Eemland, heb ik gegevens gevonden over vluchtelingen uit Eemnes. Inwoners van Baarn en Soest vluchtten in de herfst van 1673 in de naaste steden.

Amsterdam heeft ongetwijfeld vele vluchtelingen opgenomen, zoals de leiding van de hervormde gemeente van Loenen. Ook elders in Noord-Holland treffen we vluchtelingen uit onze regio aan, zoals in Enkhuizen, waarheen de Hilversumse diaken Jan Claes Metz was gevlucht. Een groepje vluchtelingen uit onze regio kwam in Oostzaan terecht. Uit het doopboek van de hervormde gemeente van Oostzaan en de Schepenrol in het oud-rechterlijk archief van Huizen blijkt, dat het om minstens twaalf gezinnen ging: vijf uit Huizen, drie uit Hilversum (onder wie schout Rijck Jans Nagel met zijn gezin), twee uit Loosdrecht, een uit Nederhorst den Berg en een van 't Goij. Ik heb niet kunnen ontdekken, waardoor zij juist in Oostzaan terecht zijn gekomen. Er zullen waarschijnlijk al vóór 1672 contacten tussen onze regio en Oostzaan hebben bestaan. Misschien was dat mede gekomen doordat dit dorp in de zeventiende eeuw een centrum was van Oostzeehandel en walvisvaart. Wellicht zijn ondernemende Huizers die in de handel en de scheepvaart zaten, daardoor in contact met hen gekomen.

regiment (zo'n 1000 man). In mei 1673 werd de schans vervangen door een fort. Al eerder was er een kabelpontje aangelegd om bij daege als bij nacht, het volck [...] over te brengen.

Het garnizoen had het niet gemakkelijk in de schans. Regelmatig ontbrak er van alles. Kolonel Von Stockheim meldde in december 1672 dat er alreets twee op de wacht aen den Hinderdam van honger [...] gestorven zijn.²⁷ Ook het onderdak voor de soldaten was erg gebrekkig. Het aantal zieken was dan ook erg hoog. De hertog van Luxembourg had al in september gehoord, dat daar alle soldaten sterven aan dysenterie en dat weinig mensen in staat waren om dienst te doen.²⁸ In juni 1673 waren van één compagnie (100 à 150 man) nog maar zeven man gezond. De slecht betaalde soldaten dreigden enkele keren te gaan muiten of er vandoor te gaan.

Al in augustus en september liet Luxembourg de Hinderdam verkennen. De verkenners meldten dat de wegen erheen onder water stonden en dat de dijken er waren doorgestoken. Daarna

hebben de Fransen drie aanvallen op de Hinderdam uitgevoerd: in oktober 1672 en in februari en april 1673.²⁹ De aanvallers waren steeds een paar honderd soldaten, maar geen van alle vormde een echte bedreiging voor de schans. Dit was mede te danken aan de ligging van de versterking, die aan alle kanten omgeven was door water. Wel zijn er in de buurtschap Hinderdam in het Rampjaar huizen vernield of beschadigd.

Huizen

Ook Huizen is door de Fransen geplunderd. Misschien was dat wel in oktober 1673. In de inleiding van dit artikel schreef ik al dat in die maand verschillende dorpen in het Gooi door Franse ruiters geteisterd werden. De schade moet aanzienlijk zijn geweest. In augustus 1679 kreeg het dorpsbestuur toestemming van de Staten van Holland en West-Friesland om extra belasting te heffen op diverse diensten en pro-

Mariniers in 1672.

ducten om de tekorten van het dorp aan te vullen. Deze tekorten waren ontstaan, doordat *het selvige Dorp door fransche t'eenemael was geruineert*. Uit de tekst lijkt opgemaakt te kunnen worden, dat een aantal keren belasting moest worden betaald. Daartoe diende waarschijnlijk het bedrag van 1100 gulden dat het dorpsbestuur van Huizen in januari 1673 leende van een brouwer in Naarden tegen een rente van vierenhalf procent. Net als in Blaricum dienden ook in Huizen de bezittingen van de inwoners als onderpand. Maar er werd ook rechtstreeks geplunderd, zoals de Huizer Jacob Jansz. Jongeren moest ervaren. Hij liet in 1675 notarieel vastleggen, *dat hij als gevolg van de franse overval beroofd is geworden van zijn koeien, paarde, wagens, inboedel en zelfs zijn kleren en linnengoed en bovendien met vrouw en kinderen moest vluchten*. De doopsgezinde gemeente in Huizen vroeg in 1674 de Rotterdamse broeders om steun, aangezien vele leden hadden moeten vluchten en de Fransen het land en het gewas hadden geplunderd.

Het lijkt erop dat het dorpsbestuur in 1672-1673 niet heeft kunnen functioneren of zelfs gevlucht is. In elk geval ontbreekt in de (verder zeer volledige) lijst van rechterlijke verslagen van het dorpsgerecht van Huizen de periode van 29 mei 1672 tot 1 januari 1674. In 1673 bleek

er in Huizen een nieuwe schout te zijn, Gerrit Pieters Mes. Deze was eerst stadschirurgijn in Naarden geweest.

Het is nog maar de vraag, of de oorlog in Huizen veel slachtoffers heeft gemaakt. Het is weliswaar de enige plaats in het Gooi waar het aantal aangeslagenen voor de koptienden in 1680 lager lag dan in 1651: 225 tegen 252, ofwel een verschil van ruim 10%. Maar ik vermoed, dat dit vooral het gevolg was van de pestepidemie van 1656, die in Huizen vele slachtoffers heeft gemaakt.

Op het grondgebied van de gemeente Huizen is in 1672 de buitenplaats *Oud-Bussum* platgebrand door de Fransen. De reden hiervan is niet bekend, maar het zal ofwel om het niet betalen van brandschatting zijn gegaan ofwel om het ruimen van alles wat in het schootsveld van Naarden stond.³⁰

(Zie voor Huizen ook het kaderstukje *Vluchtelingen in Oostzaan*.)

Kortenhoef

De Franse troepen die het in oktober 1672 op Loosdrecht hadden voorzien, werden bij Kortenhoef tegengehouden bij de korenmolen. Blijkbaar hadden gewapende inwoners zich daarin verschanst en deze zouden hierdoor de doortocht van de Fransen belet hebben.³¹

Uit de belastinglijsten uit 1675 en 1677 kunnen we opmaken dat in Kortenhoef wellicht zo'n 15 à 20% van de belastingplichtigen is omgekomen.³²

Laren

In 1672 werd in Laren een nachtwacht ingesteld. Burgers moesten 's nachts de ronde doen door het dorp. Of dit verband hield met de oorlog, is onzeker. In Laren had de Franse gouverneur van Naarden een *sauvegarde* aangesteld, net als in Blaricum. Deze bewaker was in februari 1673 door enige Hollanders gevangen genomen en naar Weesp gebracht. Er is met de ontvoerders

een bedrag afgesproken waarvoor de *sauvegarde* kon worden losgekocht. Dit bedrag kwam eerst voor rekening van alle inwoners van het dorp, maar na tussenkomst van gouverneur Du Pas moest bakker Evert Willems het hele bedrag in zijn eentje betalen.

Uit het Gaarderarchief zou kunnen opge-
maakt worden, dat de oorlog in Laren niet veel
slachtoffers heeft gemaakt. Wel moesten de
inwoners veel belasting betalen aan de Fransen,
zeker 1000 gulden. Dit bedrag leenden zij bij
hun schout Matthijs Boelhouwer. Ook in Laren
dienden de bezittingen van de inwoners als
onderpand. Uiteindelijk is ook Laren het slacht-
offer geworden van de Franse plunderingen in
oktober 1673.

Loenen

Loenen ligt halverwege Utrecht en Muiden,
zo'n kilometer of vijftien van de Hinderdam
verwijderd. Doordat er geen Staatse troepen
ten zuiden van de dam lagen, had het Franse
leger hier vrij spel. Al op 11 juli 1672 kwam een
groep Franse soldaten naar Loenen om er hooi
te kopen. Toen de boeren er een (naar de
smaak van de Fransen) te hoge prijs voor vroe-
gen, namen ze het hooi met geweld.

Direct ten zuiden van Loenen lag kasteel Kronenburg. Johan Maurits liet eind juli³³ dit kasteel bezetten. De redenen hiervoor somde hij op in een brief aan het stadsbestuur van Amsterdam: *Alhoewel het casteel Cronenburgh passelijck verre en meer dan twee uijren van ons, of van den Hinderdam is leggende, so hebbe mijn evenwel van de situatie desselven grondelinck informee-
ren laeten; ende bevinde hetselve sodanigh gesitueert, dat het ons niet alleen dekt, aen den Hinderdam, maer oock Abcouw en Wesep, Ouderkerck en Amsterdam selfs, ende dit bovenge-
noemde casteel in onse macht hebbende, konnen vrij en onverhindert altoos het soete water be-
comen, ende daerdoor oock den vijant so veel verder van onse quartieren houden.*

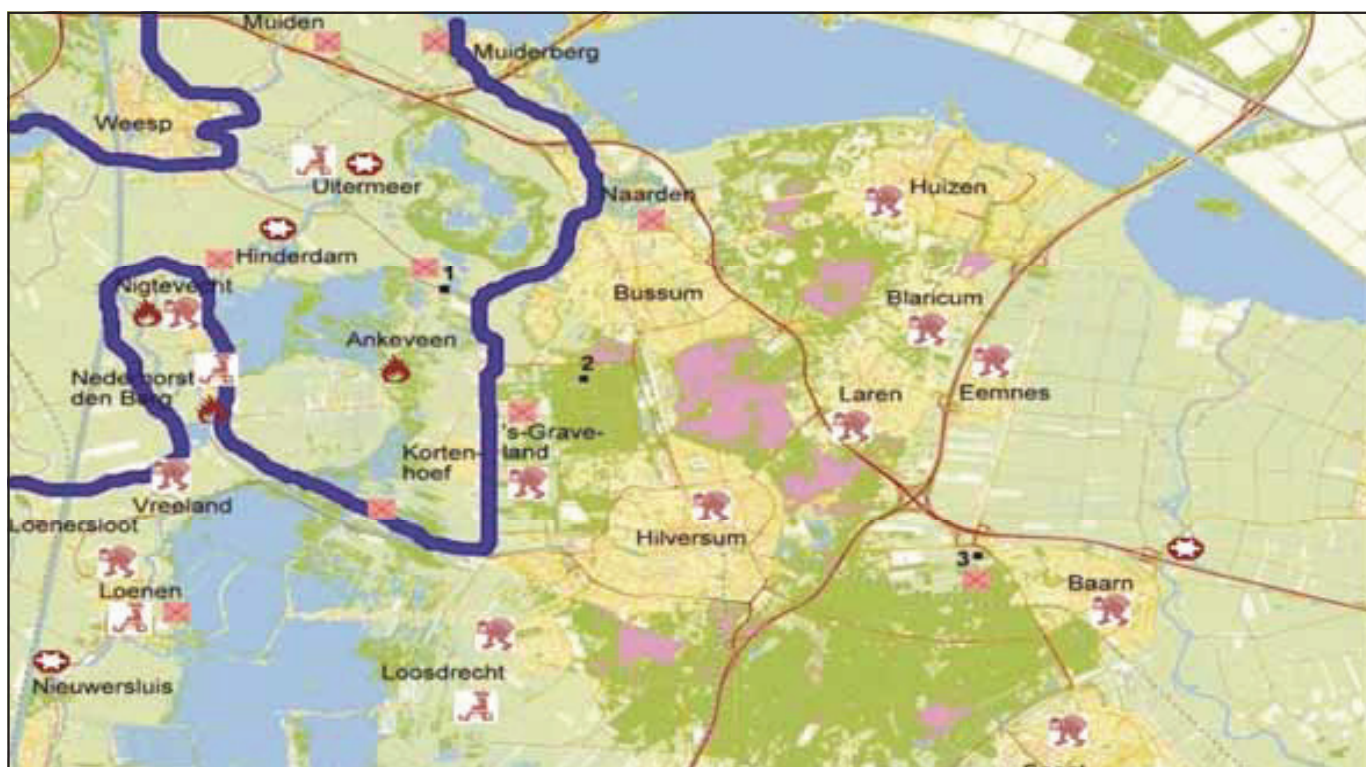
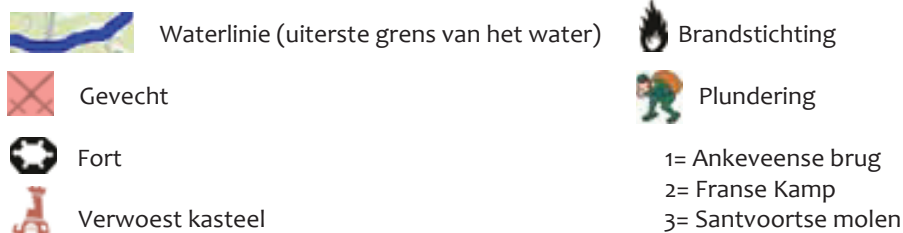
De bevolking van Loenen moest brood, boter, kaas, bier en hooi aan de Staatse bezetters leve-

ren. Maar om twee redenen bleek het sturen van een garnizoen naar Kronenburg geen strategische meesterzet: de bezetting bestond slechts uit 200 man Amsterdamse stadssoldaten en Johan Maurits had niet voldoende troepen om de bezetting te hulp te komen.³⁴

De hertog van Luxembourg reageerde onmiddellijk en stuurde een grote troepenmacht vanuit Utrecht om het kasteel te heroveren. De Fransen beschoten het kasteel met hun geschut tot een groot deel van Kronenburg verwoest was. De Amsterdamse soldaten verschansten zich in de kelders. Hun commandanten waren het oneens: toen kapitein Bouman met de Fransen ging onderhandelen over een overgave, hield kapitein Witsen de poort voor hem gesloten bij zijn terugkeer. Uiteindelijk moesten de Amsterdammers hun verzet toch opgeven. Zij werden gevankelijk naar Utrecht gebracht. (Over het vrijkopen van kapitein Cornelis Witsen, een broer van de latere Amsterdamse burgemeester Nicolaes Witsen, wordt meer verteld in het gedeelte over Naarden.) De Fransen hebben na hun verovering van het kasteel de toren van Kronenburg opgeblazen.

Het dorp Loenen moest het daarna ontgelden: *de Fransen borsten, gelijk een snelle stroom, tot het voorgedachte dorp in, 't welk sy in de selfde, en in de volgende dag, roofgieriglijk uitplonderden; gelijk sy eenige dagen daer na, en namaels weêr tot verscheide tochten hebben gedaen, en ondertusschen seer onbesuisdelyk en wredelyk met degenen, die hun gewelt niet konden ontvluchten, gehandelt.* Na de oorlog zou het bestuur van Loenen het volgende hierover berichten: *De ingeseten en soo in dit Dorp als op het lant soodanich geplondert ende gespolieert Dat sij alles wat de selve hebben gehad toenmaels hebben wech genomen en soodanich be-
rooft Dat selffs de kleederen ende hembden aen het lijff niet hebben behouden maer eenige seer overbarmelijcke naeckt uijtgetrocken ... Ende alsoo tot de uijterste armoede sijn gebracht ge-
worden en geene middelen van beesten off andersints overich hebben.*

Een groot aantal inwoners is toen op de vlucht geslagen. Maar zij waren niet eens de

eersten. Al in februari 1672 (dus vóór de komst van de Fransen) was de hervormde gemeente naar Amsterdam vertrokken. Zij bleef daar tot 3 november 1673. Ook de pastoor, Johannes Heijmenberg, is in 1672 gevlucht. Pas in mei 1673 konden de Fransen Loenen niet meer bereiken. Kolonel Von Stockheim had zich toen van Nieuwersluis meester gemaakt en het land aan de overkant van de Vecht onder water gezet.

Loenen was er in 1674 nog zeer slecht aan toe: *alles aldaer is verdestrueert, de landen met water staen bedeckt, ..., d'ingesetenen meest gestorven sijn, de verdere ingesetenen wijt en sijts gevlucht, den Secretaris overleden ende de supplianten oock niet en weten, werwaerts de noch levende ingesetenen hun sijn onthoudende, dat mede inde tijt van ses maenden aldaer niet een eenich mensch en heeft gewoont off als noch is woonende.*³⁵

Loenersloot

Toen Johan Maurits Kronenburg liet bezetten, legerde hij ook een klein groepje soldaten in kasteel Loenersloot. Behalve dat dit garnizoen maar zo'n dertig man telde, ontbrak het hen ook nog aan voedsel en munitie. Op dezelfde dag als Kronenburg viel ook Loenersloot in Franse handen. Op 24 september zijn de Fransen vertrokken, maar zonder het kasteel te verwoesten, hoewel ze toch van andere veroverde kastelen (Kronenburg, Sypesteyn, Huis ten Bosch en Nederhorst) weinig of niets overlieten.

Loosdrecht

Eind september of begin oktober 1672 was Loosdrecht aan de beurt. Op 27 september had

Johan Maurits een mislukte poging gedaan om Naarden in te nemen. Van de vijf colonnes die deze aanval hadden moeten uitvoeren, was er één bij 's-Graveland achtergebleven. Deze soldaten voerden daarna aanvallen uit op Franse colonnes die in de buurt kwamen. Toen Luxembourg hoorde dat er een aanval op Naarden had bedreigd en dat er Staatse troepen waren achtergebleven, trok hij met een grote troepenmacht vanuit Utrecht naar 's-Graveland. Deze troepenmacht heeft begin oktober 1672 voor de eerste keer de Ankeveense brug aangevallen.

Het is niet duidelijk, of het deze zelfde Franse troepen zijn geweest die vervolgens naar Loosdrecht zijn getrokken, of dat er één onderdeel naar Ankeveen en een ander onderdeel naar Loosdrecht is gegaan. Wel schijnt Luxembourg zelf met afgezanten van Loosdrecht onderhandeld te hebben over een afkoopsom voor een Franse plundering van het dorp. Ze bereikten hierover een akkoord, waarna Luxembourg met op zijn borst te kloppen, en andere vrolijke mijnen te maken, onder handttasting beloofde, dat hen zelfs niet de minste ongelegenheit aengedaen sou worden, en dat sy, op de Saterdag daer aen, tot hun volkome sekerheit, acte en geschrift daer af soudén verkrijgen.³⁶ In plaats daarvan werd Loosdrecht twee dagen lang geplunderd.

Volgens Wicquefort hadden de Fransen het vooral op het vee en de kleding van de inwoners voorzien: *Sy betoonden mede hun wreetheit aen de menschen, van de welcken veel niet alleenlijk eens, maer oock tot twee of drie malen gantschelijck ontkleed, en naeck uitgeschud wierden. Veel, hun vlucht over de verdroncke landen nemende, konden daer het geweld der Franschen niet ontkomen, en, in 't water te klapptanden staende, waren genootsaekt hun klederen aen dese onbesuisden tot een roof te geven. Geen ouderdom, noch jaren wierden verschoont, ja zelfs geen oude vrouwen van tachtig jaren, van de welken een met een opgeraep de kentje, of wechgeworpe kleetje over haer naeck lighaem een half uur gaens moest sukkelen, tot dat sy eyndelijk wat meer deksel vond.*³⁷

Dit alles leidde tot een massale vlucht. Zes jaar later getuigden drie inwoners dat ze int

*laest vant jaer 1672 in de france tijt sijn gecomen in den dorpe van Loosdrecht waer uijt alle de menschen gevlucht waren.*³⁸ In het verlaten Loosdrecht kwamen van tijd tot tijd nog Franse soldaten. In 1672 namen ze de Sijpekerk onderhanden. Ze bivakkeerden in de kerk, stookten de preekstoel en de banken op en verbrijzelden de grote torenklok. En in 1673 verwoestten ze kasteel Sypesteyn. De bezetting van Nieuwer-sluis door de Staatse troepen in mei 1673 bracht met zich mee, dat nu ook het gebied rond Loosdrecht geïndeerd werd.

Met de aanval van Willem III op Naarden kwam ook een eind aan de aanwezigheid van Franse soldaten in Loosdrecht. Eind augustus 1673 werd het dorp door Staatse troepen met *groote macht van volck* bezet. De terugtrekkende Fransen namen nog wel de klokken uit de kerken mee.

Volgens Wicquefort heeft het Franse optreden aan 400 inwoners (*meest bejaerden*) het leven gekost.³⁹

(wordt vervolgd)

Noten

1. Zie 'Water en vuur (deel I)', in: TVE 2, mei 2013.
2. Tobias van Domselaer, *Het Ontroerde Nederlandt*, tweede deel, Amsterdam, 1676, p. 654.
3. Oud-notarieel archief Naarden, akten van Cornelis Brouwer. Akte d.d. 7 oktober 1673.
4. Bij Thermopylae (in Griekenland) werd in 480 v. Chr. een enorm Perzisch leger door een handjevol Grieken in een smalle bergpas tegengehouden, totdat ze door verraad ook van achteren werden aangevallen.
5. Luxembourg aan Robert, 10 oktober 1672.
6. Archief dorpsbestuur Ankeveen, SAGV, inventaris nr. 30.
7. Gerechtsbestuur Baarn en ter Eem. Archief Eemland, inv nr 46 (*Blaffert vant huysgelt*, circa 1675).
8. Everard Booth, 'Dagelijksche Aanteekeningen Gedurende het Verblif der Franschen tot Utrecht, in 1672 en 1673 gehouden', in: *Berichten van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Zesde deel, tweede stuk, tweede serie. Eerste deel, tweede stuk. Utrecht, 1857. 2(=12) september 1673*, p. 122.
9. Booth, 24 september (= 4 oktober) 1673, p. 129.

10. Abraham van Bommel, *Beschrijving van de stad Amersfoort, Derzelver regeeringsform, Burgerye en Gilden, Jaarmarkten, Handel en Negotie, Vryheid en Grondgebied*, Utrecht, 1760, deel II, p. 969-970.
11. Gelders archief, archief heerlijkheid Culemborg. Correspondentie graaf Waldeck met kolonel Stockholm, inv. nr. 1212.
12. *Aardrijkskundig woordenboek*, deel 2, Gorinchem, 1840, p. 469.
13. Oud-notarieel archief Naarden, archief notaris Cornelis Brouwer, akten 23-07 en 24-08-1673.
14. Luc Panhuysen, *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte*. Amsterdam/Antwerpen, 2009, schrijft (p. 202) hop in plaats van hooi. In de tekst staat hoy en de i-grec lijkt inderdaad sterk op een p. Eemnes had wel veel grasland, maar verbouwde geen hop. En wat moesten de Fransen met hop? Zelf bier brouwen? Daar werd in de zeventiende eeuw geen hop bij gebruikt.
15. Petrus Valkenier, *'t Verwerd Europa*, Amsterdam, 1675, p. 815-816.
16. Booth, 27 augustus (= 6 september) 1673, p. 119.
17. Luxembourg aan Louvois, 10 november 1672.
18. Een dagboek uit het 'rampjaar' 1672. Medegedeeld door J.F. Gebhard jr. (In: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, 1885).
19. Zie voor dit gevecht: Van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, deel 8,-1, Haarlem, 1867, p. 358; Van Domselaer, *Het ontroerde Nederlandt*, II, p. 609; Van den Bosch, *Tooneel des Oorlogs*, deel IV, Amsterdam, 1675, p. 54; Booth, p. 120-121. (Booth volgde de Juliaanse kalender, 9 september was bij hem 31 augustus.)
20. Archief Eemland, Gecommitteerde Geërfden van Eemnes-Buitendijks, 1682-1819 (inventarisnummer 0727, toegangsnummer 15).
21. *Aardr. Woordenboek*, deel 5, p. 602.
22. Oud-notarieel archief Naarden, archief notaris Cornelis Brouwer, akte 16-08-1673.
23. Stadsarchief Amsterdam, archief van de Classis van Amsterdam 25 juli en 29 augustus 1672.
24. Martien Parmentier, p. 66.
25. Van den Bosch, deel IV, p. 53.
26. Volgens Frans Cladder (Artikel 'Hinderdam' in *Niftarlake* 2006, p. 81) kon de dam in 1672 zijn werk niet doen, doordat er geen sluisdeuren waren. In Muiden werd toen een nieuwe dam in de Vecht aangelegd. Zie ook de volgende noot.
27. Stadsarchief Amsterdam, Archief van de burge-meesters, missiven aan burgemeesters, Prins Johan Maurits van Nassau 1657-1675 (inventaris nr 5026, nr 66).
28. Luxembourg aan Louvois, 23 september 1672.
29. J. Sypesteyn en J. de Bordes, *De verdediging van Nederland in 1672 en 1673*. Den Haag, 1850, p. 152; Wicquefort, *Journael of dagelijksch Verhael*, z.pl., 1674, p. 182 en 193.
30. De gegevens van Huizen komen van de website genealogie van Huizen van Jan Schipper (<http://www.genealogie-huizen.nl/>) en de website met de koptienden in het Gooi (<http://tussen-vechteeneem.jouwpagina.nl/rubrieken/koptienden-huizen.html>) van Lucas de Gooijer. Daarnaast is gebruik gemaakt van het oud-notarieel archief van Naarden (archief notaris Cornelis Brouwer) en van de bundel *Geuzen en Papen*.
31. Valkenier p. 129.
32. Archief dorpsbestuur Kortenhoef SAGV inventaris nrs. 68.1 en 102.
33. De bronnen gebruiken verschillende data. Uit de correspondentie van Johan Maurits is op te maken, dat het tussen 27 juli en 1 augustus bezet is.
34. De anonieme Amsterdamse dagboekschrijver schrijft dit toe aan onwil van Johan Maurits: *soo trok hij ook liever met vrede na huys, als dat hij zigh in perijkel wilde stellen* (BMGH 1885, *Een dagboek uit het 'rampjaar' 1672*). Later kreeg Johan Maurits in Amsterdam te maken met nog meer aanvallen op zijn persoon.
35. Dorpsarchief Loosdrecht SAGV inventaris nr. 102.
36. Wicquefort, *De Fransche Tyrannie*, p. 127f. Volgens Wicquefort was dit zaterdag 10 oktober.
37. Idem p. 129-130.
38. SAGV Archief Schout en schepenen van Loosdrecht SAGV150.2+143.
39. Wicquefort, *De Fransche Tyrannie*, p. 132. Het aantal van 400 is erg hoog, het gaat dan om zeker zo'n 25% van de bevolking. Dat zo'n groot deel van de bevolking bejaard zou zijn geweest, lijkt me niet erg waarschijnlijk.

Verslag TVE-symposium *Geuzen en Papen* Willibrordkerk, Nederhorst den Berg, 2 november 2013

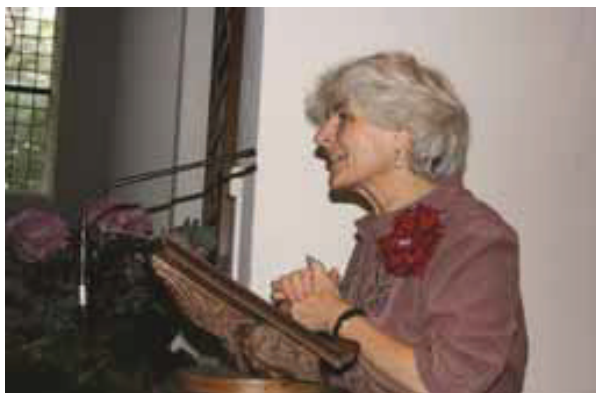

Het hoog gelegen Willibrordkerkje van Nederhorst-den-Berg zat helemaal vol. Een volle kerk! Tegenwoordig is dat opmerkelijk en zeker op een vroege zaterdagochtend. De aanwezigen kwamen niet voor Allerzielen. Het ging hun om een symposium rond een boek: je kunt een zwakkere reden bedenken om een kerkgebouw te bezoeken. Het betrof *Geuzen en Papen. Katholiek en protestant tussen Vecht en Eem 1550-1800*.¹ Onder redactie van Henk Michielse, Jan Out en Gerrit Schutte beschrijft een groep regionale historici, aldus de achterflap, per plaats het verloop van de Reformatie en de manier waarop katholieken en protestanten met elkaar omgingen. Dit onderzoeksproject startte in 2006 en de groep rondt met deze lijvige publicatie van 400 bladzijden haar werk af. De Willibrordkerk was volgens dagvoorzitter Henk Michielse de goede plek voor deze presentatie en het was bovendien het goede tijdstip. Want op de ‘zandopduiking’ van Nederhorst, ooit Werinon

geheten, heeft Liudger in de achtste eeuw een kerkje gesticht dat de moeder werd van de kerkstichtingen in Naarden, Muiden, Weesp en Loenen. Het latere stenen gebouw, dat ons vandaag huisvest, is ook beroemd wegens het eeuwenoude randschrift aan de noordelijke ingang dat vraagt om te bidden voor de zaligheid van Elburga, de grootmoeder van Liudger. Duizend jaar geleden, aldus Michielse, werd de traditie begonnen om op 2 november de overledenen te herdenken, en elk jaar op 7 november wordt Willibrord herdacht, de oermissionaris van onze gewesten.

De combinatie boek, plaats en tijd bracht de historiegevoelige belangstellenden er dus toe in groten getale aanwezig te zijn. Er werd weliswaar niet gebeden voor Elburga, maar op de momenten waarop Peter den Ouden, de cantor-organist, virtuoze orgelmuziek ten gehore bracht, leek de oplettende luisterhouding van de aanwezigen even af te zwakken naar die van

Foto vorige pagina: v.l.n.r.: TVE-voorzitter Jan Vollers, redacteur Gerrit Schutte, mgr. Jan de Kok en spreekster Llewellyn Bogaers (foto Gerdis Michielse-Oud).
Onder: Llewellyn Bogaers tijdens haar betoog (foto Gerdis Michielse-Oud).

meer ontspannen kerkgangers. Wie weet waar iedereen dan aan denkt.

Voor het overige moest er intensief geluisterd worden, en volhardend. Allereerst gaven Llewellyn Bogaers en Fred van Lieburg hun visie op de beschreven onderzoeksperiode. Co-redacteur Gerrit Schutte presenteerde het boek vervolgens aan de heren Jan de Kok o.f.m., emeritus (hulp)bisschop van Utrecht én historicus, en Bert van Bokhoven, lid van het moderamen van de Protestantse Kerk in Nederland. De twee laatst genoemden gaven ieder hun visie op de betekenis van het onderzoeksproject. Vijf sprekers dus en tezamen met de verbindende teksten van de dagvoorzitter vulden zij op academisch niveau de ruim drie uur durende bijeenkomst.

Llewellyn Bogaers heeft in haar proefschrift *Aards, betrokken en zelfbewust* op basis van jarenlang archiefonderzoek het bestaande beeld van een versteend vijftiende-eeuws katholicisme van zijn sokkel getrokken. Met fraai beeldmateriaal illustreerde zij haar visie, dat de laagdrempelige godsdienstige praktijken van de katholieken diep geworteld waren in hun samenleving van alledag. De mythe van een polemische geschiedschrijving wil dat de katholieken uitkeken naar de Reformatie, maar zij waren integendeel beslist trouw aan hun kerk en steunden de opstand, niet de religiestrijd. Deze strijd begon juist van bovenaf vanuit de elite, en de politiek gestuurde combinatie van de opstand tegen Spanje met een nieuw geloof deed uiteindelijk de katholieken de das om. Geuzen en

Redacteur Henk Michielse en Llewellyn Bogaers (foto Gerdis Michielse-Oud).

Papen draagt bij aan een realistischer beeld van de complexe gang van de Reformatie in het drassige gebied tussen Vecht en Eem.

Fred van Lieburg, hoogleraar in de geschiedenis van het protestantisme aan de VU, miste in het boek een duidelijk religiekaartje van de regio, maar dat gemis vulde hij zelf ruimschoots aan. Hiermee liet hij zien hoe versnipperd deze regio bestuurlijk was en godsdienstig eigenlijk nog is. Hij betoogde dat de negentiende eeuw een nieuwe laag geloofsrichtingen had gelegd over de bestaande traditionele lappendeken. Het volkspetitionnement voor christelijk onderwijs van 1878 bracht die diversiteit duidelijk aan het licht. Het waren niet alleen predikanten die deze ontwikkelingen beïnvloedden, ook uitgevers van boeken en geschriften droegen daar aan bij. Zelfs het aloude volksgeloof was in de negentiende eeuw bij het protestantse volksdeel nog springlevend, getuige de verhalen over de *Engelenwacht*. Van Lieburg adviseerde het bestuur van TVE een even degelijk vervolgproject te starten over die buitengewone negentiende eeuw.

Gerrit Schutte vroeg zich bij zijn presentatie af, wat nu eigenlijk het resultaat was van het project. Had het antwoord gegeven op de beleevingsvraag: hoe *voelden* de mensen de fascinerende woelingen van toen? Geschiedenis is een vreemd vak, vindt Schutte, het beschrijft het *hoe*, maar geeft nauwelijks een antwoord op de vraag *waarom*. Op individueel niveau kun je de motieven volgen, zoals van die Naardense jongeman Anthonie Frederiksz die in 1530 op de

brandstapel belandde wegens zijn opvatting dat alleen de bijbel telt en de rest genade is. Maar hoe zit het met de noodzaak van de woelingen zelf? Schutte prees de chemie in de onderzoeksgroep waarin beroepshistorici en liefhebbers voorbeeldig met elkaar hebben samengewerkt en tot een echte bijdrage aan regionale geschiedschrijving zijn gekomen.

Hij overhandigde *Geuzen en Papen* aan mgr. De Kok en moderamenlid Van Bokhoven, nadat de dagvoorzitter ons eraan had herinnerd dat de klanken van het angelus boven onze hoofden al klonken, voordat er van verschil tussen katholiek en protestant sprake was.

De Kok meldde dat hij *Geuzen en Papen* met veel genoegen had gelezen. Het had hem terug doen denken aan zijn leermeester Rogier en aan de vele gewone mensen in de zestiende eeuw, ook de pastoors met hun 'getallenleugentjes'. Maar waarom was dit alles bij ons zo anders gelopen dan in de ons omringende landen? Hij vroeg aandacht voor de doorwerking van de vijftiende-eeuwse vroomheid en daarin met name voor de invloed van de observatiebeweging bij de religieuzen. In die beweging werd 'de lat hoger gelegd' dan tot dan toe: er werd meer van de volgelingen geëist en de bijbel, vooral Paulus, werd meer als een wetboek gelezen. Zo zou je beter kunnen weten, wat God van je verwacht! Welke invloed heeft deze mentaliteit uitgeoefend op de kleur van de theologische discussies in zestiende eeuw? Ook De Kok adviseerde een vervolgproject, maar dan over de vijftiende eeuw!

Bert van Bokhoven bedankte de samenstellers van *Geuzen en Papen* en hoopte dat hun monnikenwerk niet vergeefs zou zijn. Hij onderstreepte het oecumenisch perspectief dat aan de PKN ten grondslag ligt: zij wil van harte investeren in de kerk van Christus die niet verdeeld kan zijn. Tussen Trente en Heidelberg, beide nu 450 jaar geleden, mogen geen tegenstellingen herleven. Hij toonde zich verheugd over het feit dat de Rooms-katholieke Kerk lid is van de landelijke Raad van Kerken en betreurde dat het geloofsgesprek stopt op lokaal niveau. De gezamenlijke focus moet gericht zijn op wat

de kerken verbindt en op wat praktische samenwerking kan bereiken. Van Bokhoven hoopt dat er ooit een 'Protestantse Katholieke Kerk' tot stand zal komen.

Tot slot verwachtte Michielse dat diverse aanwezigen wat 'appeltjes te schillen' zouden hebben met sprekers en auteurs. In maart 2014 wordt er door TVE een discussiebijeenkomst georganiseerd waarin de stilgehouden aanwezigen hun schade kunnen inhalen. Intussen heeft dan iedereen de tijd om het boek goed te lezen. Bij de uitgang vond *Geuzen en Papen* ruime aftrek. Dus dat belooft wat. Een lichte lunch in het *Spiegelhuys* aan de overkant sloot het symposium af. Ieder reisde langs de natte polders en legakkers tussen Vecht en Eem voldaan terug naar huis.

Ruud Hehenkamp

Drs. Ruud Hehenkamp heeft theologie gestudeerd in Rome en Amsterdam. Hij is rector geweest van het Sint-Vituscollege in Bussum.

Noot

1. Henk Michielse, Jan Out, Gerrit Schutte (red.), *Geuzen en papen. Katholiek en protestant tussen Vecht en Eem 1550-1800*, Hilversum, 2013. Prijs € 29 in de winkel en € 24 bij de Stichting Tussen Vecht en Eem (zie website www.tussenvechteneem.nl).

Boekbesprekingen

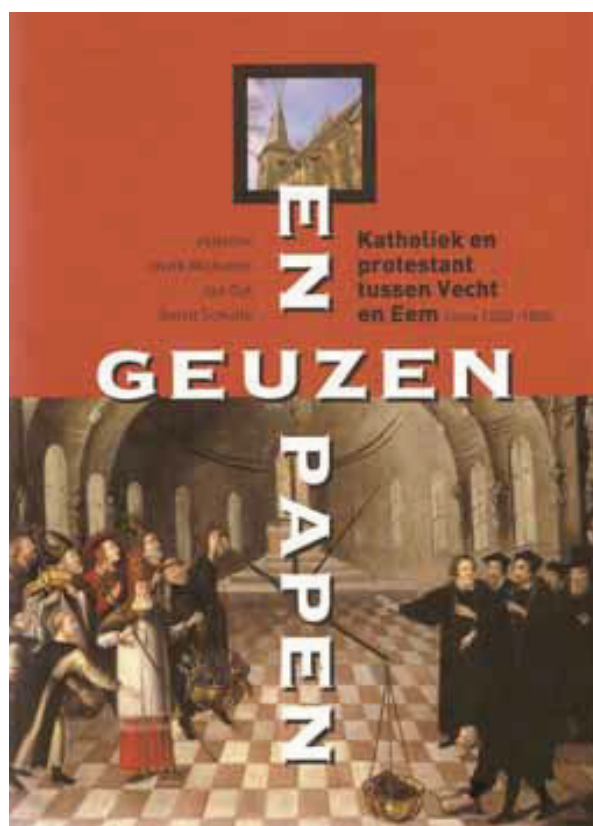
Een religieuze lappendeken

Vóór mij ligt een imposant boek. Dat 'imposant' slaat zowel op de omvang als op de inhoud. Het werd 2 november jongstleden ten doop gehouden en een verslag daarvan vindt u elders in dit nummer van TVE.

Geuzen en Papen is het resultaat van een buitengewoon project. Hoe bijzonder dit onderzoeksproject van de Stichting Tussen Vecht en Eem is, schetst Henk Michielse in zijn *Verantwoording*. In 2007 bleken er in (bijna) alle historische kringen in onze regio enthousiaste onderzoekers te zijn die voor hun woonplaats wilden uitzoeken, hoe de Reformatie daar was verlopen en hoe de verhouding protestant-katholiek in de eerste eeuwen daarna zich openbaarde. Begeleid door drie ervaren onderzoekers gingen ze aan de slag. De resultaten van hun onderzoek vormen de kern van het boek. Een zo breed opgezet project mag inderdaad buitengewoon worden genoemd. Het resulteert dan ook in een gevarieerd en betrouwbaar beeld van de godsdienstige ontwikkelingen in onze regio in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw. Betrouwbaarder dan de beschrijvingen waarmee we het tot nog toe hebben moeten stellen.

Gerrit Schutte leidt de bundel in door te wijzen op het 'grillige patroon' dat het gebied tussen Vecht en Eem op godsdienstig gebied vertoont: dorpen als Huizen en de beide Loosdrechten hadden en hebben een bijna compleet orthodox-protestants karakter, terwijl Bussum, Blaricum en Laren na 1578 bijna helemaal katholiek bleven. Het karakter van de overige plaatsen in onze regio was en is ofwel overwegend katholiek (bijvoorbeeld Hilversum en de beide Eemnessen) ofwel overwegend protestants, maar dan wel met een aanzienlijke katholieke minderheid (bijvoorbeeld Naarden en Weesp). Een zo grote verscheidenheid in een gebied van 20 bij 20 kilometer vraagt, nee eist, een verklaring.

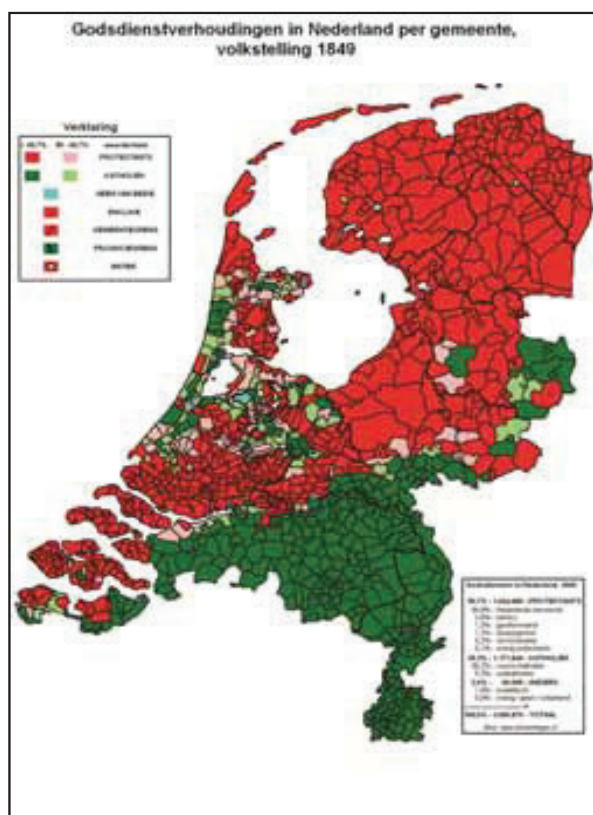
Het traditionele antwoord op de vraag, hoe dit verklaard kan worden, is dat de positiebepa-

ling van de pastoor in of na 1572 bepalend is geweest. Gerrit Schutte neemt hierbij het voorbeeld van Loosdrecht onder de loep. Daar zou pastoor Nicolaas Thol in één dag van katholiek tot calvinist zijn geworden en zou zijn parochie hem enthousiast gevolgd zijn. Schutte haalt de mythe van deze bliksembekering (die een opmerkelijke overeenkomst vertoont met de bekering van koning Willem II in 1848) zorgvuldig onderuit. De overgang katholiek-protestant is een langdurig proces geweest. Immers:

In de eerste jaren van de opstand werd zeer verschillend gedacht over de reformatie van de kerk. Lang niet ieder deelde de calvinistische inzichten. Veel bestuurders en pastores, geconfronteerd met het verschil in opvattingen onder de mensen, wilden vooral een voorzichtige vernieuwing of aanvaardden de tegenstellingen.

Katholieke gebruiken in en rond de kerken bleven nog lang bestaan. Vooral in de dorpen was de aanhang van de gereformeerde godsdienst lange tijd beperkt. Dat had ook te maken

met het tekort aan predikanten, schoolmeesters en kerkenraadsleden dat er aanvankelijk bestond. Ook vele bestuurders bleven katholiek en vormden een hinderpaal voor een snelle protestantisering. Pas wanneer de middengroep van sympathisanten was overgehaald om lidmaat van de gereformeerde kerk te worden, is het pleit voor de Reformatie beslecht. En dat was meestal pas ver in de zeventiende eeuw het geval.

Enkele hoofdstukken in het boek beschrijven regionale ontwikkelingen zoals die van de laat-middeleeuwse kloosters en die van de doopsgezinden gemeenten in onze regio. Maar de kern van het boek wordt gevormd door de plaatselijke onderzoeken. Deze zijn weer in drie delen onderverdeeld: de zestiende eeuw (vooral over de Reformatie op lokaal niveau), de zeventiende eeuw (vooral over het zoeken van een *modus vivendi* van katholieken en protestanten) en de achttiende eeuw (over tolerantie in de praktijk). Diverse van deze hoofdstukken verschenen al eerder als artikel in TVE.

Schutte zorgt voor een uitleiding van de bundel. Hij stelt dat er tussen 1572 en 1800 twee nieuwe kerken ontstonden. Niet alleen de gereformeerde kerk moest haar organisatievorm nog vinden, maar er ontstond ook een nieuwe katholieke kerk. Katholieken en protestanten gingen geleidelijk uiteen en tegelijk ontstond er een omgangsoecumene tussen beide. In de praktijk moest men elkaar (ook vanwege de getalsverhoudingen) tolereren. In onze regio zijn er dan ook geen grote tegenstellingen tussen katholieken en protestanten waar te nemen.

Wat verklaart dan het lappendekenpatroon tussen Vecht en Eem zoals dat in 1809 voor het eerst geconstateerd is? Schutte meent dat variaties en kleine verschillen op plaatselijk niveau, de zogenaamde menselijke maat, de uitkomst bepaald hebben: het verschil tussen stad en dorp, tussen de karakters van invloedrijke personen, maar ook de rol die bovenlokale instanties (bijvoorbeeld de classis van Amsterdam en de baljuw van Gooiland) gespeeld hebben. Een behoorlijke mate van toeval dus. Auteur Ruud Hehenkamp werkt de rol van de tegenstelling stad-platteland nader uit. Hij besluit zijn studie over Blaricum en Laren (dorpen die katholiek bleven) met de opmerking:

Blaricum en Laren zijn afgelegen, gesloten boerendorpsgemeenschappen gebleven. De opgedrongen reformatie uit de stad stuitte af op de plattelandscultuur. De vreemde dominees kregen geen contact met het katholieke levensgevoel.

Deze laatste opmerking intrigeert me en roept een aantal vragen op waarop de samenstellers bij een latere gelegenheid misschien nog weleens een antwoord willen wagen: Is het toeval dat de gehele Vechtstreek overwegend protestant is geworden, terwijl het geografische hart van onze regio overwegend of geheel katholiek is gebleven?¹ Is er samenhang tussen Reformatie en water (of wellicht handel of visserij) en tussen katholicisme en zand? Heeft het verschil tussen stad en platteland een grotere rol gespeeld in de uitkomst van de godsdienststrijd dan andere factoren?

Hans Mous

Henk Michielse, Jan Out, Gerrit Schutte (red.), *Geuzen en papen. Katholiek en protestant tussen Vecht en Eem 1550-1800*. Hilversum, 2013, Uitg. Verloren. Prijs € 29 (voor donateurs TVE € 24).

Noot

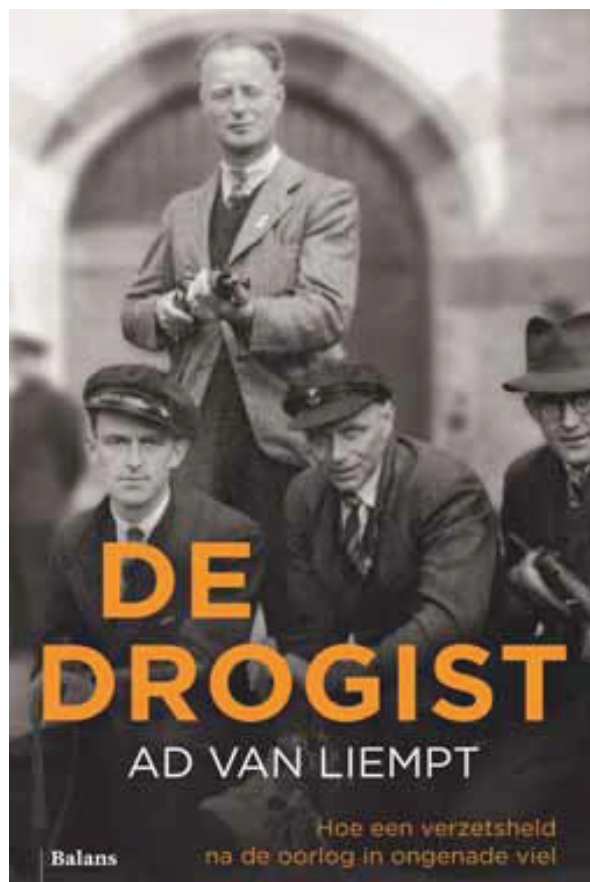
1. Die katholieke gordel reikte trouwens nog verder: op een kaart van de godsdienstige verhoudingen in 1849 zien we een rozenkrans van katholieke plaatsen die zich uitstrekten van Ankeveen tot Achterveld. Een soortgelijk snoer liep van Mijdrecht naar Wijk bij Duurstede.

Gerard Reeskamp

Een tragische verzetsheld uit het Gooi

De stroom publicaties over de Tweede Wereldoorlog is nooit opgehouden. Ook onlangs verschenen er weer uitstekende boeken over aspecten van de oorlog, waaronder *De drogist*. Hoe een verzetsheld na de oorlog in ongenade viel van Ad van Liempt. Ik heb dit boek over Gerard Reeskamp met verbijstering gelezen, eerst verbazing over de moed en vindingrijkheid waarmee onder buitengewoon moeilijke omstandigheden de meest spectaculaire verzetsdaaden werden verricht en dan toenemende verbijstering over de ellende die de verzetsheld Reeskamp na de oorlog te verduren kreeg, vooral door een in de oorlog foute politiemann en een monomane officier van justitie.

Na een ouverture over de succesvolle film *De overval* (1962), waarin Jan Blaaser de rol van Reeskamp speelt, beschrijft Ad van Liempt in het hoofdstuk *Drogist in het Gooi* (p. 13-32) het leven van Gerard Reeskamp tot eind 1940. Gerard werd in 1899 geboren als zoon van een Utrechtse drogist, groeide op in een gereformeerd gezin, werd belijdend lid van de Gereformeerde Kerk en hield zijn hele leven een onwrikbaar godsgeloof. Hij koos hetzelfde vak als zijn vader, verhuisde naar Bussum en begon aan de Vlietlaan een succesvolle apotheekhoudende drogisterij, genaamd *De Vijzel*.

In 1935 verhuisde Reeskamp met zijn grote gezin naar een vrijstaand huis in Naarden en daar begon hij al op 15 mei 1940 met daadwerkelijk verzet tegen de bezetter. Hij was een van de allereersten in Nederland en vormde een verzetsgroep die het onder meer waagde om munitie uit de wapenarsenalen van de Vesting Naarden te halen. Reeskamp werd al spoedig een van de meest gezochte verzetsmensen en ver trok eind 1940 naar Friesland. Zijn vrouw en negen kinderen liet hij achter in Naarden.

In het hoofdstuk *Verzetsman in Friesland* (p. 33-123) worden de kleine en grote verzetsactiviteiten van Gerard Reeskamp beschreven. Hij kreeg de leiding van een verzetsgroep in de zuidwesthoek van de provincie. Zijn eerste opmerkelijke actie was de overval op het distributiekantoor van Wommels in 1942. Kort daarna werd hij gearresteerd en door de *Sicherheitsdienst* hardhandig ondervraagd. Hij wist te ont-

snappen en de SD zette tienduizend gulden op zijn hoofd, dood of levend.

Een van de beroemdste verzetsacties in Nederland was de overval op het Huis van Bewaring in Leeuwarden (*De overval*), waarbij vijftig met executie bedreigde verzetsmensen werden bevrijd. Het brein achter de overval was Piet Oberman, maar het uiteindelijke succes van de actie was vooral te danken aan Reeskamps koelbloedigheid als commandant van de bewakingsploeg. Na de bevrijding van Friesland werd hij alom geprezen om zijn moed en tomeloze inzet. Hij kreeg een onderscheiding van generaal Eindhoven en velerlei lofprijzingen van leidinggevende figuren. En toen ging het mis.

Noodlot

Hoe Gerard Reeskamp in ongenade viel, wordt beschreven in het hoofdstuk *Vrede en vrijheid* (p.123-205). Door zijn verzetsactiviteiten, de spanningen van de oorlog en het vrije leven was hij, aldus Ad van Liempt, 'een andere man' geworden. Hij zag een bestaan als drogist niet meer zitten en zijn huwelijk was door de oorlog naar de knoppen gegaan – zijn vrouw Sjouke zou hem nooit vergeven dat hij in Friesland een verhouding had gehad met een Friese verzetsstrijdster en verhinderde dat hij zijn kinderen nog zou zien. Terug in Friesland werd hij reserve tweede luitenant bij de Gezagstroepen. En toen sloeg het noodlot toe.

Eind 1944, toen de situatie voor het verzet steeds grimmiger was geworden en de groep van Reeskamp chronisch geld tekort kwam, liet Reeskamp door enkele leden van zijn groep een overval plegen op een rijke boer van wie hij dacht dat het een zwarthandelaar was die het verzet niet wilde helpen. Maar in werkelijkheid bood deze wel degelijk hulp aan het verzet en had hij een joods kind in huis. De actie liep helemaal uit de hand. Een van de verzetsmensen schoot met het pistool van Reeskamp op de boer en trof hem dodelijk.

Onmiddellijk na dit voorval begint de marechaussee een onderzoek. Een van de rechercheurs, zoon van een zware collaborateur, bijt zich in de zaak vast. Na de bevrijding van Fries-

land ligt de zaak anderhalf jaar stil, omdat tegen de betrokken rechercheur een aanklacht loopt wegens betrokkenheid bij de arrestatie van zes ondergedoken joden. Maar na een berisping kan hij opnieuw in actieve politiedienst treden. Hij pakt de zaak weer op en komt dan uit bij Gerard Reeskamp.

Er volgt een beklemmend relaas van een verbeterd politieman, een draaiende en zichzelf voortdurend tegensprekende Reeskamp, een advocaat die er met de pet naar gooit en een vasthoudende auditeur militair (officier van justitie bij de militaire rechtbank). Reeskamp wordt zelfs in Scheveningen als enige verzetsstrijder opgesloten tussen de zwaarste oorlogsmisdadigers. Hem wordt verweten dat hij verantwoordelijk is voor een misdrijf, voor diefstal en voor het ernstig schaden van de goede naam van het verzet. Uiteindelijk wordt hij in hoger beroep door het Hoog Militair Gerechtshof veroordeeld tot vier jaar. Begin 1949 komt Gerard Reeskamp vrij dankzij de gedeeltelijke gratie die aan langgestraften wordt verleend bij het vijftigjarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina.

In de hoofdstukken *Einde van een heldenstatus* (p. 205-230) en *Eenzaamheid* (p. 231-247) zoekt Ad van Liempt naar mogelijke verklaringen voor de ellende die Reeskamp is overkomen en hoe diens leven na zijn vrijlating verloopt. Het leven van een eenzame, gebroken man, die vooral door zijn godsgeloof op de been blijft. Korte tijd vindt hij nog wat geluk bij een nieuwe vriendin, terwijl enkelen van zijn kinderen zich met hem verzoenen. Hij overlijdt op 26 maart 1970 in Soest.

Rehabilitatie

Ad van Liempt, eredoctor in de geschiedenis, ervaren journalist en de man achter televisieprogramma's als *Andere Tijden*, heeft een adembenemend, goed gedocumenteerd en vlot leesbaar boek geschreven. In zijn *Verantwoording* licht hij toe dat hij niet uit was op rehabilitatie van Gerard Reeskamp, maar dat hij wel heeft geprobeerd aan waarheidsvinding te doen en zo goed mogelijk te achterhalen, wat Reeskamp in de oorlog heeft gedaan en wat hem na de

oorlog is overkomen. Van Liempt is daar zo goed in geslaagd dat ik zijn boek *De Drogist* toch niet anders kan zien dan als rehabilitatie van een bij al zijn gebreken moedige, toegewijde en succesvolle verzetsstrijder uit het Gooi.

Henk Michielse

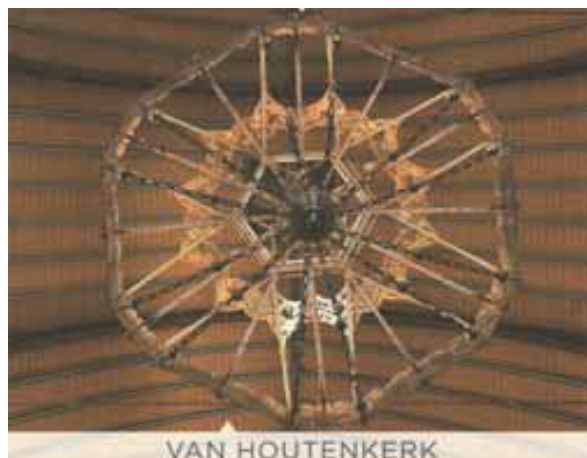
Ad van Liempt, *De drogist. Hoe een verzetsheld na de oorlog in ongenade viel*, Amsterdam 2013, Uitgeverij Balans, 171 p., ISBN 978-94-600-3633-0. Prijs € 18,95

Stadsherstel Amsterdam en de Van Houtenkerk in Weesp

In het oude centrum van Weesp staat aan de Oude Gracht een monumentaal kerkje dat tegenwoordig officieel de *Van Houtenkerk* heet. In de volksmond ook wel het *Chocoladekerkje* genoemd. Dit kerkje is ooit door de dames Van Houten gebouwd ten behoeve van de Nederlandse Protestanten Bond (NPB), omdat zij zich met deze vrijzinnig-christelijke vereniging verwant voelden.

Het cacaobedrijf besloot de fabrieken van deze plek te verplaatsen naar de rand van de stad, waarna het genereuze aanbod volgde om hier een religieuze ruimte voor de NPB te bouwen. Op het vrijkomende terrein verrees in 1905 een kerk met verschillende Jugendstilkenmerken. De kleiner wordende afdeling van de NPB kon echter een eeuw later de lasten voor het onderhoud van het gebouw steeds moeilijker dragen en zo werd het in 2009 in bezit overgedragen aan Stadsherstel Amsterdam. Deze stichting zorgt binnen het gebied van de Stelling van Amsterdam voor het duurzaam behoud van in verval geraakt monumentaal erfgoed.

Na een restauratieperiode van twee jaar is het gebouw in oktober 2013 opnieuw in gebruik genomen, nu voor multifunctionele bijeenkomsten zoals concerten, recepties en feesten. Bij die gelegenheid heeft Stadsherstel Amsterdam

een fraai vormgegeven boekje uitgebracht, waarin de geschiedenis van de kerk uitgebreid beschreven wordt, ondersteund door schitterend fotomateriaal. De auteur is drs. Juliette Jonker-Duynstee, een kunsthistorica die eerder bijdragen leverde voor TVE.

Zo besteedt zij onder andere aandacht aan de locatie zelf. Al in de veertiende eeuw bevond zich hier de kapel van *het Oude Convent*, een van de twee kloosters die Weesp rijk was tot aan de Reformatie. Deze maakte een einde aan het kloosterleven. Op het terrein van het opgeheven klooster werd een Burgerweeshuis gevestigd. Na 1850 zorgde de chocoladefabriek van Van Houten voor een nieuwe bedrijvigheid. De eigenaar, Coenraad van Houten, ging met zijn gezin - bestaande uit zes dochters en een zoon - naast de fabriek wonen. Verrassend genoeg zou in 1906, na ruim drie eeuwen, de religieuze functie van deze plek hersteld worden. De *Van Houtenkerk* mag dan tegenwoordig voor uiteenlopende gemeenschapsactiviteiten in gebruik zijn, maar ook nu worden er op zondagmorgen diensten gehouden.

Peter Korver

Drs. Juliette Jonker-Duynstee, *Van Houtenkerk* (red. Monique Hollenkamp), Amsterdam, 2013. Het boekje is te bestellen bij Stadsherstel Amsterdam: info@stadsherstel.nl of www.stadsherstel.nl. Prijs € 8.

Uitgetekend, portret van een Huizer visser

Na zijn vele historische artikelen en het boekje over de geschiedenis van de botter HZ 45 heeft Dick Schaap nu een aantal verhalen over zijn voorouders, die hem in zijn jeugd verteld zijn, verwerkt tot een roman over Willem Smit, een ondernemende Huizer Zuiderzeeschipper van middelbare leeftijd. Zijn leven als visser gedurende de week, met alle wederwaardigheden van dien, speelt zich af buiten het dorp en wordt geplaatst naast het leven in de weekenden waarin Smit terugkeert in zijn gezin en de kleine dorpsgemeenschap. In het verhaal past dat zijn protestantse geloof in beide een rol speelt. Daarnaast zijn de totstandkoming van de haven van Huizen in 1854 en enkele van de moeilijkheden die daarvoor overwonnen moesten worden, in het verhaal geïntegreerd. De haven is er uiteindelijk toch gekomen en heeft het dorp welvaart gebracht, al waren het in de eerste tijd voornamelijk buitenstaanders die investeerden in de bedrijven aan de haven. De Zuiderzee was lange tijd van het grootste belang voor Huizen als toegangsweg naar de wereld – Monnickendam was in veel opzichten vertrouwd en dichterbij dan bij voorbeeld Naarden – en dat is niet verzonnen.

Voorzover ik kan beoordelen kloppen de historische feiten tot in detail en dat vind ik prettig in een verhaal over een gebied en een tijdsbestek waar ik al iets van afweet. Huizers zijn al tijden bereid geweest erop uit te trekken en hun bestaan een bredere basis te geven dan uitsluitend in het dorp mogelijk was. Velen van hen deden dit als visser en onderhielden hun contacten 'overzee' vanuit hun basis in het dorp, vele anderen bouwden elders een bestaan op, maar behielden een band met hun oorsprong. In menige Huizer familie zijn hierover verhalen, documenten en foto's bewaard gebleven. Dick Schaap heeft een aardige en geloofwaardige poging gedaan om de losse verhalen uit zijn familie te bundelen tot de geschiedenis van één persoon.

Achter in het boek is zowel een woordenlijst toegevoegd als een korte historische toelichting op *Huizen - het dorp, de haven en de visserij in de 19e eeuw* (met illustraties).

Wendy van Noppen

Dick Schaap, *Uitgetekend, portret van een Huizer visser omstreeks 1850*, Barneveld, 2013, BDU Boeken, BDU Media, ISBN 978-90-8788-205-1. Prijs € 17,50.

Een nieuw boek van TVE

Geuzen en papen
Katholiek en protestant tussen Vecht en Eem
1550-1800

Op 2 november 2013 werd tijdens een druk bezocht symposium het boek *Geuzen en papen - katholiek en protestant tussen Vecht en Eem 1550-1800* gepresenteerd. Het boek is uitgebracht door Uitgeverij Verloren in Hilversum, het telt 404 bladzijden en is geïllustreerd o.a. met een kleurenkatern. De redactie van het boek bestaat uit Henk Michielse, Jan Out en Gerrit Schutte. De prijs bedraagt voor donateurs van TVE € 24 (winkelprijs € 29).

Inhoud:

De religieuze kaart van het gebied tussen Vecht en Eem was altijd opmerkelijk. De dorpen Blaricum, Bussum en Laren bleven vrijwel helemaal katholiek en Soest, Baarn, Eemnes en Ankeveen grotendeels. Maar Huizen en Loosdrecht werden helemaal protestant, terwijl Naarden na de uitmoording in 1572 voor tweederde protestant werd. Tot het rampjaar 1672 bleef Weesp in meerderheid katholiek; de andere plaatsen in de Vechtstreek kregen een protestantse meerderheid.

Over het hoe en waarom van dit alles bestonden slechts heel algemene noties. Daarom heeft een groep regionale historici uitgezocht, hoe de Reformatie hier precies verlopen is en hoe protestant en katholiek daarna met elkaar omgingen. Plaats voor plaats wordt dit alles uitvoerig en levendig beschreven, waarbij enkele hardnekkige mythes sneuvelen zoals de verhalen dat de pastoors van Huizen en Loosdrecht van de ene dag op de andere protestant zouden zijn geworden en hun gemeentes met hen. De geschiedenis is echter veel gecompliceerder en veel spannender.

(Zie voor de volledige inhoudsopgave: www.tussenvechteneem.nl)

Bestellen:

Het boek (€ 24 + verzendkosten) kan besteld worden bij de penningmeester van TVE per post:

Penningmeester TVE, Rostocklaan 7, 1404 AD Bussum.

of per E-mail:

administratie@tussenvechteneem.nl

Derde leergang Gooi-ologie, najaar 2014

In het najaar van 2014 wordt er weer een leergang Gooi-ologie aangeboden. Deze leergang is ontwikkeld door een aantal organisaties, waaronder TVE, De Vrienden van het Gooi, Omgevingseducatie en het Goois Natuurreservaat. Het programma omvat 7 avondbijeenkomsten en 2 fietsexcursies.

Programma:

Woensdag 17 september: *De geologische basis* door Jan Sevink en Sander Koopman

Woensdag 24 september: *Archeologie tussen Vecht en Eem* door Anton Cruysheer

Woensdag 1 oktober: *De Franken komen – nederzettingen, domeinstelsel en kerstening* door Henk Michielse

Donderdag 9 oktober: *De erfgooiers* door Anton Kos

Woensdag 29 oktober: *De bebouwde omgeving* door Annette Koenders

Woensdag 6 november: *Natuur & recreatie, landschap en natuurwaarden* door Jaap Vlaanderen

Woensdag 12 november: *Ruimtelijke ordening – de toekomst van natuur en landschap* door Hetty Laverman en Jos Oude Elferink.

Fietsexcursies:

Zaterdag 27 september: *Langs geologische, archeologische en ontginningslocaties*

Zaterdag 1 november: *Naar bijzondere wijken en gebouwen.*

Locatie leergang:

De Infoschuur, Naarderweg 103A, Hilversum (tussen Bussum-Zuid en Mediapark. Ruime parkeergelegenheid)

Kosten:

De kosten voor de leergang (leergang, verplichte literatuur) zijn ca. € 95

Vooraanmelding:

info@vriendenvanhetgooi.nl onder vermelding Voorinschrijving Leergang Gooi-ologie najaar 2014. In mei-juni wordt gevraagd de aanmelding definitief te maken.

Weesper archief onderdeel van Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen

Per 1 januari 2014 is het gemeentearchief Weesp aangesloten bij het Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen. Het beheer en de beschikbaarstelling van de Weesper archieven worden nu gecoördineerd vanuit Breukelen, maar vinden nog steeds feitelijk plaats in het Stads kantoor in Weesp. De digitale toegang tot het archief is wel verplaatst en is nu te vinden op rhcvectenvenen.nl.

Studiezaal

De studiezaal en twee depots in de kelder van het Stads kantoor fungeren nu als dependance van het RHC Vecht en Venen. De openingstijden zijn onveranderd: maandag- en dinsdagochtend van 09.00 tot 12.00 uur. Nieuw is de mini-expositie met Weesper historische foto's die ieder half jaar zal wisselen. De mini-expositie is tot na de zomer te zien in de studiezaal, maar ook op de nieuwe website rhcvectenvenen.nl.

Website

De aansluiting van het gemeentearchief Weesp was mede de aanleiding de website van het RHC Vecht en Venen volledig te vernieuwen. Begin dit jaar verwachten we alle digitale bestanden te hebben overgezet naar de website en zijn de oude foto's, kranten, genealogische bronnen en inventarissen van de Weesper archieven eenvoudig te vinden. Er zijn voor nu 4000 foto's gedigitaliseerd, maar de collectie is vele malen groter. Dit geldt ook voor de genealogische bronnen en de historische bibliotheek. De site wordt de komende maanden dus constant aangevuld met gedigitaliseerde historische stukken.

Naast rhcvectenvenen.nl houdt het RHC ook themawebsites bij. Voor bijvoorbeeld de gemeente De Ronde Venen is in samenwerking met het lokale museum, de bibliotheek en de twee historische kringen, de themawebsite venenopdekaart.nl gemaakt waar het agrarisch erfgoed centraal staat. Voor Weesp beginnen we met een blog waarop korte artikelen wor-

den geplaatst die dieper ingaan op Weesper historische voorwerpen of gebeurtenissen.

Samenwerking

Het RHC heeft een sterk netwerk met de lokale en regionale historische kringen, verenigingen en musea. Op dit moment wordt er gewerkt aan een opening van de tentoonstelling *Topstukken rond de buitenplaats* met meer dan tien kringen, verenigingen en musea in de Vechtstreek. Wij hopen dat we ook in Weesp tot een goede samenwerking kunnen komen met de Historische Kring Weesp en het gemeentemuseum. Samen kunnen we meer betekenen voor het levend houden en beleefbaar maken van de geschiedenis van Weesp.

Historische archieven én recente informatie

Het RHC Vecht en Venen is ook partner van de gemeente, als het gaat om modern informatiebeheer. De rijksoverheid verwacht van de gemeenten dat ze in 2015 de basisvoorzieningen volledig digitaal beschikbaar hebben. De burger moet via een goede website en een klantcontactcentrum snel en eenvoudig zijn vragen kunnen stellen of producten kunnen regelen. Het RHC heeft in dit proces de rol van interne toezichthouder en denkt mee over de vorming van de archieven van morgen, zodat ook in de toekomst Weesp blijft beschikken over een prachtig en omvangrijk archief.

Bernadine Ypma,
directeur en streekarchivaris RHC Vecht en Venen

Aankondiging van drie activiteiten in de regio

A. Begin mei verschijnt een speciale uitgave van de Stichting Tussen Vecht en Eem rond de Bevrijding van Naarden in 1814

Inhoudsopgave:

Inleiding

dr. P. Knevel, 'De situatie in Naarden'

dr. Lotte Jensen, 'Het verzet tegen Napoleon' met een verwijzing naar Naarden

dr. Hugo Landheer, 'De afwikkeling van het vertrek van de Fransen in het bijzonder de schadeloosstelling van burgers'

Jaap van Welsen, 'De militaire operaties rond Naarden'

Karin Abrahamse, 'Een dagboek van Albertus Perk met betrekking tot de situatie in het Gooi, 1813 – 1814'

Jacqueline Lamers, 'Ervaringen van Naardense burgers voorafgaand aan de bevrijding'

Kader: 'Herdenkingen herdacht', door drs. Jan Vollers.

Donateurs van TVE ontvangen het boek gratis.

B. Op 10 mei 18.30 uur is in de Grote Kerk te Naarden een feestelijke manifestatie van het Comité 'De Bevrijding van Naarden 1814-2014'

Dan zal bovenstaand boek aldaar tegen reductie verkrijgbaar zijn voor € 7,- in plaats van € 9,-

C. Symposium Bevrijding Naarden 1814 – 2014 op vrijdag 11 april 2014

Onder auspiciën van Tussen Vecht en Eem wordt een Symposium georganiseerd door een werkgroep bestaande uit: mevrouw Jacqueline Lamers, lokaal historicus; Joris Cammelbeeck, redactielid TVE; dr. Frits van Dulm, voorzitter van het Comité 'De Bevrijding van Naarden 1814 – 2014' en drs. Jan Vollers, voorzitter van de Stichting TVE.

Plaats: Raadhuis van Naarden (Burgerzaal)

Inloop met koffie/ thee : 19.30- 20.00. Entreprijs € 5,-

Dagvoorzitter: dr. H.C.M. (Henk) Michielse (oud-voorzitter Tussen Vecht en Eem)

Sprekers:

1. Frits van Dulm met een Korte algemene inleiding rond de Bevrijding van Naarden. Dr. F. van Dulm is historicus en oud-wethouder van Naarden.
2. Jeroen Koch over Optreden van Prins van Oranje, Willem I, tijdens de Bevrijding van de Nederlanden 1813-1815. Dr J. Koch is docent bij de afdeling Cultuur-, Mentaliteits- en Ideeëngeschiedenis van de Universiteit Utrecht.
Tweehonderd jaar geleden, op 30 november 1813, landde prins Willem Frederik op Scheveningen. Enkele dagen later werd hij uitgeroepen tot soeverein vorst. Over deze koning Willem I schreef Jeroen Koch onlangs een biografie.
3. Lotte Jensen over Het verzet tegen Napoleon. Dr. L. Jensen is hoofddocent historische Nederlandse letterkunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen.
4. Paul Knevel over Het ontzet van de vesting. Dr. P. Knevel is universitair docent aan de Opleiding Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam.
5. Hugo Landheer over De afwikkeling. Dr. H. Landheer studeerde aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Rondetafelgesprek tussen inleiders en dr. Wilfried Uitterhoeve, biograaf van *Generaal Kraijenhoff*, de commandant van de 'Bevrijders'; met mogelijkheid voor deelnemers om vragen te stellen.

Belangstellenden wordt verzocht zich met naam en adres aan te melden bij de penningmeester Stichting Tussen Vecht en Eem, Rostocklaan 7, 1404 AD Bussum

E: penningmeester@tussenvechteneem.nl en € 5,- p.p. over te maken op rekening

NL 95 INGB 0003 8920 84 o.v.v. Symposium Herdenking Bevrijding van Naarden 1814.

Agenda

Tentoonstellingen

Historische Kring Baerne

Hoofdstraat 1A, Baarn

Expositie *Brand in Baarn/Brandweer en grote branden* t/m mei 2014

Woe van 14.00-16.00 uur en za van 11.00-13.00 uur.

Historische Kring Blaricum

Brinklaan 4/a, Blaricum

Expositie *Sal Meijer* tot 27 april 2014.

Za van 14.00-16.00 uur en do van 20.00-22.00 uur.

Comenius Museum

Kloosterstraat 33, Naarden

Tentoonstelling *Het labyrint der wereld* t/m 30 maart 2014.

Di t/m zo van 12.00-17.00 uur.

Raadhuis Dudok Hilversum en Dudok Dependance

Dudokpark 1, Hilversum

Leven en werk van W.M. Dudok (1884-1974) en *Ontdek en beleef je omgeving*;

rondleiding door het interieur van het raadhuis met na afloop torenbeklimming bij goed weer. Vr om 13.30 uur en zo 13.30 en 15.00 uur.

Singer Laren,

Oude Drift 1, Laren

Tentoonstelling *De erfgooiers* t/m 18 mei 2014. Portretten van de Erfgooiers van 1890-1920.

Di t/m zo van 11.00-17.00 uur.

Historische Kring Eemnes

Oudheidkamer Raadhuislaan 2A, Eemnes

Tentoonstelling *De barre winter van 1963 in Eemnes*, tot april 2014.

Za van 14.00-16.00 uur.

Geologisch Museum Hofland

Hilversumseweg 51, Laren

Permanente tentoonstelling *En toen... kwam de mens*. Tentoonstelling over de opkomst van de zoogdieren, met als hoogtepunt van hun ontwikkeling het verschijnen van de mens.

Di t/m zo 13.00-16.30 uur. Elke derde zondag van de maand is er een lezing van 14.00-15.00.

Het Huizer Museum

Achterbaan 82, Huizen

Tentoonstelling *Toppers in het licht*, t/m 29 maart

2014.

Di t/m za 13.30-17.00 uur.

Historische Kring Laren

Historisch Centrum 'De Lindenhoeve', Burgemeester van Nispenstraat 29, Laren.

Tentoonstelling *40 jaar Warrekam*, over 40 jaar sociaal-culturele activiteiten. t/m 5 april 2014.

Za van 14.00-16.00 uur.

Historische Kring Loosdrecht

Drieluik, Acacialaan 2, Nieuw-Loosdrecht

In Loosdrecht Blootgelegd, archeologische vondsten die in en rondom Loosdrecht gedaan zijn.

Woe van 10.00-12.00 uur en van 19.30-22.00 uur, op de oneven za van 10.00-12.00 uur.

Gemeentemuseum Weesp

Nieuwstraat 41, Weesp

Permanente tentoonstelling over *Weesper porselein* en *reclamemateriaal van Van Houten*.

Di t/m do en za/zo 13.30-16.30 uur.

Kasteel Loenersloot

Rijksstraatweg 211, Loenersloot

Kasteel Loenersloot is vanaf begin april weer open voor bezoekers. Kijk op www.kasteelloenersloot.nl voor bijzonderheden en aanmelding voor rondleidingen.

Vesting Museum

Westwalstraat 6, Naarden

Tentoonstelling met het verslag over het *Beleg van Naarden 1813-1814*, t/m 12 mei 2014, di t/m vr 10.30-17.00 en za/zo 12.00-17.00 uur.

Stadswandelingen:

Huizen: iedere tweede zaterdag van de maand door het authentieke dorp.

Aanvang 14.00 uur bij het Huizer Museum Schoutenhuis, Achterbaan 82, 1271 TZ Huizen

Naarden:

Vereniging Vestingstad Naarden organiseert iedere derde zondag van de maand een stadswandeling in en om de vesting.

Aanvang 12.30 uur bij de Utrechtse Poort, Ruijsdaelplein.

Lezingen

maart

18

Historisch Café

In De Hoed, Adriaan Dortsmanplein 1B, Naarden

In het Historisch Café Naarden houdt Paul Schneiders een lezing over de aanleg in 1874 van de Oosterspoorweg van Amsterdam naar Amersfoort en de gevolgen voor het Gooi.

Aanvang 20.00 uur.

22

Comeniusdag 2014

Grote Kerk, Naarden

Een programma met muziek, de Comeniuslezing door René Gude en de uitreiking van de Comeniusprijs aan Louise Fresco. Aanvang 13.00 uur.

28

Honderd jaar Bibliotheek Naarden-Bussum

Het Spant, Abr. Kuiperlaan 3, Bussum

Bibliotheek Naarden-Bussum viert haar honderdste verjaardag met een groot Lezersfeest in Het Spant.

Aanvang 20.15 uur.

april

11

Symposium Bevrijding Naarden 1814-2014

Raadhuis van Naarden

Onder auspiciën van TVE vindt het symposium *Bevrijding Naarden 1814-2014* plaats in het raadhuis van Naarden. Aanvang 20.00 uur.

Op het programma staan diverse sprekers en een rondetafelgesprek tussen de inleiders en dr. Wilfried Uitterhoeve, biograaf van Generaal Kraijenhoff, de commandant van de 'Bevrijders'.

mei

10

Feestelijke manifestatie

Grote Kerk, Naarden

Feestelijke manifestatie van het Comité *De Bevrijding van Naarden 1814-2014* in de Grote Kerk te Naarden.

Aanvang 18.30 uur.

Astrid Becker

Colofon

De Stichting Tussen Vecht en Eem (TVE) is een samenwerkingsverband van meer dan 40 lokale en regionale organisaties op historisch en aanverwant gebied. De Stichting bevordert en verbreidt de kennis op historisch gebied betreffende de streek. Voorts ijvert zij voor het behoud van cultuurhistorische en karakteristieke waarden. Donateurs van TVE ontvangen het tijdschrift gratis.

Website: www.tussenvechteneem.nl

Donatie / Abonnement

De minimumdonatie bedraagt € 19,50 per jaar. Aanmelding als donateur kan het hele jaar door plaatsvinden. Het bedrag wijzigt niet, maar u ontvangt de al verschenen nummers in dat jaar. U kunt zich aanmelden via de website, onder gelijktijdige overmaking van uw donatie op bankrekening NL 95 INGB 000389 20 84, t.n.v. Stichting Tussen Vecht en Eem, Bussum, onder vermelding van 'Nieuwe donateur'. Ook kunt u zich schriftelijk aanmelden bij de donateursadministratie van TVE, p/a Rostocklaan 7, 1404 AD Bussum of telefonisch via nummer 035-694 7726.

Dagelijks bestuur

e-mail: secretariaat@tussenvechteneem.nl

drs. J.L. Vollers (voorzitter) – Van der Helstlaan 2, 1412 HK Naarden – 035-694 8846

ir. J. W. Siebenga (secretaris) – Julianalaan 10, 1412 GS Naarden – 035-694 4956

drs. S.A.J.J. Hoogendijk-Vranken (penningmeester) – Rostocklaan 7, 1404 AD Bussum – 035-694 7726

mw. A.A.A. Becker – Oude Haven 28, 1411 WB Naarden – 035-695 0402

dhr. H.A.J. Machielse – Laarderweg 72, 1402 BL Bussum – 035 691 0427

ing. E.E. van Mensch – J.H.B. Koekkoekstraat 26, 1214 AD Hilversum – 035-623 4913

drs. J.M. Mous – Stam 39, 1275 CE Huizen – 035-526 7458

Aangesloten organisaties

Historische kring *Baerne* | Historische kring Bussum | Historische kring Blaricum | Historische kring Eemnes | Historische kring *In de Gloriosa* Ankeveen, 's-Graveland, Kortenhoef | Hilversumse historische kring *Albertus Perk* | Historische kring Huizen | Historische kring Laren | Historische kring Gemeente Loenen | Historische kring Loosdrecht | Historische kring Stad Muiden | Historische vereniging Soest/Soesterberg | Stichting *Comité Oud Muiderberg* | Vereniging *Werkgroep Vestingstad Naarden* | Historische kring Nederhorst den Berg | Historische kring-Weesp | *Naerdincklant* – Archeologie Gooi- en Vechtstreek | Streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek, Hilversum | Stads- en Streekarchief Naarden, Muiden, Bussum en Huizen te Naarden | Gemeentearchief Weesp | Vereniging *Curtevenne*, 's-Graveland | Vereniging van Vrienden van het Gooi | Geologisch Museum Hofland, Laren | Nederlandse Genealogische vereniging, afdeling Gooi en Eemland | Stichting *Couleur Locale*, Blaricum | Museum Hilversum | Stichting *Hilversum, Pas Op!* | Stichting Huizer Museum | Stichting Omgevingseducatie Gooi, Vecht- en Eemstreek | Singer Museum, Laren | Stad en Lande Stichting | Stichting Vrienden van het Nederlands Vestingmuseum, Naarden | Stichting *De Hof*, Hilversum | Stichting *Behoud het Oude Dorp*, Huizen | Stichting *Karakteristiek Blaricum* | Stichting Oude Landbouwgewassen Laren | Stichting Oude Begraafplaats van Naarden | Gemeentemuseum Weesp | Comenius Museum, Naarden

Het tijdschrift *Tussen Vecht en Eem* is een uitgave van TVE en verschijnt viermaal per jaar.

Redactie

drs. J.M. Mous, Huizen (hoofdredacteur)

dhr. F.J. Booy, Baarn (eindredactie)

dhr. J.J.L. Cammelbeeck, Naarden

dhr. A. Medema (archief Naarden, Bussum, Muiden, Huizen)

mw. S.C.L. Verster, Loenersloot

mw. dr C.F. Baar-de Weerd, Nederhorst den Berg

Redactieadres 035-526 7458 – redactie@tussenvechteneem.nl

Opmaak Olf Henselmans, Huizen

Druk Drukkerij J. Bout & Zonen, Huizen NH